

Göran Ahrne
Hedvig Ekerwald
Håkon Leiulfsrud

Klassamhällets förändring

Arkiv

Klassamhällets förändring

Göran Ahrne
Hedvig Ekerwald
Håkon Leiulfsrud

Klassamhällets förändring

Faksimilutgåva av fjärde, utvidgade upplagan

Arkiv förlag

Arkiv förlag
Box 1559
221 01 Lund
arkiv@arkiv.nu
www.arkiv.nu

i samarbete med
Katalys
– institut för facklig idéutveckling
www.katalys.org

Återutgivningen av detta arbete ingår i Katalys rapportserie
”Klass i Sverige”.

För en uppdaterad klassanalys utifrån den här boken av en av dess författare, se Göran Ahrnes Katalysrapport tillsammans med Niels Stöber och Max Thaning, *Klasstrukturen i Sverige. Struktur, klass och inkomster: Kontinuitet och förändring 1985–2015* (2018). Se även övriga rapporter från Katalys klassprojekt som listas i slutet av den här boken och Göran Therborns *Kapitalet, överheten och alla vi andra. Klassamhället i Sverige – det rådande och det kommande* (Arkiv förlag 2018).

Den här e-boken från Arkiv förlag distribueras
fritt över internet genom *open access*.
Titeln finns också tillgänglig i tryckt utgåva
med ISBN: 978 91 7924 325 8.

Verket är upphovsskyddat enligt en upphovsrättssicens från Creative Commons:
erkännande-ickekommersiell-ingabearbetningar, som medger icke-kommersiell
användning och spridning i oförändrat skick så länge källan anges.

© Författarna/Arkiv förlag 2018
Första upplagan, Arkiv 1985
Faksimilutgåva 2018 av fjärde utvidgade upplagan 1995

E-boksutgåva (PDF) 2018
Beständig länk, DOI: <https://doi.org/10.13068/9789179243265>
ISBN: 978 91 7924 326 5

Innehåll

FÖRORD

INLEDNING TILL FJÄRDE UPPLAGAN (1995) i–viii

DEL I. KLASSTRUKTUREN

1. DAGLIGT LIV, KLASST OCH STRUKTUR 11
2. OLIKA KLASSTBEGREPP 14
 - Klasstbegreppet hos Marx 14
 - Den konkreta klasstanalysen 15
 - Kritik av klasstbegreppet 17
 - Utveckling av klasstbegreppet 19
3. KLASSTERNAS FÖRÄNDRING I SVERIGE 1870–1980 26
 - Från underklass till arbetarklasst 1870–1930 29
 - Kapitalismens höjdpunkt, 1930–1975 31
 - Klasstrukturen i Sverige 1980; kapitalismen på nedåtgående? 36
4. DEN SVENSKA KLASSTSTRUKTUREN I ETT INTERNATIONELLT PERSPEKTIV 44
5. FAMILJ, STAT OCH TJÄNSTARBETE 51
 - Teorier om den nya (medel)klassen 53
 - Teorier om staten och klasstrukturen 58
 - Klassterna i den privata och i den offentliga sektorn 60
 - Familj och klasst 63
 - Varken arbetare eller tjänsteman? 66

DEL II. KLASSKILLNADER

6. KLASSER OCH SKILDA LIVSPERSPEKTIV 69

Arbetsförhållanden, inkomst och boende 73

Hälsa och utslagning 74

7. UTBILDNING I KLASSAMHÄLLET 78

Förkunskaper vid skolstarten 79

Studieresultat i skolan 80

Sämlre undervisning för arbetarbarn 84

Skola, arbetsliv och samhällsklass 89

8.FÖRESTÄLLNINGAR OM SAMHÄLLET OCH POLITIKEN 92

Skiktning inom arbetarklassen 94

Några aspekter av samhällsbilden 94

Arbetarklassen i senkapitalismen 96

Klasstrukturens förändringar, klassmedvetenhet och
samhällsbild 97

Samhällsbild och olika klassmodeller 100

Klass, fack och nation 101

Minskat klassröstande? 103

TABELLBILAGA 107

NOTER 111

LITTERATUR 115

Förord

Med den här boken vill vi ge en översikt över den samhällsvetenskapliga forskningen om det svenska klassamhället. Kärnan i boken utgörs av en redovisning och diskussion av resultat från ett sociologiskt forskningsprojekt om klasserna i Sverige 1980. Men för att göra vår resultatredovisning mer meningsfull har vi velat sätta in den i ett bredare historiskt och samhällsvetenskapligt perspektiv. En sådan samlad framställning har inte tidigare gjorts. De uppgifter som funnits är till stor del utspridda i olika tidskrifter eller i publikationer från tex Statistiska centralbyrån och Socialstyrelsen. Vi hoppas med denna sammanställning kunna bidra till förståelsen av hur klassamhället fungerar och därmed till möjligheterna av dess avskaffande.

Kapitel 1 – 4 samt kapitel 6 har skrivits av Göran Ahrne, kapitel 5 och 8 har skrivits av Göran Ahrne och Håkon Leiulfsrud och kapitel 7 har skrivits av Hedvig Ekerwald. Men vi har givetvis diskuterat innehållet i alla kapitel gemensamt.

Dessutom tackar vi för kommentarer och synpunkter från Peter Ekegren, Mats Franzén och Lars Udéhn. Ett särskilt tack går till Antony Lindgren som tidigare arbetat inom projektet.

Arbetet har stötts ekonomiskt av Humanistiskt-samhällsvetenskapliga forskningsrådet både i form av projektanslag och tryckningsbidrag.

Inledning till fjärde upplagan (1995)

Göran Ahrne

Den teoretiska diskussionen inom samhällsvetenskapen om klasser och klasskillnader var som mest intensiv under 1970-talet. De teorier som var aktuella i början av åttiotalet är fortfarande aktuella och det har knappast kommit några nya omvälvande teoretiska insikter sedan den här boken skrevs 1984. Ändå är frågan om klasser och klasskillnader fortfarande en av de viktigaste samhällsvetenskapliga frågorna och människors klasstillhörighet, och därmed sammanhängande intressen är alltså av stor betydelse för att förklara olika samhällsprocesser. I Sverige talas det dock ofta om att betydelsen av klasstillhörigheten har försvunnit, och det finns de som föreställer sig att den till exempel inte spelar någon roll för hur människor röstar i politiska val. Men i analysen av riksdagsvalet 1994 visar det sig att klassdimensionen gav den bästa förklaringen till röstandet (se Giljam och Holmberg, 1995).

Samtidigt kan man säga att det genom ett antal empiriska studier har visat sig att klass och klasstillhörighet inte har haft riktigt den stora och avgörande betydelse för att förklara politiska processer eller andra förändringsprocesser, som en del marxistiska klassteoretiker föreställde sig på sjuttiotalet. Erik Olin Wright vars klassteori, vi har diskuterat i boken, har skrivit en del om detta. Han talar om ett nytt sätt att se på klassanalysen som innebär en förändring från ett antagande om klassanalysens givna betydelse för att förklara samhällsprocesser och mot en mer öppen inställning till frågan om klassanalysens betydelse. Ibland kan detta innebära att klass bara blir en förklaringsfaktor bland många andra (Wright, 1993). And-

ra differentierande förhållanden som kön, religion, etnicitet eller organisering kan ofta vara av lika stor betydelse. Detta innebär dock inte att klass inte skulle vara av intresse.

Man kan också säga att forskningen om samhällsklasser sedan början på åttiotalet har intresserat sig mindre för de övergripande gränsdragningarna mellan samhällsklasser i olika länder. Det går nog aldrig att finna den absolut rätta gränsdragningen mellan arbetarklassen och mellanskikten eller medelklassen. Forskningen har mer ägnat sig åt att se till hur klasskillnader skapas och förändras i mer begränsade sammanhang, till exempel inom olika industrier (Nilsson och Sandberg, 1988) eller hur klass och könsdimensioner samverkar inom sjukvården (Lindgren, 1992).

En insikt som har vunnits genom den empiriska klassforskningen är att man inte bara kan se till och beskriva klasstrukturen och klasskillnader genom att se till positioner i arbetslivet. För att kunna beskriva och förstå dynamiken emellan klasstruktur och klasstillhörighet måste man också se till andra positioner i samhället. Klasstrukturen förmedlas bl a via släkt- och familjeband (Wright, 1989). En människas klasstillhörighet och klasserfarenheter formas inte bara av positionen i arbetslivet. Människors klasserfarenheter formas både av den familj de växer upp i och den familj de tillhör senare i livet.

Detta gör naturligtvis beskrivningen av klasstrukturen mer komplicerad. När det gäller betydelsen av familjen, till exempel, går det inte alltid att entydigt se vilken klass en familj tillhör. Här är det istället båda familjemedlemmarnas egna positioner i arbetslivet som spelar in och samtidigt påverkas deras resurser och livsvillkor av makens eller makans position. Makarna påverkar varandra (Leiulfsrud, 1991, Oskarsson, 1994). Men i analysen av familjen i klasstrukturen har forskare också beskrivit olika typiska livsformer, som omfattar hela familjen (se t ex Jakobsen och Karlsson, 1993).

De enskilda individernas klasstillhörighet har också aktualiserats genom den franske sociologen Pierre Bourdieus arbeten. Hans begrepp och teorier har väckt ett stort intressen även utanför Frankrike under de senaste tio åren (se t ex Broady,

1990). Mycket kortfattat kan man säga att Bourdieu (1990) teoretiserar och beskriver hur människors uppväxtförhållanden bidrar till att forma deras vanor, deras sätt att tala och tänka, deras smak och deras sätt att umgås med andra människor. I Bourdieus terminologi beskrivs detta som människors "habitus", vilken innebär en disposition för ett visst sätt att handla och reagera och som kan vara gemensam för en klass. Bourdieu har gjort noggranna beskrivningar av olika typer av habitus i Frankrike. Olika typer av habitus kan också ge ett "kulturellt kapital", som för vissa skikt, till exempel för högre utbildade tjänstemän, också kan ge makt på samma sätt som ekonomiskt kapital ger makt. Här påminner Bourdieus teori om Alvin Gouldners teori om "the culture of critical discourse", som vi diskuterat i kapitel 5.

Även om jag har svårt att se att Bourdieus teorier har bidragit med något egentligt teoretiskt nytt till teorin om klasskillnader så har intresset för hans empiriska arbeten bidragit till att lyfta fram betydelse av att också se till individerna i klassanalysen, och på så vis har hans bidrag varit värdefulla.

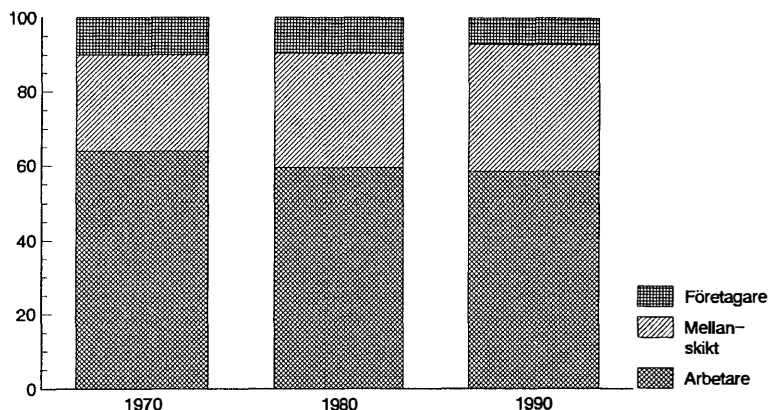
Sammanfattningsvis kan man konstatera att klassteorin under de senaste tio åren, liksom mycket annan samhällsvetenskaplig teori, har blivit öppnare och mindre kategorisk. Klassanalysen har blivit mer mångdimensionell och man tar hänsyn till olika typer av komplikationer i beskrivningar av klasstrukturen och människors klasstillhörighet. Förhållanden som familjetillhörighet, släktbakgrund, könsrelationer, nationalitet och religion liksom politisk organisering måste också tas med i bilden av klasskillnader och maktskillnader i samhället. Men klassanalysen är långtifrån överspelad. Den är alltjämt oundgänglig i de flesta samhällsvetenskapliga analyser, även om den inte är den enda betydelsefulla bakgrundsvariabeln.

Idag talar man ibland om att klassamhället skulle ha ersatts av ett tjänstesamhälle eller ett informationssamhälle. Men även inom tjänstesektorn finns det stora klasskillnader (se Tåhlin, 1991). Mycket tjänstearbete sker i underordnade positioner med en låg grad av självständighet i arbetet. Samtidigt är det tydligt att utvecklingen av klasstrukturen beskriven ge-

nom positioner i arbetslivet går mot att omfatta allt mer tjänstearbete även om inte denna utveckling går lika snabbt som somliga tror. Det är inte heller särskilt entydigt vad man kan mena med begreppet tjänst (se Furåker, 1995) och således inte vad tjänstesamhället skulle innebära. I Sverige är det dock uppenbart att det mesta i riktning mot ett tjänstesamhälle har skett i och med utbyggnaden av den offentliga sektorn. I Sverige innebär "tjänstesamhället" framförallt en ökning av sjukvård och utbildning inom den offentliga sektorn.

De förändringar i klasstrukturen som skett i Sverige sedan 1980 är inte särskilt dramatiska, men de går alla i en och samma riktning (se figur på nästa sida och tabell på sidan vi). Här utgår jag från en beskrivning av klasstrukturen som bygger på analyser av den svenska folkbokföringen som gjorts av Håkon Leiulfsrud (se Ahrne och Leiulfsrud, 1988, 1995). Arbetarklassen var som mest omfattande omkring 1970. Men dess omfattning har inte sjunkit mer än drygt 5 procentenheter på 20 år. Och på det hela taget har arbetarklassens storlek relativt sett varit förvånansvärt stabil sedan början av seklet. Däremot har det skett betydande förskjutningar inom arbetarklassen mot en större andel tjänstearbete. 1970 utgjordes ungefär hälften av arbetarklassen av anställda inom industri, jordbruk eller gruvor och hälften av anställda med någon form av tjänstearbete (inklusive transporter). Andelen industriarbetare minskade mest under sjuttioalet, men även under åttiotalet har minskningen varit påtaglig. 1990 fanns nästan dubbelt så många inom arbetarklassen i någon form av tjänstearbete jämfört med dem i varuproduktion. Minskningen av andelen egna företagare i klasstrukturen har i det närmaste upphört från 1970. Andelen jordbrukare har fortsatt att minska något medan andelen övriga företagare varit i stort sett oförändrad. Även om alltså varken arbetarklassen eller de egna företagarna minskat särskilt dramatiskt under åttiotalet har dock båda dessa klasser minskat och därmed lämnat utrymme för en ytterligare ökning av mellanskikten. 1970 utgjorde mellanskikten ca en fjärdedel av de förvärvsarbetande och 1990 utgjorde de drygt en tredjedel.

Figur 1. Den svenska klasstrukturen 1970–1990. Fördelning i procent. Folkräkningsdata

Även om alltså förändringarna i klasstrukturen inte varit så stora sedan 1980 går de ändå i en tydlig riktning som har kunnat urskiljas åtminstone sedan åren omkring 1970. Mellanskikten ökar stadigt och inom arbetarklassen förekommer allt mer tjänstearbete. I och med denna utveckling blir klasstrukturen också mindre tydlig. Detta behöver dock inte innebära att dessa trender kommer att fortsätta. Någon gång bryts alla trender. Och frågan är om inte mellanskiktens tillväxt har nått sin största omfattning.

Sedan början av nittioalet har också i Sverige arbetslösheten ökat. Detta är ytterligare en utmaning för klassanalysen. På vilket sätt berör en klassanalys de som ännu inte eller som kanske aldrig får ett fotfäste på arbetsmarknaden? Denna situation har aktualiserat en diskussion om något som har kallats "den nya underklassen" eller "två tredjedels-samhället" (se Wilson, 1987 och Andersen och Elm Larsen, 1995), som inte förts eller varit aktuell i Sverige tidigare. Teoretiskt visar denna problemställning på ytterligare komplikationer i klassanalysens relevans.

Tabell A. Den svenska klasstrukturen 1970–1990. Procentandelar. Folkräkningsdata

	1970	1980	1990
Arbetare (jordbruk, skogsbruk, fiske)	2,5	2	1,5
Arbetare (ej facklärda inom industri, bygg m m)	10	7	7,5
Arbetare (facklärda inom industri, bygg m m)	19,5	16	12
Arbetare (transport)	6	5	4,5
Tjänstearbetare (handel)	5	4	6
Tjänstearbetare (kontor)	8	8	5,5
Tjänstearbetare (service, omvårdnad m m)	13	17,5	21,5
<i>Arbetare totalt</i>	<i>64</i>	<i>59,5</i>	<i>58,5</i>
Mellanskikt (ingenjörer m m)	6	6	6
Mellanskikt (lärare)	3,4	5	6
Mellanskikt (mellannivå, ej inkl ovan)	12,5	16	16,5
Mellanskikt (högre tjänstemän och akademiker samt adm ej inkl ovan)	4	4	6
<i>Mellanskikt totalt</i>	<i>26</i>	<i>31</i>	<i>34,5</i>
Företagare (jordbruk, skogsbruk, fiske)	4	3,5	2
Företagare (övriga)	5	6	5
Medhj familjemedlem (samtliga)	1,5	-	-
<i>Företagare totalt</i>	<i>10,5</i>	<i>9,5</i>	<i>7</i>
Summa	100	100	100

Referenser

- Ahrne, Göran och Leiulfstrud, Håkon (1988) "The development of social stratification and class structure in Norway, Sweden and Finland from 1920", i Ahrne, Göran m.fl. (red.) *Class and social organization in Finland, Sweden and Norway*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Ahrne, Göran och Leiulfstrud, Håkon (1995) "Social ojämlikhet och sociala klasser" i Goldberg, Ted (red.) *Samhällsproblem*. Liber utbildning, Stockholm.
- Andersen, John och Elm Larsen, Jörgen (1995) "Underklassen – den nye farlige klasse?" i *Social Kritik*, nr. 37, juni 1995.
- Bourdieu, Pierre (1990) *The Logic of Practice*. Polity Press, Cambridge.
- Broady, Donald (1990) *Sociologi och epistemologi*. HLS Förlag, Stockholm.
- Furåker, Bengt (1995) "Tjänstesamhälle eller postindustriellt samhälle" i Lennart Svensson och Pal Orban (red.) *Människan i tjänstesamhället*. Studentlitteratur, Lund.
- Giljam, Mikael och Holmberg, Sören (1995) *Väljarnas val*. Fritzes Förlag, Stockholm.
- Jakobsen, Liselotte och Karlsson, Jan (1993) *Arbete och kärlek. En utveckling av livsformsanalys*. Arkiv, Lund.
- Leiulfstrud, Håkon (1991) *Det familjära klassamhället*. Arkiv, Lund.
- Lindgren, Gerd (1992) *Doktorer, systrar och flickor*. Carlssons, Stockholm.
- Oskarsson, Maria (1994) *Klassröstning i Sverige*. Nerenius & Santérus förlag.
- Nilsson, Tommy och Sandberg, Åke (1988) *Rörelse över gränser*. Arkiv, Lund.
- Tåhlin, Mikael (1991) "Arbetslivets ojämlikhet i postindustrialismens Sverige" i *Sociologisk forskning*, nr. 4.
- Wilson, William Julius (1987) *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy* University of Chicago Press, Chicago.

- Wright, Erik, Olin (1989) "Rethinking, once again, the concept of class structure" i Erik Olin Wright m.fl. *The Debate on Classes*. Verso, London.
- Wright, Erik, Olin (1993) "Class analysis, history and emancipation" i *New Left Review*, no. 202.

Del I. KLASSTRUKTUREN

1. Dagligt liv, klass och struktur

Klassbegreppet är ett laddat begrepp. Det är både vetenskapligt och politiskt omstritt. Många anser att det är helt befängt att över huvud taget tala om klasser; det är bara ett sätt att stämpla och etikettera människor. Bland dem som hävdar att det är rimligt att använda ett klassbegrepp, är oenigheten stor om vad man egentligen ska mena med klass och hur man ska dra gränser mellan klasser. Andra menar att det nog gick att tala om klasser på 1800-talet eller möjligen i början av detta sekel, men absolut inte nu längre; åtminstone inte i Sverige. När alla människor har det så bra ställt, tycker man, finns det ingen anledning längre att dela in folk i olika klasser.

Klassbegreppet kan också associeras med politiska extremer både på höger- och vänsterkanten. En traditionell konservativ kan mycket väl dela in folk i olika klasser; högre och lägre klasser eller bättre och sämre klasser. På den yttersta vänsterkanten talas det om den oförsonliga klasskampen; klass mot klass.

Först och främst är dock klasser något som finns i samhället och de är essensen av den ojämlikhet och de orättvisor som existerar. På det viset är motsättningarna mellan samhällsklasserna politiska realiteter, som berör alla människor antingen man vill eller inte. Det är något vi måste leva med, tills klassamhället är avskaffat.

Klassbegreppet är alltså laddat. Icke desto mindre är det ett av de vanligaste och mest grundläggande begreppen inom samhällsvetenskapen. Även om det har definierats olika och haft högst olika teoretisk status, är det oundgängligt om man vill försöka analysera sambandet mellan mer långsiktiga samhällsliga skeenden och grupper av människor eller individers handlingar och tänkesätt. Med ett klassbegrepp försöker man be-

skriva och identifiera grundläggande villkor för en större grupp av människor.

Vad man ska mena med grundläggande villkor är omstritt. Å ena sidan bör det vara förhållanden som på något sätt hänger samman med strategiska och viktiga förhållanden i samhällets ekonomiska och materiella sammansättning. Å andra sidan bör det vara förhållanden som också på något avgörande sätt är av grundläggande intresse för de människor som befinner sig i de positioner som definieras av de strukturellt strategiska förhållandena. Det är inte självklart att så alltid är fallet. Man kan säga att klasserna på så sätt befinner sig mellan samhällets grundläggande materiella struktur och människornas vardagsverklighet. Klasser förmedlar sambandet mellan ekonomiska skeenden och människans dagliga livsvillkor. Att göra en klassanalys är ett försök att binda ihop dessa två samhälleliga realiteter. En klassposition definieras med begrepp som härletts ur grundläggande ekonomiska förhållanden och som också innebär påtagliga realiteter i människornas vardagsliv, t ex ägande av produktionsmedel, typ av inkomstkälla eller kontroll över eget och andras arbete.

Förändringar i samhällsklassernas storlek och mellan samhällsklasserna beror alltid på förändringar i ekonomiska förhållanden. Det rör sig om förändringar i produktivkrafterna, dvs en teknologisk utveckling eller en förändrad organisering av produktionen. Det kan också vara fråga om speciella produktionsbetingelser i olika länder, som förändras genom utvecklingen av världshandeln eller genom att vissa råvarutillgångar i ett skede blir särskilt värdefulla eller mister sitt värde. Både förändringar i produktionsbetingelser och förändringar i utrikeshandel påverkar samhällsklasserna i ett givet land.

Det är kontrollen över den ekonomiska utvecklingen, i den mån den kan kontrolleras, som är maktens grundpelare. Ägandet av produktionsmedel som maskiner, verktyg, lokaler, råvaror, ger makt att styra över människors liv. Och denna makt är ackumulerande, makt ger mera makt. Men den är aldrig absolut. Arbetarklassens makt beror på möjligheterna att göra motstånd mot kapitalets kontroll antingen kollektivt genom strejker eller individuellt genom att byta arbetsplats. Dessa möjligheter är beroende av många speciella förhållanden, som har att göra

med tillgången på arbetskraft, typ av produktion och facklig organisering. En analys av förändringarna i förhållandet mellan samhällsklasserna är därför inte det samma som en analys av makten i samhället.

Att motsättningar i ett samhälles ekonomiska struktur också avspeglar sig i motsättningar mellan klasser, är inte heller självklart. "Kriser inom ett produktionssätt är inte detsamma som konfrontationer mellan klasser. Dessa kan ibland sammanfalla, ibland inte, beroende på de historiska omständigheterna" (Anderson, 1980, sid 55; jfr Gorz, 1980, sid 27).

Klasserna finns mellan samhällsstrukturen och vardagsverkligheten. Alltså är sambandet mellan en klassposition och en individs vardagsverklighet långtifrån självklart. Klasspositionen måste vara en del av vardagsverkligheten, men den behöver inte vara den mest påtagliga delen. Det är detta förhållande, som ligger bakom mycket av kritiken av att man använder klassbegreppet vid analys av moderna kapitalistiska samhällen. Dahrendorf, t ex, menar att det inte längre finns något samband mellan yrkesroll och övrigt samhällsliv (se Dahrendorf, 1957, sid 273–274). Som vi ska se har antaganden av denna typ föga empirisk grund än så länge. Och om klassanalysen inte helt har misslyckats med att beskriva grundläggande förhållanden i samhällets struktur, så torde inte heller klasspositionerna skilja sig så mycket från individernas vardagsverklighet som Dahrendorf m fl antagit. Man kan dock inte helt bortse från den möjligheten. Men det har trots allt visat sig att ett klassbegrepp som grundar sig i ekonomiska och materiella förhållanden också har en relativt stor relevans för konkreta förhållanden i enskilda individers liv. Dessa klasskillnader kommer att behandlas i bokens andra del. I den första delen kommer vi att diskutera och beskriva teoretiska och empiriska förhållanden i sambandet mellan klasser och samhällsstruktur.

2. Olika klassbegrepp

Klassbegreppet hos Marx

Inom marxismen har man kanske alltför ofta och alltför oproblematiskt antagit att en klassanalys sammanfattar allt vad som händer i ett samhälle. Man kanske kan få en sådan föreställning om man läser vad Marx och Engels skrev i *Det kommunistiska partiets manifest* år 1848.

”Historien om alla hittillsvarande samhällen är historien om klasskamp.”

”Vår epok, bourgeoisins epok, utmärker sig dock därigenom, att den har förenklat klassmotsättningarna. Hela samhället delar sig alltmer i två stora fientliga läger, i två stora, varandra direkt motsatta klasser, bourgeoisie och proletariat.”

”Proletärens arbete har genom maskineriets utveckling och arbetets delning förlorat all självständig karaktär och därmed all lockelse för arbetaren.”

”De hittillsvarande medelstånden, de små industriidkarna, köpmännen och räntetagarna, hantverkarna och bönderna, alla dessa klasser sjunker ned i proletariatet, dels därför att deras lilla kapital icke räcker till för drift av storindustri utan dukar under i konkurrensen med de större kapitalisterna, dels därför att deras speciella skicklighet blir värdelös genom nya produktionssätt.”

(Marx och Engels, 1848, sid 16–24).

Denna beskrivning av den ökande proletariseringen i det kapitalistiska samhället kombineras också med ett antagande om ökade motsättningar och en ökad makt hos proletariatet genom dess homogenisering och ökande organisering.

Den bild som målas upp i *Manifestet* har stora perspektiv. Och i grova drag stämmer förutsägelserna ganska väl. Lönearbetet har genomträngt det kapitalistiska samhället, småföretagandet

har trängts undan, hantverksskickligheten har förlorat sitt forna värde.

Men när detta är sagt återstår alla problemen som också finns i texten och alla förenklingar som den kan ge underlag för både i fråga om kritik och samtycke.

Den omedelbara klassdefinitionen hos Marx är dock klar och enkel.

"De som endast äger sin arbetskraft, de som äger kapital och de som äger jord, vilkas respektive inkomstkällor är arbetslön, profit och jordränta, alltså lönearbetare, kapitalister och jordägare, bildar de tre stora klasserna i det moderna på det kapitalistiska produktionssättet vilande samhället." (Marx, 1894, sid 784).

Det är de skilda klassernas förhållande till produktionsmedlen som är avgörande. Härpå följer sedan en mängd problem. I det oavslutade kapitlet om klasserna som bara omfattar en och en halv sida i *Kapitalets* tredje band, påpekas just att "mellanstadier och gränsdragningar gör alla gränsbestämningar suddiga" (a a sid 784). Problemet med t ex läkare och tjänstemän omnämns utan att lösas.

I sina politiska skrifter har Marx ytterligare nyanserat bilden av klasstrukturen och tagit hänsyn till olika omständigheter i den konkreta politiska situationen, som påverkar klassernas organisering och politiska styrka i klasskampen (se t ex *Louis Bonapartes 18:e Brumaire*).

Den konkreta klassanalysen

Jag har här refererat Marx' definition och analys av klasser mycket kortfattat. Senare kommer jag att något mer i detalj gå in på vissa teoretiska komplikationer i Marx' klassbegrepp. Men jag tror att det är viktigt att framhålla att Marx' analys av klasserna under kapitalismen är mycket enkel och övergripande, samtidigt som den är öppen för olika möjligheter och problem som kan uppstå vid den konkreta klassanalysen i ett givet samhälle vid en viss tidpunkt. Jag vill också framhålla att man i stort sett och i det långa loppet kan ge Marx rätt. Arbetarklassen har snarare varit kapitalismens dödgrävare än änglar i marmor (jfr Korpi, 1978, kapitel 1).

Måste den konkreta klassanalysen vara så mycket mer komplicerad? Vilka frågor och problem motiverar att man krånglar till begreppen? Det gäller att hålla fast vid det ursprungliga syftet att koppla samman den ekonomiska strukturen och människors vardagsverkligheter. Man skulle kunna tolka Marx som att han menade att en arbetarklassposition helt bestäms genom lönearbete. I någon mån skulle också detta kunna stämma. Det har spelat en stor roll för samhällsutvecklingen och för människornas uppfattning av sig själva och politiken, att fler och fler för sin försörjning är beroende av lönearbete. Problemet är ändå att lönearbete som klassposition är lite för grovt för konkreta analyser. Det ger varken en tillräckligt specifik anknytning till ekonomiska strukturer eller till vad som händer i vardagsverkligheten. Det är det man försöker åstadkomma genom att specificera klassdefinitionen ytterligare; dels i förhållande till den ekonomiska strukturen och dels i förhållande till vad som är av betydelse för vardagsverkligheten. Det är problemet att finna och formulera denna kombination som utgör svårigheten i den konkreta klassanalysen.

Varje stadium i kapitalismens utveckling kräver sina bestämmningar för en meningsfull klassanalys. Sådana överväganden har tex formulerats av Gunnar Olofsson i hans undersökning av förändringar i "det arbetande folket" 1870–1930, när han redogör för särdrag i kapitalismens genombrott i Sverige (se Olofsson, 1976, sid 33).

Av de förda resonemangen följer att det blir meningslöst att försöka fastställa exakt vilka klassbegrepp som bäst anknyter till Marx. Olika frågor kräver olika svar. Om man ska analysera förändringar i klasstrukturen i en tid som domineras av övergången från "halvproletariat" på landsbygden till industriarbetarproletariat, behövs en annan finslipning av klassbegreppet än om man ska analysera utvecklingen av tjänstemannaskikten under efterkrigstiden.

Förvånande lite nytt gjordes i den teoretiska och empiriska klassanalysen under tiden fram till andra världskrigets slut. Det var först under "efterkrigstiden" som någon utveckling av den marxistiska klassanalysen egentligen ägde rum.¹ Och då delvis som ett svar på åtskilliga attacker från borgerliga samhällsvetare.

Kritik av klassbegreppet

Att det har funnits och finns sociala olikheter har ingen samhällsvetare kunnat förneka. Men man har beskrivit och förklarat olikheterna på högst olika sätt. Inom sociologin under 1940- och 50-talen, enkannerligen den nordamerikanska, hade man gått över från att tala om klasskillnader till att tala om social stratifiering. Den sociala ojämlikheten beskrevs i fallande skala från topp till botten med många mellanled. Anknytningen till samhällets ekonomiska struktur var svag. I vissa varianter byggde man endast på rent subjektiva mått som olika yrkens prestige mått genom standardiserade massutfrågningar.

Vissa forskare hävdade också att den sociala ojämlikheten var funktionell och att rangordningar växte fram i relation till de olika positionernas betydelse för samhällets överlevnad och funktion.² Även om ett starkt försvar för denna tes var relativt sällsynt, sågs de sociala skillnaderna snarare i ett funktions- och integrationsperspektiv än i ett konfliktperspektiv.

Men under femtiotalet framträdde också inom sociologin en betydligt mer intressant och fruktbar diskussion av problemet med sociala skillnader och sociala konflikter. Det mest typiska exemplet i denna diskussion är Ralf Dahrendorfs bok om klasser och klasskonflikter i det industriella samhället, som kom ut på tyska 1957 och på engelska 1959.

I motsats till de nordamerikanska stratifieringsforskarna använder Dahrendorf ett klassbegrepp som han också relaterar till konflikter i samhället. Dahrendorf har en relativt positiv syn på Marx och hans kritik riktar inte så mycket in sig på kärnan i klassteorin som sådan utan mer på att teorin har blivit föråldrad och överspelad.

Främst tre förhållanden har förändrats i så hög grad, menar Dahrendorf, att den "traditionella" klassteorin inte längre är av intresse. Det har inträffat så avgörande förändringar i de förhållanden som är utgångspunkterna för den traditionella teorin att begreppen blir oanvändbara.

Varken kapital eller arbete är, enligt Dahrendorf, längre så entydiga kategorier att de ger någon teoretisk förklaring. Ägandet av kapital har spritts ut och är numera inte i så stor utsträckning knutet till en enskild kapitalist. Och ägarfunk-

tioner som planering och kontroll utövas även av icke-ägare, dvs verkställande direktörer och andra, som faktiskt utför ett lönearbete. Dessa förändringar har lett till uppkomsten av en ny medelklass (Dahrendorf, 1957, kap. 2).

”Kapitalet – och därmed kapitalismen – har upplösts och ersatts av, på den ekonomiska nivån, en mångfald delvis enade, delvis konkurrerande, och delvis helt olika grupper” (a a sid 47).

Arbetskraften har enligt Dahrendorf uppdelats i ett flertal olika skikt i fråga om utbildning, kvalifikation och intressen.

”Upplösningen av arbete och kapital är resultatet av den samhälleliga utveckling som har ägt rum efter Marx, men den ’nya medelklassen’ föddes söndrad. Den har varken varit eller kommer knappast någonsin att bli en klass i någon bemärkelse” (a a sid 56).

Dahrendorf skriver också om dessa nya grupper som en ”klass, som inte är någon klass” (a a sid 52).

Över huvud taget fanns det under 1950-talet ett mycket stort intresse för tjänstemännens situation. Två intressanta böcker, både teoretiskt och empiriskt, som verkligen tål att läsas än i dag är C. Wright Mills *White Collar* som kom 1951 och David Lockwoods *The Black-Coated Worker* från 1958. I Sverige kom Edmund Dahlströms undersökning *Tjänstemännen, näringslivet och samhället* 1954. Gemensamt för dessa böcker är att man å ena sidan ser en viss proletarisering av tjänstemännen eller av hela medelklassen, men att man å andra sidan alltså finner avgörande skillnader mellan tjänstemännen och arbetarklassen både i arbetssituationen och i fråga om status.

Det är intressant att jämföra André Gorz’ bok *Farväl till proletariatet* från 1980 med 50-talslitteraturen. Man känner igen formuleringar från Dahrendorf, när Gorz skriver om ”en icke-klass av icke-arbetare” (Gorz, 1980, sid 16). Denna Gorz’ kategorisering gäller just nya tjänstemannaarbeten där arbetet tenderar att intellektualiseras utan att det för den skall skapas en ökad självständighet. Detta ses mot bakgrund av den teknologiska utvecklingen och datoriseringen.

I den konfliktteoretiska diskussionen och kritiken av Marx’ klassbegrepp finns genomgående några grundläggande punkter. Det är upplösningen av klassgränserna, en ökad skiktning

och en minskad betydelse av arbetssituationen för förståelsen av individernas beteenden. Dessa punkter dyker ständigt upp.

Ett annat drag i kritiken av Marx' klassbegrepp är att man istället för att definiera klasser utifrån deras ställning i produktionen ser dem som först och främst beroende av olika marknadsförhållanden som t ex utbildning, kvalifikation, rörlighet, tillgång och efterfrågan på arbetskraft. Man fasthåller perspektivet att beskriva klasser utifrån arbetssituationen, men man betonar snarare individegenskaper (utbildning) än organisationsaspekter (ägan, makt). Denna typ av analys, vars ursprung brukar tillskrivas Weber, har speciellt utvecklats av Giddens i hans bok *The Class Structure of the Advanced Societies* från 1973.

Att betona marknadsaspekterna behöver dock inte alls vara oförenligt med att definiera klasserna utifrån deras ställning i produktionen. Här kan finnas ett stort mått av samvariation. Marknadsförhållanden kan förklara hur olika människor hamnar i olika positioner (jfr Wright, 1979, sid 11), men själva ställningen i produktionen kan ändå vara av större betydelse för att knyta ihop klasspositionen både med grundläggande ekonomiska processer och med den dagliga verksamheten.

Utveckling av klassbegreppet

Mycket av den ganska omfattande diskussion om klassbegrepp inom marxismen som har ägt rum under 1960- och 70-talen tar upp de problem som beskrevs av Dahrendorf m fl på 50-talet. Man har tagit upp diskussionen om nedbrytningen och förändringen av både kapital och arbete.

En annan utvecklingsväg har varit att betona att klassen definieras genom sin organisering och genom sina kollektiva handlingar. Man har menat att en strikt strukturellt baserad klassmodell riskerar att förlora i relevans och kan förlora sitt viktigaste innehåll, nämligen klasskultur och kollektiva handlingar. Den som uttryckt denna ståndpunkt bäst är E P Thompson i förordet till sin bok *The Making of the English Working Class*, som kom ut 1963.

"Inte ens det mest finmaskiga sociologiska nät kan ge oss en riktig

föreställning om klass, lika lite som det kan ge oss någon föreställning om underkastelse eller kärlek. Förhållandet måste alltid förkroppsligas i verkliga människor och i en verklig situation.”

”Och klasser uppstår när några människor, som ett resultat av gemensamma erfarenheter (ärvda eller delade), känner och uttrycker sina gemensamma intressen gentemot andra människor vilkas intressen är skilda från (och vanligtvis motsatta) deras.” (Thompson, 1963, sid 9–10)

Hur mycket man än kan sympatisera med Thompsons konkreta historiska ansats blir hans perspektiv i all sin detaljrikedom begränsat. Om klass förstås som något som uppstår genom kollektiva handlingar, riskerar man att missa gemensamma händelser i produktionens vardagsverklighet. Det kan gälla förändrade maktförhållanden genom införandet av ny teknik eller nya organisationsformer inom produktionen. Klassförhållanden kan förändras utan att de direkt manifesteras i kollektiva handlingar. Det blir svårt att med Thompsons perspektiv analysera sådana förändringar. Inte heller behöver en analys av klasser som händelser vara oförenlig med en mer ekonomiskt-strukturellt förankrad klassanalys.

Den som mest radikalt tagit sig an de problem, som en marxistisk klassanalys möter i de senkapitalistiska samhällena, är Nicos Poulantzas i boken *Den moderna kapitalismens klassstruktur*, som kom ut i Frankrike år 1974.

Poulantzas' sätt att närma sig problemet är att utvidga den ekonomiska bestämningen av klasser till ”den totala samhälleliga arbetsdelningen” (Poulantzas, 1974, sid 14). Denna är inte enbart ett resultat av ekonomiska processer utan är också en effekt av de motsättningar som råder i samhället. Den samhälleliga arbetsdelningen är, enligt Poulantzas, en effekt av klasskampen. Den är således ett uttryck för rådande maktförhållanden.

I klassanalysen betonar Poulantzas inte bara utvecklingen av produktivkrafterna, dvs teknikens och vetenskapens inverkan på produktionens organisering. Han menar att också produktionsförhållandena, dvs ägande- och maktförhållanden, är bestämmande för samhällsklasserna. De maktförhållanden som är grundläggande i den totala samhälleliga arbetsdelningen har tre aspekter, en ekonomisk, en politisk och en ideologisk.

Enligt Poulantzas utövas makten inte enbart genom ägandet. Makten har också ett politiskt och ideologiskt fundament. Här ligger en likhet med Dahrendorfs analys. Kapitalets makt upprätthålls inte längre bara genom ägandet utan också direkt i produktionen genom att ägarfunktionerna differentierats och brytits ned. Men Poulantzas hävdar ändå att det finns ett samband mellan maktens olika aspekter, vilket Dahrendorf knappast gör. Den politiska och ideologiska makten i produktionen är långt ifrån oberoende av ägarmakten. Sedd som en enhetlig klassmodell består Poulantzas' teoretiska ansats av tre nivåer; den ekonomiska, den politiska och den ideologiska. Vid en empirisk analys skulle dessa tre nivåer vara av lika stor betydelse vid avgränsningen av klasser. Men teoretiskt är den ekonomiska nivån överordnad. Det bör också påpekas att Poulantzas inte lägger stor vikt vid själva avgränsningsproblematiken. Han är mer ute för att diskutera fraktioner av och allianser mellan klasser.

Genom den *ekonomiska nivån* avgränsas arbetarklassen till dem som arbetar med materiellt produktivt arbete.³ Poulantzas gör här en snäv definition av arbetarklassen. Bourgeoisin definieras genom ägandet.

På den *politiska nivån* skiljer Poulantzas mellan politisk dominans och underordningsrelationer inom produktionen. Det är frågan om ledning och kontroll av andras arbete. Det är en av ingredienserna i den totala samhälleliga arbetsdelningen; ledningsfunktionernas fördelning är avhängig av klasskampen men är också något som konstituerar klasserna. Genom den politiska nivån avgränsas arbetarklassen ytterligare. Från arbetarklassen räknas bort de produktiva arbetare i materiell produktion som utövar någon form av politisk dominans i produktionen, dvs arbetsledning.

Den *ideologiska nivån* i Poulantzas' teori bygger på en distinktion mellan intellektuellt och manuellt arbete. Införandet av begreppen intellektuellt och manuellt arbete är ett sätt att teoretisera skillnaderna mellan arbetare och tjänstemän. Det är ett försök att sätta skillnaderna mellan fabriksarbetare å ena sidan och kontors- och servicearbete å den andra sidan i samband med ideologiska maktförhållanden.

"Detta intellektuella arbete är i själva verket genomsyrat av en rad riter, 'know-how', 'kulturella' element som skiljer det från arbetarklassens arbete, dvs produktivt arbete inom den materiella arbetsprocessen. Dessa ideologiska symboler har alltså endast föga att göra med en reell differentiering enligt vetenskapliga element, men de legitimerar distinktionen som om de grundade sig på vetenskapen. Denna kulturella symbolisering är tillräckligt känd för att vi inte behöver dröja vid den: den går från den klassiska värderingen av 'skrivarbete', 'skrivarnas' arbete i allmänhet (kunna skriva och framföra 'idéer') till ett visst användande av 'språket' (det är nödvändigt att kunna 'uttrycka sig väl' för att sälja och kommersialisera produkter, 'konsten att sälja') osv och sammanfaller i sista hand med den ideologiska differentieringen mellan allmänbildning och den fina kunskapen å den ena sidan, och det tekniska kunnandet (manuellt arbete) å den andra. Allt detta kräver med säkerhet en viss inläring: lära sig att skriva på ett visst sätt i själva arbetet, att anpassa sig på ett visst sätt till bruk och vanor. Ett 'visst sätt' är alltid det 'andra sättet' i motsatsförhållande till arbetarklassens sätt: detta sätt utges dessutom för att vara typiskt för ett särskilt kunnande som uppskattas positivt i förhållande till arbetarklassens. Man vet alltid vad de andra (arbetarklassen) inte kan och och på grund av medfödda brister inte kan lära sig, och som man vet är det kunnande som räknas, den 'nobla och sanna kunskapen': man är de andras (arbetarklassens) 'intellektuella'. Det grundläggande man kan i själva verket är hur man 'intellektualiserar sig', i förhållande till arbetarklassen. Man vet att man i sin praktik är 'intelligentare' och har mer 'personlighet' än arbetarklassen som bara kan vara 'skicklig'. Och visst har man monopol på den 'kunskapen' och visst råder sekretess om den 'kunskapen'. (Poulantzas, 1974, sid 221)

Genom samverkan av de politiska och ideologiska nivåerna urskiljer Poulantzas ett mycket stort skikt av vad han kallar den nya småbourgeoisin. Han menar också att den nya småbourgeoisin står nära den gamla, traditionella småbourgeoisin, dvs småföretagare, genom att de båda stå i utanför relationen mellan arbete och kapital, "det gemensamma kriteriet framstår som helt *negativt* (a a sid 165).

Poulantzas finner således ett brett skikt av nya mellanskikt i den moderna kapitalismen, precis som Dahrendorf. Här finns en klar likhet i analysens resultat. Och vi har också konstaterat att problematiken faktiskt är likartad för Poulantzas och för Dahrendorf. Men de teoretiska förklaringarna är skilda.

Den nordamerikanske sociologen Erik Olin Wright presenterade i en tidskrift 1976 en hård kritik av Poulantzas' klassteori. I den artikeln föreslog Wright också en alternativ modell, som har

blivit mycket diskuterad och även använd empiriskt i stor utsträckning. Men även om Wright är kritisk mot Poulantzas kan man se hans modell som en vidareutveckling av den senares teoretiserande. Wright koncentrerar sig i sitt arbete på frågan om hur differentieringen av makt och kontroll inom produktionen har förändrat klasstrukturen; alltså samma problematik som upptog Dahrendorf och Poulantzas.

Det intressantaste i Wrights modell är hans begrepp ”contradictory class locations” (motsättningsfyllda klasspositioner). Han talar inte om den nya medelklassen eller om den nya småbourgeoisin, som skulle befinna sig mellan arbete och kapital. Istället talar han om att det finns positioner, som samtidigt befinner sig i arbetarklassen och i kapitalistklassen. Och dessa motsättningsfyllda klasspositioner är just en effekt av det som Dahrendorf kallade nedbrytningen av kapital och arbete; dvs en differentiering av kapitalfunktioner och en ökad arbetsdelning.

Wright's klassmodell är i rätt stor utsträckning inspirerad av Harry Bravermans bok *Arbete och monopolkapital*, som kom ut i USA 1974. Liksom Braverman koncentrerar sig Wright på förändringar i kontrollen över arbetet, men han har också en diskussion om förändringar i fråga om kontrollen över kapital (se Wright, 1978, sid 61 – 71).

Med anknytning till Bravermans övergripande diskussion kan man se förändringen i arbete-kapitalförhållandet som en förändring i makt och kontroll över kapital och arbete. En förändring i kontrollen över kapital är också en förändring i fråga om arbetsdelning och kontroll i arbetet. Wright urskiljer tre typer av makt och kontroll i arbetet: 1) ägande av kapital 2) beslutanderätt över användande av produktionsmedel 3) rätt att bestämma över och kontrollera andras arbetskraft. De positioner i klasstrukturen som kontrollerar alla tre av dessa maktbefogenheter tillhör kapitalistklassen. De positioner som inte har någon nämnvärd makt i dessa avseenden tillhör arbetarklassen. De intar en underordnad roll i arbetsprocessen.

De positioner som innebär kontroll av andras arbete eller kontroll över produktionsmedel (t ex beslut om införande av ny teknik) men inte innebär något ägande, befinner sig däremot samtidigt i arbetarklassen (genom att de är lönearbetande) och i

kapitalistklassen (genom att de utövar kapitalets maktbefogenheter). Dessa är de motsättningsfyllda klasspositionerna. Det finns dock andra motsättningsfyllda klasspositioner. Wright urskiljer också positioner som är motsättningsfyllda i spänningen mellan olika produktionssätt.⁴ Det är hans sätt att ta itu med problemet med förhållandet mellan de ökande tjänstemanna- och funktionärskikten i den traditionella småborgerligheten, dvs bönder och småföretagare.

Uttryckt i kontrolltermer menar Wright att det som utmärker t ex självägande bönder utan löneanställda och hantverkare, är att de kontrollerar sitt eget arbete. Således skulle lönearbetande som själva kontrollerar sitt eget arbete, kunna sägas befinna sig i motsättningsfyllda positioner mellan småborgerligheten och arbetarklassen. Genom att de är lönearbetande tillhör de arbetarklassen, men genom att de själva kontrollerar sitt eget arbete i väsentlig utsträckning tillhör de småborgerligheten.

"I sin direkta arbetssituation har de kvar den oberoende hantverkarens sätt att arbeta, fastän de är anställda av kapitalet som lönearbetare." (Wright, 1978, sid 81)

Wright kallar dessa för "semi-autonomous employees" (delvis självständiga lönearbetare).

Vad gäller den konkreta klassanalysen finns det en avgörande skillnad mellan Poulantzas och Wright; den senare anser att åtskillnaden mellan produktivt och improduktivt arbete är ovidkommande för en analys av klasserna i den moderna kapitalismen. Wright hävdar att skillnaden mellan produktiva och sk improduktiva arbetare, t ex handelsanställda, är utan intresse för att beskriva deras ställning i den samhälleliga arbetsdelningen. Arbetare anställda i ett kapitalistiskt företag utför merarbete och är utsatta för samma slags förtryck oberoende av om de utför produktivt eller improduktivt arbete (a a sid 46–50). Helt avgörande i Wrights modell är istället underordningen i produktionsprocessen.

Wright är också kritisk mot de politiska och ideologiska kriterier som Poulantzas använder i sin analys. Men här är kritiken mycket mindre uttalad och i kritiken mot den politiska nivån är invändningen främst att "man kan ibland fråga sig om dessa kriterier överhuvudtaget är 'politiska' (a a sid 52). Och

egentligen är det här fråga om kontrollen i arbetsprocessen, som även finns i Wrights modell om än något mer utarbetad och uppdelad i kontroll över produktionsmedel och kontroll över arbete. Och det kan ju diskuteras om detta ska kallas "politiskt" eller ej.

När det gäller det som Poulantzas kallar ideologisk nivå, alltså distinktionen intellektuellt-manuellt arbete, menar Wright att det är svårt att egentligen veta vad Poulantzas avser och att det är dåligt motiverat varför just skillnaden mellan intellektuellt och manuellt arbete skulle vara en så avgörande ideologisk skiljelinje.

Till detta kan sägas att Poulantzas med sin diskussion om mentalt och manuellt arbete tycks ha velat belysa skillnaden mellan arbetare och tjänstemän inom den moderna kapitalismen och därmed också något om friheten i arbetssituationen kombinerat med kvalifikationens och planeringens betydelse. Själva problematiken är faktiskt densamma som Wright sökt fånga in med begreppet "semi-autonomous employees". Wright är här mer specifik i sin analys, när han renodlar kontrollaspekten till att gälla kontrollen i det egna arbetet. Samtidigt förbiser han kulturella och andra skillnader. Men det är här frågan om en central och svår frågeställning, som vi ska återkomma till.

De "semi-autonoma" positionernas ställning i klassmodellen är det i Wrights modell, som har blivit hårdast kritiserat; en kritik som Wright själv senare till stor del instämmer i (se Wright, 1983). Själva problemet kvarstår dock. Det har också riktats en del kritik mot Wrights modell för att den bygger alltför mycket på auktoritetsförhållanden i produktionen (se tex Andersen, 1979, sid 53–54).

Även detta är något som Wright senare själv framhållit.⁵ Men just genom introduktionen av begreppet "contradictory class locations" är Wrights modell väl lämpad för att användas vid en empirisk analys av klasserna i den moderna kapitalismen. Modellen ger en möjlighet att göra en mer nyanserad analys av de ökande tjänstemannaskikten.

3. Klassernas förändring i Sverige 1870–1980

För att få ett perspektiv på den teoretiska diskussionen om vad som håller på att ske i klasstrukturen, kommer vi i det här kapitlet att redovisa data om utveckling och förändring i den svenska klasstrukturen under drygthundra år. Som jag antydde i inledningen blir det närmast meningslöst att arbeta med ett enhetligt klassbegrepp vid en beskrivning av ett så pass långt tidsskede. Olika perioder karakteriseras av speciella förändringar, som kräver att klassbegreppet finlipas för att studera just dessa. Under slutet av 1800-talet är det viktigare att koncentrera sig på olika övergångsformer mellan småbönder och lönearbetare än olika kategorier tjänstemän, medan det vid en klassanalys år 1980 är betydligt viktigare att arbeta med det senare. Eftersom analysen dessutom använder sig av olika typer av data måste den också anpassas till de upplysningar som finns, varför det blir omöjligt att arbeta med en så teoretiskt sofistikerad modell, som kanske vore önskvärd. De stora jämförelserna måste ändå gälla de mer grundläggande klasserna, medan detaljerade analyser av klassfraktioner eller den interna uppdelningen inom klasser är mer intressant för begränsade tidsperioder.

Förändringarna i den svenska klasstrukturen kommer att redovisas i tre avsnitt: för det första perioden 1870–1930. Denna redovisning bygger främst på Gunnar Olofssons artikel "Från underklass till arbetarklass" och koncentrerar sig på vad som händer inom arbetarklassen. Data kommer dock att kompletteras med uppgifter från Sten Carlssons undersökning om den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866. För det andra perioden 1930–1975. Denna redovisning bygger på Göran Thernborns bearbetningar av folkräkningsmaterial. För det tredje

kommer jag att redovisa en detaljerad analys av klasstrukturen i Sverige 1980, som bygger på Wrights klassmodell.

De tre redovisningarna representerar tre olika stadier i utvecklingen av kapitalismen i Sverige. Lite dramatiserat kan man säga att perioden 1870–1930 representerar inträdet i kapitalismen. Åren 1930–1975 är den tid då kapitalismen som mest genomtränger det svenska samhället. Och år 1980 är kanske början av en period då kapitalismen som produktionssätt blir mindre dominerande i det svenska samhället; åtminstone när det gäller sysselsättningen.

Åren omkring 1950 var den tid då det privatkapitalistiska lönearbetet som mest dominerade sysselsättningen i landet. Då var omkring två tredjedelar av de anställda privat anställda (och nästan samtliga privat anställda var anställda i företag och inte i hushåll eller jordbruk). (Se tabell 1). Trettio år senare är andelen privat anställda bara drygt hälften av de förvärvsarbetande, eftersom allt fler av de förvärvsarbetande återfinns i offentlig anställning. 1979 är andelen privat anställda ungefär lika stor som åren före 1930. Men då var en mycket stor del egna företagare eller bönder (eller medhjälpare familjemedlemmar i egna företag). Vid slutet av 1800-talet var en stor andel av dem som i tabellen kallas privat anställda, anställda i hushåll eller jordbruk. Även om de alltså var egendomslösa var de inte lönearbetare i modern mening (mer om detta nedan). Det står alltså helt klart att årtiondena från omkring 1940 till slutet av 1960-talet i detta avseende utgör kapitalismens höjdpunkt i Sverige.

Ändå är andelen egendomslösa och privat anställda hög redan 1870, som var det årtionde då en kapitalistisk produktion på allvar slog igenom i Sverige. Men den stora proletariseringen av arbetskraften ägde rum innan dess på landsbygden. Mellan 1750 och 1850 ökade antalet bönder i Sverige ganska måttligt med bara en tiondel, medan det egendomslösa lantproletariatet fyrdubblades (se Fridholm, m fl 1976, sid 41). Det var kraftiga omvandlingar i jordbrukets förutsättningar, ökad produktivitet och social differentiering, som framkallade denna första proletarisering. Lantproletariatet var en av förutsättningarna för att kapitalismen skulle kunna ta fart på 1870-talet.

Tabell 1. Andel av de förvärvsarbetande som är egna företagare, offentligt anställda eller privat anställda åren 1870, 1900, 1930, 1950, 1965 och 1979. Procentandelar.

År	Egna företagare ¹	Offentligt anställda	Privat anställda	SUMMA
1870	39	5	56	100
1900	37	5	58	100
1930	31	10	59	100
1950	21	12	67	100
1965	14	22	64	100
1979	8	36	56	100

Källor: För år 1870 och 1900 Carlsson, 1966 tab 24 och 26. I övrigt, Therborn 1981, tabell 56 och Ronnby, 1981, tab 2.

1) Inkluderar även medhjälpande familjemedlemmar.

Tabell 2. Underklassens sammansättning 1870–1930. Procentandelar. (Bearbetning av Olofsson, 1976, tab 2)

	1870	1900	1930
Landsbygdens halvproletariat (inkl hemmavarande vuxna barn)	30	21	7
Landsbygdsproletariatet (jordbruks- och skogsarbetare)	35	25	21
Industri-, hantverks- och byggnadsarbetare	11	29	45
Kommunikationsarbetare	2	6	8
Handelsarbetare, service, div off anställda	1	2	9
Husligt arbete	10	9	9
"Arbetare av obestämt slag"	11	8	1
SUMMA	100	100	100

Från underklass till arbetarklass 1870–1930

Problemen då man analyserar klassernas förändring vid kapitalismens inträde, är inte samma som problemen då man analyserar förändringarna under kapitalismens största utbredning eller vid dess minskning.

Frågan gäller närmast hur och när övergången från jordbruket till industrin skedde. Skillnaderna mellan egna företagare och privat anställda är inte alls så klar och skarp som det kan tyckas om man läser tabell 1 ovan. Bland de egna företagarna är nästan hälften medhjälpande familjemedlemmar och bland de privat anställda finns pigor och drängar med mer eller mindre lös anknytning till familjen. Dessutom fanns en stor säsongvariation i sysselsättningen. Exempelvis hade många småbönder någon form av anställning i skogen under vintern.

Gunnar Olofsson har beskrivit utvecklingen från 1870 till 1930 som en utveckling från underklass till arbetarklass. "En mångfassetterad underklass blir en differentierad arbetarklass" (Olofsson, 1976 sid 42). Med underklass avser Olofsson "alla arbetare (i vid mening), gesäller och lärlingar i hantverket, alla jordbrukets proletära och halvproletära grupper" (a a sid 38). Gemensamt för underklassen är att den utför ett merarbete; formerna för detta merarbete varierar starkt från rent patriarkala dominansförhållanden i hushållet till differentierade och välplanerade dominansförhållanden i den moderna industrin.

Underklassens förvandling till arbetarklass märks främst i minskningen av landsbygdens halvproletära skikt, dvs bl a drängar, pigor och hemmavarande barn inom jordbruket. De minskar på 60 år från nästan en tredjedel av underklassen till mindre än en tiondel.

Även det rena landsbygdsproletariatets andel av underklassen minskar kraftigt under perioden. Tillsammans minskar de som arbetar i jordbruket från två tredjedelar till drygt en fjärdedel. Istället ökar industri-, hantverks- och byggnadsarbetarna från en tiondel av underklassen år 1870 till nästan hälften av arbetarklassen år 1930. Bland dessa industri-, byggnads- och hantverksarbetare ökar de mest typiska industriarbetarna allra mest (a a tab 5 sid 49). Från omkring år 1930 finns det således i Sverige en anseelig arbetarklass i den moderna industrin. Och

Tabell 3. Skiktning bland lönearbetare (privat anställda) 1870–1930. Procentandelar.

Tjänstemän	6	10	19
Jordbruksarbetare	59	38	19
Övriga arbetare	35	52	62
SUMMA	100	100	100

Källa: Carlsson, 1966, tab 26 sid 295.

det är allra främst landsbygdens halvproletariat som har försvunnit i denna process. Gränsen mellan lönearbete och annat förvärvsarbete i eget jordbruk eller företag har blivit tydligare.

Fram till omkring denna tid har däremot gränserna inom de lönearbetande varit relativt ointressanta förutom uppdelningen mellan industriarbetare och jordbruksarbetare. Tjänstemännens andel av de lönearbetande var obetydlig fram till omkring 1930. Av alla lönearbetande, eller privat anställda, år 1870 var bara en tjugondel tjänstemän; år 1930 var denna andel uppe i nästan en femtedel (se tabell 3).

Av alla förvärvsarbetande över huvud taget är tjänstemännens andel år 1870 mellan 3 och 4 procent, år 1900 6 procent och år 1930 13 procent. Det är alltså inte förrän omkring 1930 som tjänstemännen kommer att utgöra ungefär en tiondel av de förvärvsarbetande.

Under denna period från 1870 till 1930 är det uppenbart att Marx' och Engels' analys från *Det kommunistiska manifestet* är högst relevant och riktig. Tendensen är hela tiden lönearbetets utbredning. Kapitalförhållandet genomtränger samhället allt mer. Dahrendorfs analys var inte särskilt aktuell.

Det skulle kunna vara av intresse att spekulera kring de kategorier som finns i Wrights klassmodell, t ex de motsättningsfyllda positionerna mellan småbourgeoisi och arbetarklass; om kategorin "the semi-autonomous employees" kanske var större under ett tidigt skede av industrialiseringen för att sedan minska under 1920- och 30-talen. Men här saknas i stort sett relevanta data.⁶

Kapitalismens höjdpunkt, 1930–1975

Omkring år 1930 fanns i Sverige en relativt väl utvecklad och avgränsad arbetarklass. Arbetarklassen utgjorde klart mer än hälften av de förvärvsarbetande och den dominerades av tillverkningsarbetare i industri, byggnads- och anläggningsverksamhet. Och industriarbetarklassen var fortfarande i tillväxt.

Bönder och övriga småföretagare utgjorde alltså en stor del av de förvärvsarbetande, närmare en tredjedel. Tjänstesektorn, och särskilt tjänstemännen i mellanställning, utgjorde däremot ett relativt obetydligt skikt.

Antagligen är klassförhållandena under denna tid som mest klara och enkla och mest i överensstämmelse med vad Marx och Engels skrev nästan hundra år tidigare. Även om arbetarklassen från 1930 och ganska lång tid framåt förblir stor, blir klassstrukturen teoretiskt mer komplicerad under perioden 1930–1975 genom att bönder och småföretagare försvinner och ersätts med olika kategorier av tjänstemän (jfr Therborn, 1981, sid 112). Dessa så att säga "teoretiskt svårare" skikt utgör vid periodens slut mer än hälften av de förvärvsarbetande (om man räknar hit handelsanställda, sjukvårdspersonal och övriga tjänstemän).

Göran Therborn har i en bok från 1981 beskrivit utvecklingen av klasstrukturen i Sverige under denna tid. I sina slutsatser betonar han att arbetarklassen utgör en påfallande stabil andel av de förvärvsarbetande (Therborn, 1981, sid 106). Men han påpekar också att det faktiskt finns en viss "godtycklighet" i hur man ska dra gränsen mellan arbetarklass och mellanskikt; därmed blir slutsatserna om arbetarklassens storlek osäkra.

I sin definition av arbetarklassen följer Therborn i stort sett de avgränsningar som finns i den folkbokföringsstatistik som han arbetar med. I motiveringen för denna avgränsning av arbetarklassen skiljer han mellan arbetarklassen i snäv och i vid bemärkelse. Arbetarklass i snäv bemärkelse är de produktiva mervärdesproducerande arbetarna, alltså tillverkningsarbetare. Men de tekniska tjänstemännen, dvs ingenjörer och tekniker, räknas inte in i arbetarklassen. Motiveringen för detta är den traditionella historiska organiseringen; genom sin tillhörighet till tjänstemannaorganisationerna ingår inte ingenjörer eller tekniker i arbetarklassen i Therborns redovisning (a a sid 20–21).

Istället för att t ex använda Poulantzas' politiska kriterium för att skilja mellan arbetare och ingenjörer i industrin, använder Therborn alltså något som ligger bra nära Thompsons diskussion av klasserna som händelser. Det är klassernas formering som blir avgörande. Detta gäller också åtskillnaden mellan handelsanställda, som räknas till arbetarklassen och tillhör LO, och kontorsanställda, som tillhör mellanskikten och är organiserade i TCO.

"Den skiljelinjen avgjordes omkring 1930, då utkörare och lagerarbetare i Handels efter hårda föreningsrättsstrider lyckades organisera betydande delar, som sedan vuxit enormt, av butikspersonalen, medan LO avstod de kontorsanställda till DACO och TCO" (a a sid 22).

Problemet med tjänstemännens klasspositioner blir större mot slutet av perioden och då tycks det också bli mindre meningsfullt att motivera yrkesgruppernas klasstillhörighet utifrån deras fackliga organisering. Förmodligen motsvarade den fackliga organiseringen och uppdelningen på 1930-talet reella klasskillnader. Men för den skull är det långt ifrån säkert att den fackliga uppdelningen mellan arbetare och tjänstemän motsvarar klasskillnader under 1970-talet.

Men den här uppdelningen i arbetare och tjänstemän är typisk för den svenska statistiken om social strukturering. I svensk statistik har man sedan 1911 tillämpat ett system med socialgrupper. Till socialgrupp 1 har räknats företagsledare och personer i yrken med akademisk utbildning samt egna företagare med mer än 20 anställda. Till socialgrupp 2 har räknats företagare med mindre än 20 anställda, arbetsledare, ingenjörer och tjänstemän av alla slag. Till socialgrupp 3 har räknats arbetare i den privata sektorn, arbetare och biträdespersonal i den offentliga sektorn samt småbrukare (se Johansson 1970, sid 84-94).

Inom Statistiska Centralbyrån har man numera gått över till ett annat system för att beskriva den sociala strukturen, den s k socio-ekonomiska indelningen, SEI. (Se Andersson m fl 1981). I denna indelning har man för det första skilt på egna företagare och anställda, vilket inte görs i socialgruppsindelningen. När det gäller lönearbetare (anställda) har man två typer av indelningskriterier: (1) yrkets fackliga tillhörighet och (2) utbildningskrav i

yrket. I fråga om facklig tillhörighet skiljer man mellan yrken som normalt organiseras av LO och övriga yrken. De yrken som tillhör LO-området kallar man "Produktions- och distributionsanställda m fl." De yrken som tillhör TCO- och SACO-områdena kallar man "Kontorsanställda, tekniker m fl". Man har också föreslagit att kalla dessa grupper för arbetare respektive tjänstemän. Man använder alltså den normala fackliga tillhörigheten som det huvudsakligaste stratifieringskriteriet.

Inom var och en av dessa grupper ser man dessutom till förhållanden som har med arbetet att göra. Man skiljer på yrkesgrupper med olika stora utbildningskrav i yrket, dvs hur mycket utbildning som krävs för att klara av jobbet. Sådana utbildningskrav kan antas hänga samman med graden av rutinisering i yrket. Både bland produktions- och distributionsanställda och bland tekniker, kontorspersonal och andra yrkesgrupper, återfinns därför åtskilliga som har låga utbildningskrav i yrket enligt den socio-ekonomiska klassificeringen.

Om man strikt utgår från arbetsdelning och kvalifikationskrav i arbetssituationen finner man att en ganska stor del av "tjänstemännen" befinner sig i samma situation som "arbetarna". Nästan alla "arbetare", dvs de yrkesgrupper som normalt organiseras i LO, finns inom de tre yrkeskategorierna med (a) inga utbildningskrav, (b) mindre än två års yrkesutbildningskrav och (c) två men ej tre års yrkesutbildningskrav i yrke. Av tjänstemännen är det vid mitten av 1970-talet ungefär 40 procent som tillhör yrkesgrupper med dessa utbildningskrav i yrket. Det är alltså en ansevärd del av tjänstemännen, som i fråga om kvalifikation och arbetsdelning befinner sig i likvärdig position som LO-arbetarna (se Ahrne, 1978, sid 7).

Om man jämför psykisk arbetsmiljö, lön och förekomst av arbetsledande ställning mellan dessa grupper finner man att det i stort sett finns större likheter mellan grupperna med samma utbildningskrav i yrket än mellan grupperna "arbetare" och "tjänstemän" som helhet. De som har upp till två men ej tre års utbildningskrav i yrket bland "tjänstemännen" har arbetsvillkor som mycket mer påminner om de traditionella "arbetarnas" än om de övriga "tjänstemännens" med högre utbildningskrav.

I fråga om fysisk arbetsmiljö däremot, skiljer sig främst industriarbetare, men även de övriga "arbetargrupperna", från

samtliga "tjänstemän". (En utförlig tabellredovisning av dessa resultat finns i Ahrne, 1977). Det finns alltså mycket som talar för att den gränsdragning som skedde mellan arbetare och tjänstemän genom den fackliga organiseringen på 1930-talet inte särskilt väl återspeglar den reella arbetssituationen mot slutet av perioden 1930–1975. Men för en jämförelse och översikt över utveckling och förändring under perioden är det ändå lämpligt att hålla sig till den indelning, som finns redovisad. I tabell 4 har jag sammanfattat Therborns resultat.

Tabell 4. Den svenska klasstrukturen bland förvärvsarbetande 1930, 1950, 1965 och 1975. Procentandelar.

	1930	1950	1965	1975
Jordbruksarbetare	8	3	1	1
Övriga produktiva arbetare (industri, byggn, transport m fl)	31	35	33	31
Tjänster, service m m (Handel, sjukvård m m)	18	18	20	22
ARBETARKLASSEN TOTALT	57	56	54	54
Proletariserade tjänstemän	2	6	8	9
Övriga tjänstemän	10	16	23	29
MELLANSKIKT TOTALT	12	22	31	38
Bönder	22	13	8	6
Småföretagare	7	8	6	4
Övriga företagare	2	1	1	1
EGNA FÖRET. TOTALT	31	22	15	8
SUMMA	100	100	100	100

Källa: Therborn, 1981, tabellerna 2, 3, 11, 22, 25, 47, 48, 56.

Den helt dominerande tendensen under denna period är att småbourgeoisin fortsätter att försvinna; framför allt bönderna.⁷ Tillsammans har bönder och småföretagare minskat från 31

procent av de förvärvsarbetande år 1930 till 8 procent år 1975 enligt folkräkningsstatistiken. Kapitalförhållandet har ytterligare genomträngt samhällsekonomin, men inte riktigt på samma sätt som under perioden 1870–1930. Under den tidigare perioden var det främst industriarbetarna som ökade. Men under den senare perioden är det framför allt tjänstemännen, som Therborn kallar mellanskikten, som ökat från 12 procent av de förvärvsarbetande 1930 till 38 procent år 1975. Mot slutet av perioden är det dock inte bara tjänstemännen i privat anställning som ökat utan också högre tjänstemän i offentlig anställning, t ex lärare. (Vi återkommer till detta.)

I en tabell har Therborn också försökt få fram uppgifter ur statistiken om den s k proletariseringen av tjänstemännen och utvecklingen av de lägre skikten av tjänstemännen. Han har med svårighet urskilt ett skikt bestående av kontorister, kontorsbud, telefonister, post- och bankkassörer ur tjänstemännen och kallat dessa för proletariats tjänstemän. Denna grupp är avsevärt mindre än den som har motsvarande utbildningskrav i yrket som arbetarklassen, men det är ändå av intresse att se på utvecklingen av detta skikt. De proletariserade tjänstemännen har ökat från 2 procent av de förvärvsarbetande till 9 procent år 1975. Men som andel av mellanskikten har de bara ökat från 18 procent år 1930 till 23 procent år 1975. Även om alltså de s k proletariserade tjänstemännen har ökat sin andel av de förvärvsarbetande så är det inte någonting som har dominerat mellanskiktens utveckling. Övriga tjänstemän har ökat nästan lika mycket. Mellanskiktens ökning utgör egentligen två olika processer; dels en ökning av de högre tjänstemännen och dels en ökning av proletariserade tjänstemän (jfr Wright och Singelmann, 1982).⁸ Om man inkluderar de senare enligt Therborns beräkningar i arbetarklassen, (även om hans beräkningar snarast är en underskattning av detta skikt) finner man faktiskt att arbetarklassen har ökat sin andel av de förvärvsarbetande från 59 procent år 1930 till 63 procent år 1975 (jfr Eriksson, 1984, sid 42–45). (I kapitel 5 kommer denna bild dock att kompliceras.)

Det finns alltså inte skäl att hävda att arbetarklassen i vid mening har minskat under perioden 1930–1975. Snarare tvärtom. Men ändå har stora förändringar inom arbetarklassen ägt rum. År 1930 var industriarbetarkåren ännu på tillväxt. I tabell 4

är den proportionellt som störst 1950 med 35 procent av de förvärvsarbetande. Men enligt uppgifter tycks industri- och transportarbetarna ha haft sin största andel omkring 1960 med bra nära 40 procent av de förvärvsarbetande (se Dombos, 1979, sid 331). År 1975 var andelen åter mindre, dvs lika stor som 1930. Däremot minskar jordbruksarbetarna stadigt från 1930 till 1965, från 8 procent till omkring 1 procent av de förvärvsarbetande.

Man kan dela in arbetarklassen i vid mening (inklusive de proletariserade tjänstemännen i tabell 4) i produktionsarbetare och tjänstearbetare. Produktionsarbetare är arbetare i jordbruk, industri, byggnad och transport; tjänstearbetare är handelsanställda, offentligt anställd biträdespersonal samt proletariserade tjänstemän. Då finner vi att produktionsarbetarna har minskat sin andel av arbetarklassen från två tredjedelar till hälften under perioden 1930 till 1975.

Sammanfattningsvis har alltså utvecklingen under denna period varit ganska dubbelbottnad. Å ena sidan har faktiskt arbetarklassen utgjort en relativt konstant andel av de förvärvsarbetande; mellan 50 och 60 procent (beroende lite på hur man drar gränserna). Å andra sidan har klassbilden komplicerats avsevärt, dels genom att andelen produktionsarbetare i arbetarklassen sjunkit, dels genom att småborgerskapet minskat dramatiskt och ersatts av ett stort skikt av tjänstemän.

Klasstrukturen i Sverige 1980; kapitalismen på nedåtgående?

Tiden 1930–1975 har jag här betecknat som kapitalismens höjdpunkt; åtminstone vad gäller sysselsättningen (se tabell 1). Den klassbild som framkom vid slutet av denna period accentueras än mer år 1980. När betydligt mer än hälften av de förvärvsarbetande befinner sig i positioner, som inte självklart passar in i den "traditionella" eller ursprungliga marxistiska klassmodellen riskerar denna att bli ganska ointressant eller, ännu värre, meningslös. Det var det som Dahrendorf hävdade redan vid slutet av 1950-talet. Men, som har visats i diskussionen i kapitel 2, finns det mycket som talar för att man kan

härleda förändringarna i klasstrukturen från grunderna i kapitalförhållandet och vad som därför behövs är en utvidgning och utveckling av den marxistiska klassmodellen. Även om "kapitalismen" vad beträffar sysselsättningen minskar sin andel i samhället, bestäms fortfarande grunderna i den ekonomiska utvecklingen genom kapitalförhållandet och ägarmakten har alltså en avgörande betydelse. För att kunna förstå den nuvarande situationen krävs det dock ett teoretiserande som även inbegriper de stora grupperna av tjänstemän. Det räcker inte att bara se dem som en sorts restpost, ett mellanskikt.

I det här avsnittet kommer jag att beskriva klasstrukturen i Sverige 1980 med hjälp av data från en surveyundersökning, som gjordes hösten 1980 på ett representativt urval av de förvärvsarbetande i befolkningen mellan 18 och 65 år.⁹ Undersökningen bygger på ett frågeformulär, som utarbetats av Erik Olin Wright vid University of Wisconsin. Frågorna är konstruerade för att kunna tillämpas på den klassmodell som Wright presenterade i samband med kritiken av Poulantzas. Men de data som insamlats kan även anpassas till att pröva andra frågeställningar och modeller. Frågorna gäller således ägande, besluts- och kontrollfunktioner samt självständigheten i klasspositionen.¹⁰

Wrights utgångspunkt när det gäller att beskriva klasserna i den moderna kapitalismen är särskilt intressant i ett avseende. Han sammankopplar nämligen sin analys med den förändring som skett i fråga om fördelning av makt och kontroll, samtidigt som han håller fast vid ägandets centrala roll. Makt och kontroll finns i alla klasspositioner; om man inte utövar makt och kontroll så är man utsatt för makt och kontroll. Och i vissa positioner gäller båda dessa förhållanden. Detta är de motsättningsfyllda klasspositionerna. På det här sättet ser man inte tjänstemännen som stående mellan arbete och kapital, utan de är i olika grad samtidigt i arbetarklasspositioner och "kapitalpositioner".

Maktlöshet och brist på kontroll i den ökande arbetsdelningen är det som utgör grunden för de lönearbetandes gemensamma objektiva intressen. Med den ökade materiella standarden bland de lönearbetande har också denna degradering och utsatthet inom arbetet blivit den kanske mest påtagliga effekten

av det kapitalistiska systemet. Kontrasten mellan hur man har det hemma på fritiden och hur man har det på arbetet har blivit större.

Tabell 5. Klasstrukturen i Sverige 1980 enligt Wrights klassmodell bland förvärvsarbetande män och kvinnor samt bland samtliga förvärvsarbetande. Procentandelar.

	Kvinnor	Män	Alla
Arbetarklassen	61	44	51
Delvis självständiga lönearbetare	21	14	17
Arbetsledare	6	8	7
Företagsledare och beslutsfattare	7	19	14
Egna företagare (högst 1 anställd)	3	7	5
Övriga företagsägare ¹	2	8	6
SUMMA	100	100	100

1. Detta gäller alltså alla företagare med mer än 1 anställd. Det är bara 1 procent som har fler än 10 anställda, varför dessa i tabellen har slagits samman med småföretagare.

Ungefär hälften av de förvärvsarbetande befinner sig i de mest underordnade klasspositionerna enligt Wrights modell. De har inte någon nämnvärd kontroll över sin egen arbetssituation och de deltar inte i något beslutsfattande om arbetets utformning och de kontrollerar inte heller någon annans arbete. Det är betydligt fler kvinnor än män som tillhör arbetarklassen; 61 procent jämfört med 44 procent. Kvinnorna utgör år 1980 en majoritet av arbetarklassen, 52 procent (se Ahrne, 1983, sid 20).

De delvis självständiga lönearbetarna är anställda lönearbetare, som har ett stort mått av kontroll över hur de utför sitt arbete och också över vad som ska göras.¹¹ De utgör nästan en femtedel (17 procent) av de förvärvsarbetande. Även andelen delvis självständiga lönearbetare är högre bland kvinnor än bland män (se tabell 5). Vad som skiljer dessa från arbetarklassen är att de inte i lika hög utsträckning är utsatta för kontroll i arbetet; däremot kontrollerar de inte andra arbetares arbete eller innehar någon

makt beträffande utformning av produktion eller annat arbete. I många avseenden står dessa ändå ganska nära arbetarklassen. Och det måste medges att gränsdragningen i vissa fall är svår att göra. Tillsammans utgör arbetarklassen och de delvis självständiga lönearbetarna över två tredjedelar av de förvärvsarbetande (68 procent). Av alla förvärvsarbetande kvinnor är det hela 82 procent, som befinner sig i dessa klasspositioner jämfört med 58 procent av männen.¹² Denna snedfördelning mellan män och kvinnor aktualiserar frågan om familjens roll i klassstrukturen. Att en så stor andel av kvinnorna förvärvsarbetar år 1980 och då ofta befinner sig i en annan klassposition än sin man är ett nytt inslag i klassbilden. Detta är något som är relevant för diskussionen om hur man ska förstå de ökande tjänstemannagruppernas roll i klasstrukturen. Vi kommer att ta upp detta mer i detalj i kapitel 5. Egna företagare, småföretagare och storföretagare utgör tillsammans en tiondel av de förvärvsarbetande.¹³ Det tycks som om minskningen av andelen småföretagare och egna företagare i klasstrukturen har avstannat under 1970-talet.

Nästan en fjärdedel, 22 procent, av de förvärvsarbetande befinner sig i motsättningsfyllda klasspositioner mellan kapital och arbete; de är både lönearbetare och utför kapitalfunktioner. I dessa positioner är andelen män betydligt högre än andelen kvinnor. Arbetsledarna i Wrights modell är lönearbetare och deltar inte i någon avgörande utsträckning i beslutsprocessen i produktionen, däremot utövar de en kontroll över andras arbete. Men de står ändå "närmare" arbetarklassen än vad företagsledare och beslutsfattare gör. Dessa senare utövar både kontroll över andras arbete och deltar i beslutsprocessen när det gäller avgörande beslut om investeringar, produktion och teknik.

Av alla lönearbetande i klasstrukturen är det nästan 40 procent som befinner sig i motsättningsfyllda klasspositioner; dvs de är anställda men tillhör ändå inte arbetarklassen. Av dessa är det ändå bara drygt hälften som direkt utövar kapitalfunktioner; dvs deltar i beslut om produktionens utformning eller utövar kontroll över andras arbete. Att så många i de motsättningsfyllda klasspositionerna inte är direkt indragna i utövande av kapitalfunktioner är en viktig slutsats man kommer fram till vid tillämpandet av Wrights klassmodell. (I kapitel 5

kommer en mer detaljerad analys av innebörden i dessa klasspositioner).

Ändå är över hälften av de lönearbetande "tjänstemännen" indragna i kapitalets maktutövande i någon form.

Genom denna analys har vi fått en mer nyanserad bild av dem som Therborn kallat mellanskikt.

Vid en jämförelse mellan Therborns klassmodell och Wrights klassmodell för år 1980 visar det sig, om man ser till den övergripande indelningen i arbetarklass och övriga lönearbetande, att hela 23 procent av de förvärvsarbetande placeras olika i de två modellerna. Detta visar på att avgränsningen av arbetarklassen efter facklig organisering inte särskilt väl överensstämmer med de förhållanden av makt och kontroll som rådde i arbetslivet år 1980. Den största gruppen av dem som faller in olika i modellerna, är den som skulle tillhöra mellanskikten enligt Therborns "modell" men tillhör arbetarklassen enligt Wright. Den gruppen består till hälften av kontorsanställda och dessutom av tekniker och tjänstemän i transporter och service. Det är tillsammans hela 30 procent av TCO-yrkerna (mellanskikten enligt Therborn) som ingår i arbetarklassen definierad enligt makt- och kontrollfunktioner.¹⁴ Nästan en fjärdedel av arbetarklassen i Wrights modell består av klasspositioner som skulle betecknas som tjänstemannayrken enligt den svenska statistiken. Å andra sidan är det ca en femtedel av LO-yrkerna ("arbetarna"), som inte tillhör arbetarklassen p g a att de antingen i stor utsträckning har kontroll över sitt eget arbete eller att de utövar omedelbara kapitalfunktioner.

Grundläggande förändringar i produktionsprocessen och i näringsstrukturen har gjort att 1930-talets uppdelning mellan "arbetare" och "tjänstemän" inte längre överensstämmer med den aktuella klassbilden. Detta hindrar inte att den fackliga tillhörigheten och tjänstemannabegreppet fortfarande kan ha en kulturell innebörd i viss mån motsvarande det som Poulantzas försökte beskriva med uppdelningen i manuellt och intellektuellt arbete. (Vi återkommer till detta i kapitel 8).

När man definierar arbetarklassen utifrån brist på makt och kontroll över produktionen innefattar arbetarklassen således en stor del tjänstemän. En majoritet av arbetarklassen är också kvinnor. Arbetarklassen ser alltså ganska annorlunda ut år 1980

Tabell 6. Män och kvinnor i arbetarklassen och bland delvis självständiga lönearbetare fördelade på yrkesgrupper. Procentandelar.

Yrkesgrupper	Arbetarklassen			Delvis självständiga lönearbetare		
	Män	Kvinnor	Alla	Män	Kvinnor	Alla
Sjukvård	4	17	11	1	12	7
Kontor	3	22	13	4	7	6
Handel	5	10	7	9	3	5,5
Transport	10	3	6	1	0	0,5
Industri, jordbruk	66	15	40	31	4	16
Service; privat och offentlig	7	28	18	6	22	15
Tekniker	3	1	2	24	1	12
Lärare, socialarbetare, journalister m fl	2	4	3	24	51	38
Summa	100	100	100	100	100	100
Procent	48	52	100	47	53	100

än t ex 1950 eller t o m 1965. Något mer än hälften av arbetarklassen är tjänstearbetare snarare än produktionsarbetare om man ser till yrkesfördelningen inom arbetarklassen. Av männen i arbetarklassen tillhör dock tre fjärdedelar produktionsarbetarna, men av kvinnorna är drygt fyra femtedelar tjänstearbetare (se tabell 6). Den mest typiske representanten för arbetarklassen 1980 är knappast en metallarbetare utan snarare en snabbköpskassörska eller ett sjukvårdsbiträde. Och Kommunalarbetsförbundet har också passerat Metallindustriarbetarförbundet som LOs största förbund (för en jämförande diskussion av Metall och Kommunal, se Liljeström-Dahlström, 1981).

Den största yrkesgruppen bland de delvis självständiga lönearbetarna enligt tabell 6 är "lärare, socialarbetare och journalister". Tillsammans med dem som är anställda inom sjukvården, t ex sjukgymnaster och kuratorer utgör dessa nästan hälften av de s k delvis självständiga lönearbetarna. Ytterligare drygt en fjärdedel av de delvis självständiga lönearbetarna är tekniker eller industriarbetare. Arbetets utförande i dessa positioner är mycket beroende av planering, kunskaper och initiativ från den enskilde arbetstagaren, samtidigt som de arbetande för det mesta inte är utsatta för någon nämnvärd kontroll vid utförandet av det dagliga arbetet. Ofta kan kontrollen snarare ligga hos klienter, elever/föräldrar eller patienter. Inte heller ingår kontroll av andras arbete i arbetsuppgifterna; åtminstone inte av andra anställdas arbete.

Jag tror att det är väsentligt och meningsfullt att använda denna relativa frihet i arbetet, frånvaron av arbetsgivarfunktioner, som en grundläggande dimension i dessa klasspositioner. De tillhör inte arbetarklassen genom att de inte är underordnade i samma utsträckning, fastän de är lönearbetare. I Wrights klassmodell placeras också de delvis självständiga lönearbetarna i motsättningsfyllda klasspositioner mellan småborgerskap och arbetarklass. Även om alltså själva klassificeringen av de delvis självständiga lönearbetarna är relevant blir deras inplacering i klassmodellen problematisk, när man konstaterar att nära två tredjedelar av de delvis självständiga lönearbetarna är anställda av stat, kommun eller landsting.

Frågan om de offentligt anställdas plats i klasstrukturen är ett stort och intressant problem, som inte bara gäller de delvis

självständiga lönearbetarna. Vi kommer att ta upp hela denna frågeställning i kapitel 5.

När det gäller inplaceringen av de delvis självständiga lönearbetarna i klasstrukturen kan man nöja sig med att konstatera att de utgör ett stort och ökande skikt som egentligen varken är traditionella arbetare eller traditionella tjänstemän. Det är knappast rimligt att betrakta de delvis självständiga lönearbetarna som ett skikt som står närmare kapitalets intressen än arbetarklassens, men det är också svårt att se dem som tillhöriga arbetarklassen.

4. Den svenska klasstrukturen i ett internationellt perspektiv

”Proletärer i alla länder, förena er!”

Så avslutar Marx och Engels *Manifestet*. Klasstrukturen i ett land är inte något som kan förstås isolerat till det landet. Kapitalism och klassmotsättningar är internationella fenomen. Kapitalismen som ekonomiskt system har inga gränser, men kapitalismen har utvecklats ojämnt i olika länder.

Det har också varit ganska dåligt med arbetarklassens solidaritet över gränserna. Proletariatet har inte förenats. I världskrig efter världskrig har arbetarklassen i olika länder förmåtts gå ut och kriga mot varandra. De nationella enheterna har haft en enorm betydelse. Skillnaden mellan den nationella klasstrukturen och den internationella är ett komplicerat problem, som jag bara kommer att beröra helt kort i detta kapitel. Vad jag vill göra är att antyda några specifika och några generella drag i den svenska klasstrukturen genom en internationell jämförelse.

Teoretiskt är det dock kapitalismen, som är det grundläggande. Utvecklingen av kapitalismen har skapat de skillnader mellan nationer som finns idag. Men det är inte *bara* kapitalismen som ligger bakom allt detta.

”Som en helhet är den kapitalistiska världsekonomin – dess struktur, dess historiska utveckling, dess motsättningar – den sociala handlingens arena. Den grundläggande politiska realiteten i denna världsekonomi är en klasskamp som emellertid ständigt skiftar form: ett entydigt klassmedvetande kontra ett etniskt-nationellt medvetande, klasser inom länder kontra klasser över nationsgränserna.” (Wallerstein, 1979, sid 230.)

Imperialismen och den internationella arbetsdelningen har skapat en ojämn utveckling. De mest exploaterade arbetarna kan arbeta och leva i ett annat land än företagets ägare. Det sker en exploatering över gränserna.

Vid analysen av kapitalismens utveckling i olika länder har man skilt mellan länder i kapitalismens kärna och i kapitalismens periferi. Mellan dessa har man också urskilt semi-perifera länder. Dessa begrepp är till för att grovt karakterisera landet i förhållande till den internationella arbetsdelningen och råvaruförsörjningen (a a sid 293).

Exploateringen har inga gränser. Men det sker också en exploatering inom varje land. Även i perifera länder finns en nationell bourgeoisi och en nationell arbetarklass. Men klassstrukturen i varje land påverkas av dess ställning i den internationella arbetsdelningen. Till en viss del kan man förklara arbetarklassens minskning i Sverige, och särskilt då minskningen bland de industrisysselsatta, som orsakad av det svenska kapitalets internationalisering. År 1974 var en femtedel av det svenska industrikapitalets anställda bosatta utanför Sverige (Therborn, 1981, sid 34). Visserligen tror Therborn inte att de flesta av dessa är arbetare, men ändå är det svenska kapitalets arbetarklass större än dess inhemska arbetarklass. Detta visar på att förändringar i den svenska klasstrukturen måste förklaras mot bakgrund av Sveriges ställning i den internationella arbetsdelningen.

Den andra sidan av det här är invandringen till Sverige. Särskilt under slutet av 1960-talet och i början av 1970-talet skedde en omfattande import av arbetskraft från semi-perifera länder som Spanien, Grekland och Turkiet. Omkring hälften av nyrekryteringen till den tunga svenska industrin mellan åren 1965 och 1970 var utländsk arbetskraft (a a sid 135). Vid slutet av 1970-talet utgjorde invandrare ungefär 15 procent av de svenska industriarbetarna.

Vilka länder som befinner sig i kapitalismens kärna och vilka länder som utgör dess periferi skiftar med kapitalismens utveckling. En övergång från periferi eller semi-periferi till att befinna sig i kapitalismens centrum innebär en snabb omställning och relativt stora förändringar i produktionens organisering och därmed i klasstrukturen. Men en övergång från periferi till centrum kan också ske på olika sätt med olika konsekvenser för klasstrukturen beroende på under vilken tidsperiod som denna övergång sker och under vilka omständigheter. Det är avgörande när övergången sker, eftersom nivån

på produktivkrafternas utveckling bestämmer hur klasserna struktureras i fråga om över- och underordning samt självständighet i arbetet. Andra omständigheter är t ex tillgången på arbetskraft, möjligheter till geografisk spridning och förflyttning av industrier, vilket t ex har varit av avgörande betydelse för utvecklingen i USA (jfr Littler, 1982, sid 146 ff).

Även för förhållandet mellan klasstruktur och organisering är tidsföljden av avgörande betydelse. Frånvaron av ett verkligt politiskt arbetarparti i USA kan t ex delvis förklaras av att där redan fanns en etablerad demokratisk tradition innan någon arbetarklass i egentlig mening uppstod i produktionen (se Davis, 1980, sid 11–12). Skillnader i fackliga organiseringsprinciper, dvs skillnader mellan yrkesförbund och industriförbund, är också avhängiga av tidpunkter för inträdet i kapitalismens centrum. I USA gynnade den tidiga utvecklingen en organisering efter yrkesprinciper (se Littler, 1982, sid 171), medan utvecklingen i Sverige ledde till en annan typ av organisering.

”På grund av förhållandet mellan industriell och politisk tid i Sverige, kom yrkesarbetarna att se sig själva mer i klasstermer än i yrkestermer.” (Therborn, 1983 b, sid 53.)

Vad som karakteriserar utvecklingen av klasstrukturen i Sverige är den relativt sena och samtidigt snabba övergången från periferi till en del av kapitalismens centrum. Som har demonstrerats i kapitel 3, var det inte förrän fram emot år 1930 som det fanns någon verkligt betydande industriarbetarklass i Sverige.

En indikator på den relativt sena utvecklingen i Sverige är jordbrukets betydelse. Om man jämför Sverige med England visar det sig att under 1900-talets två första årtionden arbetade drygt 40 procent av de anställda i Sverige i jordbruk och skogsbruk jämfört med en knapp tiondel i England (se Kerkelä, 1982, sid 8). Fram till 1960 halverades andelen i England medan den i Sverige minskade med mer än två tredjedelar. England var redan fullt industrialiserat omkring år 1900, medan detta skedde 30 till 40 år senare i Sverige.

Vid en jämförelse mellan skandinaviska länder visar det sig också att utvecklingen av jordbrukssysselsättningen gick ovanligt fort i Sverige. År 1930 fanns det i Sverige proportionellt fler

Tabell 7. Klasstrukturen i Sverige, Finland, Norge och USA år 1980 (för Norge år 1982) enligt Wrights klassmodell. Procentandelar.

	Sverige	Finland	Norge	USA
Arbetarklassen	51	46	47	46
Delvis självständiga lönarbetare	17	11	16	9
Arbetsledare	7	5	9	13
Företagsledare och beslutsfattare	14	17	16	17
Egna företagare (högst 1 anställd)	5	18	6	7
Övriga företagsägare	6	3	6	8
SUMMA	100	100	100	100

Källor: Ahrne & Wright, 1983, Blom, 1983, Birkelund, 1984.

självägande bönder än i Danmark; 22 procent av de förvärvs-
arbetande jämfört med 15 procent. År 1950 är andelen bönder i
Sverige och Danmark nästan lika, 13 respektive 11 procent,
medan 1975 andelen bönder i Sverige är 3 procent jämfört med 5
procent i Danmark (för de danska siffrorna se Andersen, 1979,
sid 100). I Finland har jordbruket mycket länge varit domine-
rande. Alltjämt 1950 utgjordes nästan 40 procent av den arbe-
tande befolkningen av bönder eller medhjälpande familjemed-
lemmar och fortfarande i början på 1970-talet var nästan en
femtedel av de förvärvsarbetande bönder (se Kerkelä, 1982, sid
11).

Denna relativt snabba och ganska sena utveckling av den
svenska arbetarklassen har gjort den organisatoriskt enhetligare,
och därmed starkare, än i de flesta länder. Även om inte andelen
bönder i Danmark skiljer sig så mycket från svenska förhål-
landen, som man kanske skulle tro, har småborgerskapet där
bibehållit en större andel än i Sverige. År 1975 var andelen egna
företagare i Danmark 13,5 procent jämfört med 8 procent i
Sverige. Denna skillnad är kanske inte så dramatiskt stor, men
den kan ändå ha haft ett avgörande politiskt inflytande. Klass-
baserade skillnader i konkret politik mellan Danmark och

Sverige har påvisats t ex när det gäller bostads- och inkomstpolitik (se Esping-Andersen, 1980).

Kapitalismens och industrialiseringens relativt snabba genombrott i Sverige och omvandling av det svenska samhället har skapat en ovanligt enhetlig och stor arbetarklass i Sverige. I en jämförelse mellan Sverige och två skandinaviska länder, Finland och Norge, samt med USA är arbetarklassen proportionellt störst i Sverige. Skillnaderna är inte våldsamt stora men ändå tillräckliga för att kunna bidra till en förklaring av vissa politiska skillnader (se tabell 7).

Skillnaderna i arbetarklassens storlek mellan länderna kan ges olika förklaring. I jämförelsen mellan Sverige och Finland är den höga andelen egna företagare i Finland det mest påfallande. Betydligt mer än hälften av de egna företagen i Finland är bönder. Bakgrunden till skillnaderna mellan arbetarklassens storlek i Sverige och Finland är alltså den relativt stora bondeklassen i Finland. Bland anställda är arbetarklassen ungefär lika stor i Finland som i Sverige.

Skillnaderna i klasstruktur mellan Sverige och USA har en annan bakgrund. Arbetarklassen i Sverige är proportionellt större än arbetarklassen i USA. Men den mest slående skillnaden mellan länderna är ändå fördelningen inom "den nya medelklassen" på olika typer av motsättningsfyllda klasspositioner. I Sverige utgörs nästan hälften av de motsättningsfyllda klasspositionerna av delvis självständiga lönearbetare, medan motsvarande andel i USA är en fjärdedel. I USA domineras den nya medelklassen helt av klasspositioner som innebär kontroll av andra anställdas arbete, dvs företagsledare, beslutsfattare och arbetsledare. Den största skillnaden gäller arbetsledare. Proportionellt finns det nästan dubbelt så många arbetsledare i USA som i Sverige.

Man skulle kunna tänka sig att dessa skillnader beror på de skillnader i arbetsmarknadens struktur, som finns mellan länderna. I USA finns en större andel av arbetskraften i kontorsyrken och i traditionella service-yrken (se Ahrne & Wright, 1983, sid 218 ff). Men i stort sett är andelen arbetsledare större i USA, oberoende av yrkesgrupp. Den betydligt större offentliga sektorn i Sverige förklarar dock en del av den större andelen delvis självständiga lönearbetare i Sverige.

Den stora skillnaden mellan länderna ligger dock i genomgående principer för produktionens organisering. I USA har de yrkesutbildade arbetarna i stor utsträckning arbetsledande funktioner både inom tillverkningsindustrin och inom service-sektorn, medan detta är ovanligt i Sverige. Den stora skillnaden mellan Sverige och USA ligger alltså i det förhållandet att kapitalets arbetsledande funktioner har delegerats längre ner bland de positioner som annars skulle tillhöra arbetarklassen.

Detta kan i sin tur ses mot bakgrund av en strategi från amerikanska arbetsgivare att försvaga arbetarklassens fackliga organisering genom att inordna delar av arbetarklassen i det i USA oorganiserade arbetsledarskiktet (se *Institute for Labor Education and Research*, 1982, sid 315). Det kan också bero på tidsföljden och andra omständigheter vid den fackliga organiseringen. Det kan även förhålla sig så att behovet av arbetsledande positioner är mindre i Sverige just genom den höga fackliga organiseringen, som skapar en viss grad av självdisciplin och som lägger en del av ansvaret för produktionens organisering på lägre nivåer genom avtal. Arbetarklassen i Sverige utövar på så vis ett visst mått av kollektiv självkontroll.

Man kan dra några slutsatser av denna summariska diskussion av den svenska klasstrukturen i ett komparativt perspektiv. För det första tycks den svenska arbetarklassen i början av 1980-talet proportionellt utgöra en ovanligt stor del av den förvärvsarbetande befolkningen. Detta har flera orsaker; bl a den relativt snabba minskningen av den svenska bondeklassen och den svenska småbourgeoisin. Men det beror också på den omfattande fackliga organiseringen, som påverkat organiseringen och fördelningen av arbetsledande funktioner inom produktion och service.

När det gäller "den nya medelklassen", de nya tjänstemannaskikten är det unika i Sverige deras relativa självständighet från kapitalet. Dels beror detta på att en så stor andel arbetar inom den offentliga sektorn, dels beror det på fördelningen av kapitalfunktioner. Det är alltså två drag som utmärker den svenska klasstrukturen vid en internationell jämförelse, dels den stora arbetarklassen och dels de nya tjänstemannagruppernas brist på inordning under kapitalfunktioner. Den enhetliga och relativt starka arbetarklassen i Sverige under 1940- och 50-talen har

haft en självgenererande effekt. Den utveckling som arbetarklassens organisationer har kunnat påverka har skapat betingelser för en fortsatt stor arbetarklass och ett relativt självständigt tjänstemannaskikt inom den offentliga sektorn.

5. Familj, stat och tjänstearbete

I kapitel 3 gjordes en bred översikt av utveckling och förändringar i den svenska klasstrukturen under 110 år. Under den första perioden från 1870–1930 utvecklades klassamhället mot en sammansättning som i stora drag stämde ganska bra med Marx' och Engels' analys. De halvproletära skikten mellan bönder och arbetare hade i det närmaste försvunnit. En stor och relativt homogen arbetarklass med en klart dominerande kärna av industri-, byggnads- och jordbruksarbetare hade uppstått. Självägande bönder och hantverkare utgjorde fortfarande en klass av anseelig storlek. Omkring 1930 var klassbilden ovanligt entydig.

Från år 1930 tillväxte fortfarande industriarbetarklassen proportionellt och i absoluta tal, men samtidigt växte också gruppen tjänstemän. De klassmässigt relativt oproblematiska småföretagarna ersattes i statistiken av ett "mellanskikt" av en något obestämd karaktär. Industri- och jordbruksarbetarna utgjorde fram till och med hela 1950-talet den klart dominerande kärnan i arbetarklassen. Under 1950-talet var också sysselsättningen som mest koncentrerad till den kapitalistiska sektorn av ekonomin med två tredjedelar av de sysselsatta.

Från och med början av 1960-talet accelererade ökningen av både "högre" och "lägre" tjänstemän, men främst de "högre". Särskilt från och med andra hälften av 60-talet ökade också sysselsättningen i den offentliga sektorn snabbt.

Omkring 1980 är inte längre industri- och byggnadsarbetare den dominerande gruppen inom arbetarklassen. Minst lika många är handels-, service-(inkl sjukvård) eller kontorsanställda. Och olika "tjänstemannagrupper" i motsättningsfyllda klasspositioner utgör omkring 40 procent av de förvärvsarbetande.

Rubriken på det här kapitlet, som främst ska försöka ta upp problemet med dessa nya, kvinnligt dominerade tjänstemanna-

grupper, är familj, stat och tjänstearbete. Den teoretiska utveckling av den marxistiska klassanalysen, som beskrevs i kapitel 2, är inte tillräcklig för att man ska kunna förstå och analysera den situation som har uppstått under 1970-talet i Sverige. Man måste dels relatera förändringarna i klassbilden till utvecklingen av staten och den offentliga sektorn och dels till förändringar i familjemönster och familjeliv. Det blir otillräckligt att bara använda begrepp, som är utvecklade ur analysen av den kapitalistiska produktionen.

Tre trender kan urskiljas som bakgrund till dessa förändringar. För det första har vi ökningen av olika "tjänstemannagrupper" samt också en ökning av handels- och serviceanställda. Sammanhängande med denna ökning är för det andra kvinnornas ökande deltagande på arbetsmarknaden. Av alla kvinnor mellan 25-64 år var omkring en tredjedel förvärvsarbetande år 1950, drygt 40 procent år 1965, men år 1980 förvärvsarbetade ca 70 procent av alla kvinnor mellan 25-44 år och drygt 60 procent av alla kvinnor mellan 45-64 år (*Perspektiv på välfärden*, 1982, sid 91). Bland gifta och sammanboende kvinnor ökade andelen förvärvsarbetande från hälften år 1968 till 77 procent år 1981 (Åberg, 1984, sid 102, jfr också Forsman, 1984, om sambandet mellan ökningen av offentlig sektor och kvinnlig sysselsättning.)

Den tredje trenden är ökningen av dem som är anställda av stat, kommuner och landsting; de offentligt anställda. Enligt den officiella statistiken har andelen offentligt anställda av alla förvärvsarbetande ökat från 10 procent år 1930 till 36 procent år 1979 (se tabell 1 i kapitel 3). Ökningen av de offentligt anställda har, särskilt efter år 1950, skett inom kommuner och landsting, dvs framför allt skolor, sjukvård och socialvård. 1965 var lika många av de offentligt anställda i tjänst hos centralstaten som hos lokalstaten (kommuner och landsting). 1979 var två tredjedelar av dem sysselsatta inom lokalstaten (se Ronnby, 1981, sid 67).

I den officiella statistiken räknas anställda i statlig och kommunal förvaltning, skolor, sjukhus, vårdanstalter och serviceinrättningar samt anställda i affärsdrivande verk som SJ, postverket och televerket till offentligt anställda. Däremot ingår ej i den officiella definitionen de som är anställda i statliga och

kommunala bolag (t ex LKAB och Systembolaget) eller i kommunala bolag (t ex bostadsstiftelser, trafikbolag) (se *Arbetsmarknadsstatistisk årsbok 1981*, sid 97–106). Vi menar att denna officiella definition av offentligt anställning är alltför snäv. Om det centrala kriteriet för att skilja mellan privat och offentligt anställda är ägandeformer, förefaller det rimligt att inkludera alla företag och arbetsplatser, som har stat, kommun eller landsting som huvudman. Vad som skulle kunna diskuteras är eventuellt statligt ägda aktiebolag typ LKAB, som i praktiken drivs enligt kapitalistiska principer. Vi menar ändå att ägandeformen är av så avgörande betydelse vid en klassanalys, att man bör klassificera även anställda inom statligt ägda industri-företag som offentligt anställda. (I praktiken har vi då bara inkluderat företag som fullständigt ägs av staten).

Med vår definition av offentligt anställda är hela 42 procent av de förvärvsarbetande eller 46 procent av alla anställda offentligt anställda år 1980.

Dessa tre trender hänger intimt samman. För att förstå utvecklingen i klasstrukturen måste man dessutom se till vad det har inneburit att familjens ställning i samhället har förändrats och hur detta hänger samman med statens utveckling. Detta är en mycket väsentlig sida av framväxten av de nya "tjänstemannagrupperna". Dessa problem pekar också på att det är missvisande att se ökningen av "tjänstemannagrupperna" som en enhetlig trend. Dels är det fråga om en spridning av kapitalfunktionerna, men dels är det en effekt av statens ökade inflytande. I staten finns de flesta av de delvis självständiga lönearbetarna.

Teorier om den nya (medel)klassen

I kapitel 2 refererades och diskuterades några olika försök att utveckla det marxistiska klassbegreppet i ljuset av de förändringar i förhållandet mellan arbete och kapital som ägt rum under tiden efter andra världskriget; det som Dahrendorf kallat för nedbrytningen av arbete och kapital. De modeller för en marxistisk klassanalys som diskuterades, byggde alla på en utvidgning av analysen av kontrollen och makten i produk-

tionen. Men de slutsatser som drogs beträffande de nya tjänstemannagrupperna var olika. Särskilt Poulantzas betonar en typ av kulturella eller ideologiska aspekter i de nya tjänstemannagruppernas arbete, som skiljer dem från arbetarklassen. Wright däremot inkluderar många lägre tjänstemän i arbetarklassen genom att de saknar makt och kontroll över sitt arbete. Hos Poulantzas finns faktiskt något av de status-teoretiska resonemang, som betonades av bl a Lockwood och C. Wright Mills på 1950-talet.

I det här avsnittet ska vi ta upp några teoretiska ansatser som behandlar de nya tjänstemannagrupperna, utan att göra det inom ramen för en ny klassmodell.

Gemensamt för de flesta analyser av de nya tjänstemannagrupperna är att de betonar professionella och kunskapsmässiga aspekter. I detta ser man också gärna ett närmande mellan ett marxistiskt perspektiv på klasser och ett weberianskt.

"Eftersom weberianer har börjat bekymra sig för gränsdragningsproblematiken och marxister har erkänt medelklassens betydelse, var det oundvikligt att teorin blev grumlig." (Abercrombie and Urry, 1983, sid 91.)

Men i första hand skiljer Abercrombie och Urry mellan ett "lägre" och ett "högre" skikt av den nya medelklassen. Det finns enligt deras resonemang, ett stort skikt av proletariserade tjänstemän vars situation är "utsatt för samma slags påverkan och makt som arbetarklassen" (a a sid 118). Här följer de alltså i praktiken de slutsatser man kan dra utifrån Wrights klassmodell. Men de högre tjänstemännen ser de som en enda "service-class". Denna "service-class" arbetar typiskt inom en byråkratisk organisation, där positionerna är noggrant inordnade i ett karriärmönster. Utbildning och specialistkunskaper är mycket viktiga kriterier för karriären. Enligt denna analys av "the service-class" ger professionalism, specialistkunskaperna, en viss autonomi men denna är begränsad av de byråkratiska reglerna och av organisationsstrukturen. Och denna klass existerar i motsättningen mellan arbete och kapital genom att den utför ett för kapitalets intressen i stort nödvändigt arbete.

"Vi hävdar att 'service-klassen' (the service-class) utför vissa funktioner som kontroll, reproduktion och utvecklande av begrepp – funktioner som är nödvändiga för kapitalet i förhållande till arbetet." (A a sid 122.)

I mångt och mycket påminner detta resonemang om "the service-class" om vad som kallats "the Professional-Managerial Class" (se Ehrenreich & Ehrenreich, 1977).¹⁵ Denna klass skulle bestå av anställda lönearbetare, som utför "mentalt" arbete, som i första hand har funktionen att reproducera en kapitalistisk kultur och kapitalistiska klassförhållanden (a a sid 12-13). Denna klass skulle bestå av 20 till 25 procent av de förvärvs-arbetande i USA. Vad som främst skiljer Ehrenreichs beskrivning av "the Professional-Managerial Class" från Abercrombies and Urrys "service class" är att Ehrenreichs så klart definierar klassen som just en distinkt klass med särskilda intressen. Detta har de fått mycket kritik för. Abercrombie och Urry är mer benägna, även om de i detta avseende svävar på målet, att se "the service-class" som ett skikt med i någon mån motstridiga intressen.

I sin betoning av "the Professional-Managerial Class" som en distinkt klass, påminner Ehrenreichs diskussion mycket om Alvin Gouldners teori om den nya klassen. Gouldner härleder uppkomsten av en ny klass ända från medeltiden. De faktorer som ligger bakom är den gradvisa sekulariseringen och uppkomsten av en marknad för intellektuella produkter (Gouldner, 1979, sid 1-3). Det som förenar den nya klassen är ett speciellt förhållningssätt till verkligheten och till samhället; kunskap om formen för en kritisk diskurs (*the culture of critical discourse*, CCD) (a a sid 28 ff). Detta förhållningssätt "är ett gemensamt band mellan humanister och tekniker" (a a sid 30). Det är också detta gemensamma förhållningssätt, som utgör grunden för att betrakta den nya klassen som en distinkt klass. Det är kontrollen över det kulturella kapitalet som är grunden för den nya klassens maktställning.

Gouldner ser alltså inte den nya klassen i första hand i relation till kapitalismen utan till industrisamhället eller kanske ännu hellre det postindustriella samhället i vilket det "kulturella kapitalet" har blivit allt viktigare.

Även om Gouldner inte betonar reproduktionens roll för kapitalismens fortbestånd är ändå temat för teoretisierandet, dvs kontrollen över vissa kunskaper, gemensamt för alla dessa tre teorier om de "nya" högre tjänstemännen.

Självklart är detta en intressant aspekt i analysen av de högre

tjänstemännen. Men vi skulle ändå vilja resa två invändningar. Vi menar att det finns fler viktiga skiljelinjer inom denna "new professional-managerial service class".

För det första tror vi, i linje med Wrights klassmodell, att det är viktigt att skilja mellan de klasspositioner, som innebär reellt maktutövande eller reell kontroll, dvs mellan beslutsfattare och arbetsledare å ena sidan och de delvis självständiga arbetarna å den andra sidan.

Det är stor skillnad mellan å ena sidan att verkligen utöva makt och kontroll och å andra sidan att rent allmänt delta i arbetet med att utveckla den kulturella eller vetenskapliga diskussionen i samhället. Vi tror inte att detta kulturella kapital, för att använda Gouldners terminologi, är så enhetligt att det utan vidare innebär någon form av klassmakt att arbeta med sådana saker. Snarare skulle man kunna tala om motsättningar inom denna "klass" och om detta kulturella kapital.

Men detta hänger också samman med vår andra punkt; nämligen frågan om statens roll. En mycket stor del av dem som beräknas tillhöra "the service class" är offentligt anställda. De är t ex lärare, socialarbetare, utredare. Av två skäl är det av avgörande betydelse att se till skillnaden mellan privat och offentligt anställda inom denna sk nya klass. För det första ger detta en koppling till grundläggande ekonomiska processer som också påverkar klasspositionernas politiska och ekonomiska intresseinriktning. För det andra beror skillnaderna mellan privat och offentligt anställda också på hur förhållandet är mellan stat och kapital i fråga om reproduktionen av sociala relationer. Vi tror inte att man entydigt kan tala om att staten utför en reproduktion av de kapitalistiska sociala relationerna (detta kan ju naturligtvis variera mellan länder). Åtminstone i Sverige har arbetarrörelsen haft ett så pass stort inflytande att det har satt sina spår i statens utformning och i allt det som kan ingå i reproduktionen. Inom staten pågår det en kamp om reproduktionen, om olika reproduktionsbetingelser (jfr Poulantzas, 1978, sid 132 och Dahlkvist, 1982).

Deltagandet i reproduktionen ses enligt teorin om en "service-class" som ett arbete med att återskapa och upprätthålla den arbetskraft, som behövs för den kapitalistiska produktionen. Det rör sig om uppfostran, utbildning, hälsovård m m. Det är

sådant som har med själva de grundläggande livsbetingelserna att göra. Därmed blir "reproduktionen" ett stort och motsägelsefullt begrepp. Visserligen äger det ständigt rum en form av reproduktion av arbetskraften i skolor och i sjukhus t ex, men betingelserna för denna reproduktion förändras med tiden. Dessa verksamheter sker inte enbart i kapitalets intresse. Det har ofta stått en strid om innehållet i denna reproduktion. Det har även skett en utveckling som gått i arbetarklassens intressen, i vissa avseenden i strid med kapitalets intressen. Det kan gälla sådana saker som utbildningens innehåll, utformning av sjukvård och sjukförsäkring, pensionssystem, arbetslöshetsförsäkring m m.

Kvinnornas ökande förvärvsarbete, förändringar i familjens roll och den offentliga sektorns ökning hänger nära ihop med betingelserna för "arbetskraftens reproduktion". Det hävdas ibland att själva reproduktionen bara flyttats från familjen och hemmet till offentliga institutioner som daghem, skola och fritidshem. Men det är knappast bara en fråga om förflyttning. Det har också blivit ett annat innehåll.

Samtidigt med den offentliga sektorns ökning har det, menar vi, skett så pass stora förändringar i reproduktionsbetingelserna för arbetskraften, att man inte kan hävda att arbetet med reproduktionen av arbetskraften entydigt är ett "arbete i kapitalets tjänst". Arbetet innehåller istället motstridiga tendenser. Därför finns det inte någon grund för att göra en klassbestämning av någon "service-class" eller "Professional-Managerial-Class", som bygger på dessa gruppers medverkan i reproduktionen i samhället. Istället bör man analysera de högre tjänstemännen utifrån två andra kriterier, nämligen om de direkt deltar i maktutövande och kontroll och om de är privat eller offentligt anställda.

Frågan om den statliga sektorns roll i den ekonomiska utvecklingen har i liten utsträckning funnits med i diskussionen om det nuvarande klassamhället under senkapitalismen. Både teoretiskt och rent numerärt har problemet dock blivit mer och mer akut. Men i t ex Wrights klassmodell finns inte ens frågeställningen med.¹⁶ Inte heller i Therborns empiriska redovisningar av klasserna i Sverige 1930–1980 har de offentligt anställda spelat någon framträdande roll. Både i Wrights och i Therborns klassmodeller tillhör statligt (offentligt) anställda såväl arbetarklass som mellanskikt.

Det har dock gjorts vissa försök till analyser av de offentligt anställda och vi tror att frågan är av så stor betydelse inte bara för förståelsen av de nya tjänstemännen utan även för arbetarklassens situation att den kräver en noggrann diskussion. Therborn skriver också, delvis som en självkritik, i sin översikt över den marxistiska klassdiskussionen:

"Men lika visst innebär det en betydande skillnad för ens sociala ställning om man arbetar för kapitalet eller inte. Inte nödvändigtvis alltid för de omedelbara arbetsbetingelserna, men för ens placering i klasskampen." (Therborn, 1983a, sid 43.)

Teorier om staten och klasstrukturen

En tendens inom den marxistiska klassanalysen har varit att närmast identifiera de offentligt anställda med staten; man likställer alla offentligt anställda just på grund av anställningsform. Eftersom den grundläggande värdeskapande processen i samhället sker i den kapitalistiska produktionen står de offentligt anställda utanför detta kapitalförhållande. Deras lön kommer inte direkt ur produktionen utan tas från produktionen via skatter på löner och vinster m m. Deras lön är, enligt detta synsätt, endast härledd från produktionen, (*abgeleitete Revenue*, se Armanski, 1974 sid 4 och Bischoff, 1980 sid 104 ff.) Eftersom de anställda inte deltar i den kapitalistiska produktionsprocessen är de inte heller direkt exploaterade genom att de inte utför något merarbete, som ger vinst åt kapitalägare. De kan då inte heller tillhöra arbetarklassen.

För att skilja mellan olika skikt bland de offentligt anställda urskiljs ekonomiskt härledda statsfunktioner. Man skiljer mellan statsfunktioner, som har sitt ursprung i den kapitalistiska produktionen och statsfunktioner som mer motsvarar arbetets samhälleliga karaktär (se Bischoff, 1980, sid 105).

Man skiljer inte mellan olika offentligt anställda efter typ av arbete, om de är kontorister eller byråchefer, utan om de arbetar inom olika funktioner i hela den offentliga sektorn. Själva funktionernas karaktär skulle då bli avgörande för ställningen i klasstrukturen, när det gäller de offentligt anställda.

Vi tror att det finns ett stort problem i denna typ av analys. Faran är att man alltför lätt slår ihop skikt inom den offentliga sektorn, som har skilda objektiva villkor i fråga om inkomst, makt och arbetsförhållanden och därmed också skilda intressen och politiska förutsättningar. Det finns också en annan risk i funktionsresonemanget, nämligen att de offentligt anställda ses som en samling tjänstemän, byråkrater (se t ex Bislev, 1981, sid 29).

I Poulantzas' klassanalys utesluts de offentligt anställda från arbetarklassen, genom att de inte utför något produktivt arbete. Men i analysen av den nya småborgerligheten skiljer inte Poulantzas alls mellan privat och offentligt anställda.

Gemensamt för det tyska *Projekt Klassenanalyse* och för Poulantzas' analys är att man visserligen ser staten som relativt autonom men ändå som i stort sett avhängig av den kapitalistiska produktions- och ackumulationsprocessen. Samtidigt som staten och kapitalet på detta sätt hör ihop och är beroende av varandra ses de statsanställda (offentligt anställda) som skilda från arbetarklassen. De offentligt anställda hänger så att säga ihop med staten, medan de privat anställda skiljer sig från kapitalet. Resultatet blir att de ser en motsättning inom den kapitalistiska produktionen men inte inom staten och bland de offentligt anställda.

Om man däremot ser staten och den offentliga verksamheten som mer skild från kapitalet, kan man å andra sidan se de offentligt anställda som en del av arbetarklassen. Eftersom staten då står i motsättning till kapitalet står också de offentligt anställda i motsättning till kapitalet precis som arbetarklassen. Men förutsättningen även för en sådan analys är att de offentligt anställda identifieras med staten. Ett exempel på en analys av detta slag finns i O'Connors bok *The Fiscal Crisis of the State*. Den statliga politiken är föremål för en kamp mellan olika klassers intressen och den statliga strukturen är ett resultat av styrkeförhållandena i denna kamp. De offentligt anställda har i huvudsak gemensamma intressen med övriga i arbetarklassen av en ökad statlig sektor. Staten har spelat en progressiv roll. Därmed kan de offentligt anställda framstå som en naturlig del av arbetarklassen genom att de och deras arbete är föremål för den politiska kampen. De offentligt anställdas arbete ifrågasätts

ständigt av kapitalets politiska företrädare (se O'Connors, 1981, sid 43).

I de fall när en marxistisk klassanalys har diskuterat de statligt (offentligt) anställdas klasspositioner har man nästan alltid identifierat de statligt anställda med staten. Klasspositionerna avgörs då av hur man ser på förhållandet mellan kapital och stat. Här i skiljer sig t ex de tyska klassmodellerna från O'Connors analys, som i och för sig inte alls i första hand är en fullständig klassanalys.

Vi menar för det första att det är viktigt att vid en analys av klasstrukturen under 1980-talet skilja mellan privat och offentligt anställda; att skilja mellan anställda som utför merarbete som bestäms direkt genom beslut som styrs av kapitalets ackumuleringsprinciper å ena sidan och mellan anställda som utför arbete som bestäms genom politiska beslut i demokratiskt valda styrelser å andra sidan.

Denna principiella skillnad låter antagligen större än vad den är i praktiken. Naturligtvis finns starka samband mellan vad som händer i den privata och i den offentliga sektorn. Ändå menar vi att denna skillnad är av avgörande betydelse. Och vi menar också att denna grundläggande skillnad även har betydelse för arbetssituationen och arbetsvillkor; att den påverkar vardagsverkligheten i arbetet. Detta gäller kanske inte i alla fall, men det är ändå av betydelse och särskilt bland den stora gruppen "nya" högre tjänstemän. (Se nedan).

För det andra vill vi hävda att det är fel att ensidigt likställa de offentligt anställda med staten. De offentligt anställda är inte i första hand i statens tjänst, utan de är anställda av staten, av kommuner och av landsting. Det finns motsättningar även inom den offentliga sektorn mellan olika grader av över- och underordning och i fråga om kontroll över sitt eget och andras arbete.

Klasserna i den privata och i den offentliga sektorn

Vi har diskuterat de offentligt anställda i samband med teorier om en ny "service-class", som skulle bestå av högre tjänstemän.

Vi har gjort det för att det är just bland de högre tjänstemännen, som frågan om privat eller offentlig anställning är som mest betydelsefull, och det är således en stor brist i teoretiserandet om "den nya klassen" att inte denna distinktion görs. Polariseringen mellan över- och underordnade är större i den privata sektorn än i den offentliga. Om vi använder Wrights definitioner utgör arbetarklassen i den privata sektorn 64 procent och de anställda i denna sektor jämfört med 49 procent av de anställda i den offentliga sektorn (för en tabellredovisning se Ahrne och Leiulfsrud, 1984, sid 55). De "delvis självständiga lönearbetarna" utgör drygt en fjärdedel av de anställda i den offentliga sektorn jämfört med 14 procent i den privata. Där finns betydligt fler tjänstemän i en mellanställning, tjänstemän som i relativt stor utsträckning kontrollerar sitt eget arbete, men inte kontrollerar andra anställdas arbete. Bland dessa delvis självständiga anställda i den offentliga sektorn är det också hela tre fjärdedelar, som arbetar i yrken som till allra största delen återfinns inom den offentliga sektorn, t ex lärare, daghemspersonal, viss sjukvårdspersonal, socialarbetare m fl. Det är just bland högre tjänstemän, som skillnaderna i yrke och arbetsinnehåll är störst mellan privat och offentligt anställda.¹⁷

I arbetarklassen är skillnaderna mellan privat och offentligt anställda betydligt mindre i fråga om yrke och arbetsinnehåll. Arbetarklassen i den offentliga sektorn domineras av yrken, som också finns i den privata sektorn t ex kontorsarbete, produktionsarbete, lokalvård, transportarbete (a a sid 65). Skillnaderna i arbetets vardagsverklighet mellan privat och offentligt anställda är betydligt mindre påtagliga i arbetarklassen.

För tjänstemännen i den privata och i den offentliga sektorn är skillnaderna påtagliga i fråga om anställningsförhållanden, lönevillkor och också när det gäller fackligt agerande.

För tjänstemän i offentlig tjänst är lönen knuten till ett väldefinierat lönegradssystem, medan det för privat anställda högre tjänstemän inte är ovanligt med individuell lönesättning. Dessutom är lönerna i allmänhet större för de privat anställda högre tjänstemännen (a a sid 57).

Bland högre tjänstemän inom den offentliga sektorn är den fackliga anslutningsgraden mycket hög, för vissa grupper nästan fullständig. Och den fackliga anslutningen är genomgående

större i den offentliga sektorn, men skillnaderna är störst bland tjänstemän och mindre i arbetarklassen (a a sid 58). Att så många högre tjänstemän, ofta beslutsfattare, är fackligt anslutna gör att gränsen mellan arbetsgivare och anställda inte är så skarp i den offentliga sektorn. Vem som egentligen är fackets motpart är inte alltid särskilt klart. Detta bidrar också till att klassbilden i den offentliga sektorn är mindre polariserad.

Ändå råder det ett lönearbetarförhållande för anställda inom den offentliga sektorn. En lärares eller en socialarbetares arbetsuppgifter innebär en hög grad av personligt engagemang i undervisning eller vård. Men själva arbetsbetingelserna, dvs lönearbetet, tvingar till en likgiltighet (jfr Broady, 1981, sid 48). Gränserna för engagemanget är i själva verket ganska tydliga i och med att en lönearbetare alltid är utbytbar mot en annan, att ansvaret endast gäller under arbetstiden och att man inte räknar med någon gemensam framtid (jfr Liljeström och Özgaldal, 1980, sid 72).

Och denna tendens till en nödvändig likgiltighet i arbetet är antagligen mer påtaglig i arbetarklassen inom den offentliga sektorn på grund av bristen på kontroll över den egna arbets-situationen.

Tabell 8. Klasstrukturen i Sverige år 1980 enligt Wrights klassmodell uppdelad i ekonomiska sektorer. Procentandelar.

	Egna företagare	Privat sektor	Offentlig sektor	SUMMA
Arbetarklass		31	20	51
Delvis självständiga lönearbetare		6	11	17
Arbetsledare		3	4	7
Företagsledare och beslutsfattare		7	7	14
Egna företagare (högst 1 anställd)	5			5
Övriga företagsägare		6		6
SUMMA	5	53	42	100

När man gör en uppdelning av den svenska klasstrukturen år 1980, dels i klasspositioner efter makt och kontroll i arbets-situationen och dels i olika ekonomiska sektorer, finner man att majoriteten av arbetarklassen finns i den privata sektorn medan majoriteten av "tjänstemännen" i s k motsättningsfyllda klass-positioner befinner sig i den offentliga sektorn. Nästan en fjärdedel av alla förvärvsarbetande befinner sig i klasspositioner som dels är i den offentliga sektorn och som dels inte är helt underordnade positioner. Dessa utgör ett nytt inslag i klass-bilden.

Många av dessa arbetar med "reproduktionen" (jfr diskussionen ovan). Men vi menar att det är väsentligt att skilja dessa från "tjänstemännen" i den privata sektorn, som kanske inte alls ofta arbetar med reproduktion av arbetskraften utan snarare med kontroll och planering av produktion. Dessutom menar vi att de offentligt anställda "tjänstemännens" arbete inte självklart bör ses som ett arbete i kapitalets intressen. Det kan också ses som uttryck för framflyttande av arbetarklassens positioner i klass-kampen.

Familj och klass

Vi har tidigare flera gånger påpekat att ökningen av "tjänstemännen" och tjänstearbetet hänger samman med kvinnornas ökande deltagande i samhällets lönearbete. Vi konstaterade också att av männen i arbetarklassen var tre fjärdedelar produktionsarbetare och av kvinnorna i arbetarklassen var drygt fyra femtedelar tjänstearbetare. Kvinnornas ökade lönearbete har skett i de ökande skikten av kommunalanställda lönearbetare och lägre tjänstemän (jfr Åberg, 1984, Jonung, 1983). Kvinnornas deltagande i lönearbetet har alltså inte direkt haft någon jämställdhetseffekt på arbetsmarknaden. Men den har förändrat familjens situation i klasstrukturen.

Kvinnor som sköter hem och barn och därmed står utanför lönearbetet har ingen egen klassmässig position utan tillhör samma samhällsklass som maken. I och med förändringar i familjemönster, samtidigt som kvinnorna i allt större utsträckning har ett eget förvärvsarbete, har kvinnorna fått en egen

klassmässig förankring på ett helt annat sätt än tidigare. Och denna klassmässiga förankring i lönearbetet behöver inte sammanfalla med makens klasstillhörighet. Av gifta eller sammanboende kvinnor i arbetarklassen är det bara omkring hälften vars man också tillhör arbetarklassen (se Leiulfsrud, 1983, sid 45). Att man genom familjeband på detta sätt korsar klassgränserna är mycket vanligare bland kvinnor i arbetarklassen än bland män. Av arbetarklassmännen är det bara ungefär en av fem, som inte har en fru som antingen tillhör arbetarklassen eller är hemmafru.¹⁸

Omvänt är det många bland männen i motsättningsfyllda klasspositioner, som har en fru som tillhör arbetarklassen.

Detta är en ny situation, som berör frågan om den nya medelklassen och de nya tjänstemannagruppernas klassmässiga positioner. Förekomsten av ett stort antal familjer som korsar klassgränser kan minska polariseringen i klasstrukturen. En kvinna i en arbetarklassposition, vars man är högre tjänsteman, delar inte på något självklart vis arbetarklassens levnadsförhållanden och värderingar.

Här finns egentligen två motverkande tendenser. Å ena sidan har kvinnorna fått en mer självständig position genom sin klassmässiga förankring i lönearbetet och genom familjernas minskade livslängd. Å andra sidan är inte denna självständighet total i och med att familjen ändå är en grundläggande ekonomisk enhet, som också står för en ekonomisk fördelning i samhället.

Kvinnan i arbetarklassposition med maken som är högre tjänsteman delar inte heller självklart makens klassituation.¹⁹ Ekonomiskt och statusmässigt påverkas naturligtvis hennes situation av makens "högre" ställning. Men ändå är det troligt att arbetssituationen är av stor betydelse. Vi finner det därför rimligt att utgå från att kvinnan i stor utsträckning definierar sin situation utifrån sin egen klassposition. Kvinnorna präglas av arbetslivet, även om arbetstidsmönstret fortfarande ofta skiljer sig från männens. Andelen kvinnor med stark anknytning till arbetslivet ökar (jfr *Arbete och barn*, 1983, sid 73 ff). Makens/manens situation påverkas dessutom av kvinnans arbete när det gäller arbetstider, inkomst, semestrar och erfarenheter som hon har i sitt arbete i fråga om arbetsmiljö, arbetsinnehåll och underordning i arbetet. Allt detta gör att familjens situation

klassmässigt bryts mellan arbetarklassen och de motsättningsfyllda klasspositionerna. Detta är en ny typ av problematik i diskussionen om klasstrukturen. I denna bemärkelse kan man verkligen tala om en proletarisering av tjänstemannafamiljer. Kanske också om ett förborgerligande av arbetarklassen. Inom familjen skulle det faktiskt kunna ske ett samtidigt förborgerligande och en proletarisering.

Tabell 9. Familjernas klassmässiga positioner i Sverige 1980. Procentandelar.

Klassposition	Alla familjer
<i>Klara klasspositioner:</i>	
Arbetarklassen	34
Delvis självständiga lönearbetare	7
Arbetsledare, företagsledare och beslutsfattare	8
Egna företagare (högst 1 anställd)	3
Övriga företagsägare	4
<i>Familjer med blandad klasstillhörighet:</i>	
Arbetarklass och motsättningsfyllda positioner (delvis självst. + arbetsled.)	27
Beslutsfattare/arbetsledare och delvis självst. lönearb.	8
Småborgare och arbetarklass	3
Småborgare och motsättningsfyllda klasspositioner	2
Övriga företagare och lönearbetare	4
SUMMA	100

Källa: Leiulfsrud, 1983, sid 10 tabell 1.

Drygt en fjärdedel av de gifta eller samboende förvärvsarbetande tillhör en familj där ena maken befinner sig i arbetarklassen och den andra i motsättningsfyllda klasspositioner (se tabell 9). Endast i en tredjedel av familjerna tillhör båda makarna arbetarklassen (detta inkluderar då också män med "hemmafruar"). Sett på detta vis minskar arbetarklassen avsevärt. Å andrasidan är det omkring två tredjedelar av alla familjer som har någon av makarna i arbetarklasspositioner. En stor majoritet av familjerna tar på det viset del av arbetarklasserfarenheter.

Varken arbetare eller tjänsteman?

De som innehar motsättningsfyllda klasspositioner i den offentliga sektorn är inte traditionella tjänstemän, som står nära kapitalet, men de är inte heller en ny arbetarklass. De är varken tjänstemän eller arbetare. Denna utveckling accentueras om man också ser till familjernas ställning. I och med den här utvecklingen har det uppstått familjer, som varken är typiska arbetarfamiljer eller typiska tjänstemannafamiljer. Både på individplanet och familjeplanet har det alltså skapats ett skikt, som vi varken kan se som typiska arbetare eller "nya" arbetare eller typiska traditionella tjänstemän. Det är familjer eller individer, som har karakteristika både från arbetare och tjänstemän, och som ofta har en anknytning till den offentliga sektorn. Det är en kombination av förborgerligande och proletarisering och förstatligande; lite av varje men ingen process fullt ut. Kanske skulle man kunna tala om ett skikt av socialiserade tjänste-arbetare; en beteckning som skulle kunna passa in både på individer och familjer. De utgör ungefär en fjärdedel av de förvärvsarbetande i Sverige i början av 1980-talet. Det är faktiskt också dessa som skulle kunna tänkas uppbära en ny dimension i politiken (jfr. kapitel 8).

Del II KLASSKILLNADER

6. Klasser och skilda livsperspektiv

I inledningen av del I argumenterade vi för att man bör se klassanalysen som en metod för att analysera sambandet mellan samhällets struktur och olika människors vardagsverklighet. Klasserna är en förmedling mellan ekonomiska förhållanden och människors liv. I definitionen och beskrivningen av klasspositioner sammanlänkas strukturellt betydelsefulla förhållanden, t ex ägande av jobb och arbetsplatser och kontroll av andras arbete, med de enskilda människornas livsbetingelser. Ägande och annan kontroll över produktionsprocessen är också i stor utsträckning kontroll och makt över andra människors liv, eftersom människans förhållande till arbetet alltjämt är den dominerande faktorn i livet. Det är kanske inte det som man tänker mest på eller som man bryr sig mest om, men arbetet är ändå bestämmande för var man bor, hur man bor eller när man kan vara hemma eller om man kan resa bort och för vad man vet och hur man upplever livet omkring sig.

I den kapitalistiska produktionen av bytesvärden är arbetet först och främst uppdelat i planering, kontroll och utförande. Den som planerar eller kontrollerar produktionen utför inte själva tillverkningen och den som tillverkar någon del av produkten har inte deltagit i planeringen av hur och vad som ska göras. Och det behövs en intern kontroll för att se till att arbetet över huvud taget blir utfört.

Under kapitalismens utveckling har ägande, planering, kontroll och utförande blivit allt mer skilda åt. Det är det som Dahrendorf kallat en nedbrytning av kapitalfunktioner. Ägande, planering, kontroll och utförande är av grundläggande betydelse för maktförhållanden och förändringar i den ekonomiska strukturen och samtidigt avgörande karakteristika i klass-

positioner. Ägande, planering, kontroll och utförande påverkar i stor utsträckning det dagliga arbetet och det präglar de människor som befinner sig i dessa klasspositioner.²⁰

Det är klart att människor inte enbart formas av sitt arbete. Det finns annat som har stor betydelse. Många olika människor har samma jobb. Författaren Göran Palm blev förvånad när han började jobba på LM Eriksson att arbetare kunde vara så olika (se Palm, 1972, sid 79 ff) De hade olika ålder, de kom från olika länder, de hade olika fritidsintressen osv.

Det finns samhällsforskare som menar att det inte längre är relevant att resonera utifrån klassbegrepp och klasskillnader. I Sverige är det SIFO-chefen Hans Zetterberg som hårdast har gått ut med ett sådant budskap.

"Debattörerna - särskilt de radikala akademikerna - i den stora svenska jämlikhetsdebatten vid slutet av 1960-talet trodde att jämlikheten var en fråga om kamp mellan klasser. Vi ser nu att det är mest en fråga om kamp mellan livsstilsgrupper: de som har arbetet som livsstil och de som har andra livsstilar. Och båda sorterna finns i alla samhällsklasser." (Zetterberg, 1977, sid 116.)

Zetterberg har i Webers anda undersökt olika livsstilar i Sverige. Han har funnit många olika livsstilar, t ex arbetsmänniskor, sällskapsmänniskor, konsumtionsstyrda, matlagningsglada, naturälskare m fl. Den metod som Zetterberg använt gör att en människa kan ha flera livsstilar. Summan i fördelningen av livsstilar blir alltså över 100 procent. Detta gör det mycket svårt att tolka vad de olika livsstilarna egentligen står för. De två mest utbredda livsstilarna är, enligt Zetterberg, arbetsmänniskor, 24 procent, och de familjekära, likaså 24 procent. Dessutom är det hela 30 procent som inte kunnat inordnas i någon livsstil (a a sid 66-67). För arbetsmänniskan ger arbetet livet dess huvudsakliga mening. Arbetsmänniskornas andel är lägst i arbetarklassen, 14 procent (a a sid 71-73). För de "familjekära" har Zetterberg inte angivit någon fördelning i olika socialgrupper eller klasser. Inte heller finns det någon fördelning över socialgrupper för dem som inte gått att passa in i någon livsstil. Sammanlagt täcker arbetsmänniskorna, de familjekära och de utan livsstil hela 78 procent av de intervjuade. Övriga mer spektakulära livsstilar som "matlagningsglada" tycks ha en marginell betydelse.

Det är granska troligt att man vid en seriös och noggrann undersökning skulle kunna finna ett relativt starkt samband mellan livsstil och klass och också ålder. Istället för att vara ett alternativ till klassbegreppet skulle livsstilsbegreppet vara ett komplement till en analys av klassen och hur klasspositioner påverkar människors liv. Arbetssituationen bestämmer livsstilen genom en rad faktorer som inkomst, boendeort, fritidens förläggning och omfattning, kunskaper, arbetets karaktär och innehåll m m. Om man t ex skulle få för sig att kalla "jogging" för en livsstil skulle man nog finna att denna livsstil är typisk för högutbildade personer i tjänstemannayrken. Behovet och lusten att ge sig ut att springa på kvällarna hänger samman med om man sitter vid ett skrivbord eller sammanträdesbord på dagarna eller om man rör sig mycket i arbetet och utför tunga lyft. Och detta gäller i ännu högre grad för lite äldre personer.

Det som förutom klasspositioner kan tänkas avgöra livsstilen är framför allt ålder, kön och även tillhörighet till etniska subkulturer. Men som har visats i det tidigare, har ålder och kön också ett samband med klasstrukturen.

Om man ser till kombinationen av ålder och klassposition kan man inordna olika livsstilar i ett mönster av skilda *livsperspektiv* i olika samhällsklasser.

I renodlad form kan man först och främst urskilja två skilda livsperspektiv: ett som är typiskt för högre tjänstemän och företagsledare som utför planering och kontroll i produktionen och ett som är typiskt för arbetarklasspositioner. De skulle kunna betecknas som ett karriärperspektiv och ett utslitningsperspektiv. Grundläggande för de bägge livsperspektiven är över- och underordningsförhållanden i produktionen.

Karriärperspektivet är framåtblickande. Nyckelordet är investering och utdelning. Varje fas i livet är en form av investering, som förväntas ge utdelning i form av pengar, makt eller livskvalitet i en senare fas. Det gäller utbildning, yrkesval, synen på hälsan, fritidsumgänge. Livsstil och livsperspektiv domineras av att det finns en karriär och att man kan få det bättre och bättre ju äldre man blir. Studenttiden är en livsstil som också är en investering liksom de första åren i yrkeslivet. Umgänget på fritiden på golfklubben, segelklubben eller Rotaryklubben är en investering i viktiga kontakter. Det blir viktigt att sköta om sin

hälsa och att motionera för att verkligen kunna tillgodogöra sig förväntad utdelning.

Arbetarklassens livsperspektiv, å andra sidan, påverkas av arbetssituationens underordning. Framtidsmöjligheterna är begränsade och mer beroende av att alla får det bättre än av en individuell karriär. Som manuell arbetskraft tär den utförande arbetaren ständigt på sin arbetskraft så att den allteftersom blir mindre och mindre värd när styrkan och krafterna avtar. Motivationen för långsiktiga investeringar blir mindre. Om framtidsutsikterna är begränsade blir kravet att få ut mer av livet genast mer framträdande. Arbetet blir något nödvändigt ont och något som i längden bryter ner istället för att ge ökade kunskaper och möjligheter. Motivationen att sköta hälsan på fritiden kan bli mindre om den ändå bryts ner i arbetet.

Dessa beskrivningar av de två livsperspektiven är naturligtvis renodlingar. I det verkliga livet kan de ta sig lite olika uttryck och inte alltid vara så extrema. Ändå motsvarar de i stora drag två grundläggande förhållanden i klasstrukturen, som bottnar i uppdelningen mellan planering och kontroll å ena sidan och utförande å den andra sidan.

Dessa två livsperspektiv täcker inte heller hela klasstrukturen. Det finns skikt som faller utanför, främst de delvis självständiga lönearbetarna (semi-autonomous employees). För dem är varken karriärsperspektivet eller utslitningsperspektivet lika aktuellt. För offentligt anställda i vård- och undervisningsyrken, t ex lärare, är inte karriären lika påtaglig. Det skulle vara intressant att undersöka förekomsten av ett tredje livsperspektiv bland dessa, kanske ett perspektiv som går ut på självförverkligande i arbete och som i viss mån skulle ligga i linje med den "gröna vägen". Men detta kan vi inte egentligen säga någonting om.

I fortsättningen av det här kapitlet kommer jag att redovisa olika typer av data för att visa på innehållet i de bägge livsperspektiven och deras utbredning i underordnade yrken och bland högre tjänstemän. Eftersom dessa data är hämtade från officiell svensk statistik måste jag begränsa mig till den traditionella svenska indelningen i arbetarklassen som de LO-organiserade yrkena och de högre tjänstemännen som TCO- och SACO-organiserade yrken med höga utbildningskrav i yrket.

Arbetsförhållanden, inkomst och boende

När man jämför förhållandena för arbetarklassen och för de högre tjänstemännen i Sverige idag, finner man genomsnittligt ganska betydande skillnader ifråga om inkomster, arbetsmiljö, hälsotillstånd, materiell standard osv till de högre tjänstemännens fördel. Men det mest slående med dessa skillnader är att skillnaderna ökar med åldern. Det är detta som är grunden i de skilda livsperspektiven.

Det finns en inte oväsentlig mobilitet i det svenska samhället mellan samhällsklasserna. Men denna mobilitet sker främst mellan generationerna, och alltså via utbildningssystemet. Ungefär en tredjedel av dem vilkas far tillhörde arbetarklassen, befinner sig själva i någon annan klass (se Eriksson, 1984). Men av dem som haft ett arbetarklassyrke någon gång är det mindre än en fjärdedel, som senare bytt till någon annan klass (a a sid 55). På detta sätt är alltså karriärrörligheten liten i arbetarklassen, och inom de enskilda arbetarklassyrkena finns inte någon karriärväg att tala om. För högre tjänstemän är däremot karriären något naturligt och självklart, som finns inbyggd i själva arbetssituationen.

Av alla högre tjänstemän får drygt fyra av fem lära sig nya saker i arbetet. I arbetarklassen däremot är det bara omkring fyra av tio, som får lära sig nya saker i arbetet. (*Social rapport om jämlikheten i Sverige*, 1981, sid 57). Den typiske högre tjänstemannen kvalificerar sig hela tiden i sitt arbete för en karriär genom deltagande i planering och kontroll av andras arbete. Arbetet i arbetarklassen däremot ger inte nya kunskaper som kvalificerar till högre ställning och högre lön. I stället slits arbetaren ut och de kunskaper han eller hon har kan bli föråldrade.

Utslitningen i arbetarklassen beror på de arbetsvillkor som finns. I Statistiska centralbyråns undersökningar om levnadsförhållanden har man frågat om arbetsmiljön. Man har identifierat fem problemområden: dagligen tunga lyft, manuellt rutinarbete, olämpliga arbetsställningar, att dagligen bli svettig samt skakningar och vibrationer. Av alla arbetare inom LO-området utsätts 80 procent för något av dessa problem. Vanligast är manuellt rutinarbete med 51 procent och olämpliga arbetsställ-

ningar, 50 procent. Av högre tjänstemän utsätts endast 17 procent för något av dessa problem (a a sid 53).

Bidragande till utslitning är också oregelbundna arbetstider. I arbetarklassen är det drygt hälften av alla, som tvingas arbeta på obekväma arbetstider jämfört med mellan en fjärdedel och en tredjedel av de högre tjänstemännen (se *Sysselsättning och arbetstider* 1975, 1977, sid 112 och Åberg, 1984, sid 129).

Visserligen har det i Sverige skett en inkomstutjämning mellan samhällsklasserna, men inkomstskillnaderna är alltså betydande. Medelinkomsten för alla i tillverkningsarbete år 1980 var omkring 66 000 kronor jämfört med omkring 123 000 kronor för de högre tjänstemännen (se Åberg m fl 1984, sid 150). Men det viktigaste förhållandet och det som betyder mest för de skilda livsvillkoren i samhällsklasserna är hur inkomsterna förändras med ålder och tid. Skillnaden i begynnelselön mellan arbetaren och den högre tjänstemannen är inte så stora men skillnaderna ökar för varje år. Arbetaren kanske når sin topplön redan i 30–40-årsåldern, medan den högre tjänstemannen når sin mycket högre topplön i 50–60-årsåldern (jfr Eriksson, 1970, sid 112 och Klevmarken, 1983, sid 78). Och detta är något som man vet om redan från början. Det ingår i spelet och påverkar hela inställningen till arbete och liv.

Karriärperspektivet är uppbyggt kring investeringar. Även boendet är en investering. Här har skillnaderna mellan tjänstemän och arbetare accentuerats under senare år. Nästan hela den ökning av småhusägande som skett i Sverige under de senaste 15 åren har skett bland tjänstemän. Småhusägandet har ökat från 30 procent till 32 procent från 1968 till 1981 i arbetarklassen, medan det har ökat från 42 procent till 61 procent bland högre tjänstemän (socialgrupp I) (se Frykman, 1984, sid 230). Boendet är också en livsstil som är en investering.

Hälsa och utslagning

Medan inkomsten och levnadsstandarden stiger för den högre tjänstemannen försämras hälsan för arbetaren. I statistiken över hälsotillståndet i olika samhällsklasser framgår tydligt klasskillnader i fråga om hälsa. Men mest påfallande är att dessa skillnader ökar med stigande ålder.

I levnadsnivåundersökningarna har man frågat folk om olika förhållanden, som har med hälsotillståndet att göra; t ex om man kan gå i trappor utan besvär, om man under de senaste tolv månaderna haft värk i olika kroppsdelar, om man haft cirkulationsbesvär m m. För nästan samtliga dessa indikatorer på hälsotillståndet visar det sig att det år 1980 finns stora skillnader mellan samhällsklasserna. Dessa skillnader är små fram till omkring 30 års ålder för att sedan öka så att de äldre i arbetarklassen har ett avsevärt sämre hälsotillstånd än de högre tjänstemännen.

Ett index för rörelsehinder som bygger på frågor om man kan springa 100 meter, om man kan gå 100 meter, om man kan gå i trappor och om man i övrigt är rörelsehindrad visar inga skillnader mellan samhällsklasserna upp t o m 29 års ålder, men i åldersgruppen mellan 55 och 75 år är andelen rörelsehindrade två och en halv gång så stor i socialgrupp III som i socialgrupp I (se Kjellström och Lundberg, 1984, sid 78). (I medeltal, alltså oberoende av ålder, är andelen rörelsehindrade i socialgrupp I 11 procent och i socialgrupp III 25 procent, se Dahlgren och Spetz, 1983, sid 5).

Mönstret är i stort sett detsamma när det gäller värk i rygg/höfter, axlar eller leder. Ungefär dubbelt så många drabbas av detta i socialgrupp III och skillnaderna är större i den äldsta åldersgruppen. Skillnaderna är också större när det gäller svår värk (a a sid 6 samt Kjellström och Lundberg, 1984, sid 79). Även cirkulationsbesvär förekommer med klara klasskillnader, medan däremot magbesvär inte skiljer sig åt på detta vis.

Sammantaget hade nästan hälften av arbetarna inom LO-området haft en långvarig sjukdom jämfört med en knapp tredjedel bland de högre tjänstemännen. (Dessa siffror gällde för år 1975, se *Hälsa och sjukvårdskonsumtion 1975*, 1978, sid 68). Den större sjukligheten i arbetarklassen märks också i vårdutnyttjande. I arbetarklassen tvingas man utnyttja sjukhusvård i betydligt större utsträckning än bland högre tjänstemän (se Dahlgren och Spetz, 1983, sid 52).

Eftersom klasskillnaderna i hälsotillstånd inte finns i ungdomen, när man börjar jobba, utan först framträder efter 10 till 20 år i arbetslivet, är det tydligt att hälsotillståndet i första hand påverkas av arbetsmiljön. Två läkare har påvisat ett relativt

starkt samband mellan översjuklighet i hjärt-kärlsjukdomar och "lågstatus-yrken". Särskilt gäller detta i yrken med en kombination av höga kvantitativa prestationskrav och låg kvalifikationsnivå. Det är alltså arbeten med högt uppskruvat tempo och hög stress men arbeten där man lär sig litet nytt och där man inte har någon kontroll över arbetssituationen. Detta gäller många arbeten i tillverkningsindustrin men också t ex busschaufförer och servitörer (se Theorell och Orth-Gomér, 1984, sid 31-32, jfr Karasek, 1981, sid 239-240).

Men hälsan kanske inte bara direkt påverkas i arbetssituationen, det kan också ske en indirekt påverkan från arbetssituationen via livsstil till hälsan. Livsstilen, t ex kost- och rökvanor, kan förstås utifrån arbetssituationen.

"Rökvanan måste ses i ett socialt perspektiv. Våra epidemiologiska studier visar t ex att yrken som uppfattas som enformiga har fler rökare än andra. I yrken med brist på omväxling men höga krav på koncentration uppfattar många rökningen som en nödvändig stimulans. Detsamma kan sägas om växling mellan natt- och dagarbete. För att hålla sig vaken på natten måste man röka". (A a sid 31.)

De skilda livsperspektiven i arbetarklassen och bland högre tjänstemän påverkar motivationen för att sköta sin hälsa. Även hälsan kan bli en investering för tjänstemannen i karriär.

Ett inte ovanligt slut på "karriären" i arbetarklassen är utslagning och förtidspensionering. Under åren 1974-1978 förtidspensionerades nästan 200 000 personer. Minst tre fjärdedelar av dessa var personer som hade arbetaryrken. (Se Hedström, 1980, sid 60).

I undersökningar i nordiska länder har det visat sig att också medellivslängden är kortare i arbetarklassen än bland högre tjänstemän. Särskilt tycks offentligt anställda högutbildade ha en lägre dödlighet, t ex anställda i pedagogiskt och religiöst arbete. Detta gäller även för Sverige (se Dahlgren och Spetz, 1983, sid 19 och 29). I Finland är medellivslängden för högre tjänstemän 67,5 år och bland lågkvalificerade arbetare 60,3 år (a a sid 42). Här kan man verkligen tala om skilda livsperspektiv. I Sverige finns knappast någon statistik som belyser klasskillnader i dödlighet. Men i levnadsnivåundersökningens data har man funnit en överdödlighet särskilt bland pensionärer i

socialgrupp III, en dödlighet som är större än bland pensionärer i socialgrupp I (Eriksson, 1984 b, sid 73). I Sverige är det kanske först efter pensioneringen, som effekterna av de sämre arbetsförhållandena verkligen tar ut sin rätt.

Det framstår som relativt klarlagt att sådant som brukar definieras som "sociala problem", drabbar arbetarklassen hårdare. De högre tjänstemännen har ett "bättre skyddsnät" för sociala problem (jfr. Öjesjö, 1984, sid 34). När det uppstår problem i familjen och det blir aktuellt med en skilsmässa drabbar det en arbetarfamilj hårdare. Likaså blir en alkoholist i arbetarklassen utslagen lättare än en alkoholiserad högre tjänsteman. Att vara ensamstående är vanligare i arbetarklassen (se Leiulfsrud, 1983, sid 13). Nästan en fjärdedel av personer i arbetarklassen mellan 30 och 65 år är ensamstående jämfört med en tiondel bland beslutsfattare.

Vid en undersökning av patienter vid olika psykiatriska mottagningar i Luleå-området har man funnit att patienter från arbetarklassen i större utsträckning har "tyngre", traditionella psykiatriska problem eller sociala problem som isolering eller missbruk. Patienter med intellektuella yrken, å andra sidan, har i större utsträckning relationsproblem inom familjen eller lättare individualpsykologiska problem (se Eliasson och Nygren, 1983, sid 37). Behandlingsformerna är också klassbundna. Två tredjedelar av patienterna med intellektuella yrken behandlas med "symboliska medel", dvs psykoterapi i någon form eller stödsamtal. Bland dem med manuell arbete behandlas däremot hälften uteslutande med "fysiska medel" dvs psykofarmaka och sjukhusvistelse. Bara en tredjedel av dem som har "manuella" yrken behandlas enbart med symboliska medel (a a sid 38-39).

"Åtskillnaden mellan manuell och intellektuell arbete tränger in i och återskapas i den psykiatriska praktiken. Olika 'delar' av helhetssynen tycks bli förverkligad i skilda praktiker". (A a sid 44).

De två livsperspektiven, som har sin grund i maktförhållanden i arbetslivet, påverkar också hela livssituationen. De skilda livsperspektiven influerar sådant som språkvanor, känslor, uttryckssätt och tolkningen av upplevelser.²¹

7. Utbildning i klassamhället

De skilda livsperspektiven för högre tjänstemän och företagsledare å ena sidan och arbetare å andra sidan är mycket tydliga på utbildningens område. De sociala skillnaderna är så pass stora att det är relevant att tala om ett utbildningsarv så att barnen tenderar att nå samma utbildning relativt sina jämnåriga som deras föräldrar nått. Som ett exempel kan sägas att av dem som år 1979 var 21 år hade 8% av arbetarbarnen mot 41% av akademikerbarnen börjat på nya högskolan (Svensson, 1981, sid 40).

Under det optimistiska årtiondet mellan 1965 och 1975 sattes stor tilltro till reformer på utbildningens område. Sådana skulle inte endast åstadkomma större jämlikhet inom utbildningsväsendet utan även öka jämlikheten i samhället. Alva Myrdal sade att utbildningspolitiken betraktades "som det strategiskt sett viktigaste instrumentet för att radera klassgränserna" (citerad i Arnman & Jönsson, 1983, sid 149).

De stora utbildningsreformerna under efterkrigstiden har varit införandet av grundskolan 1962, gymnasieskolan 1971 och högskolan 1977. De innebar att åtskilda skolor sammanfördes organisatoriskt till samma skola. Det medförde delvis ändrad elevrekrytering och därmed ändrade undervisningsförhållanden. Mindre utbildningsreformer har t ex gällt studielån, ändrade tillträdesregler och studievägledning.

Statistiken visar dock att utbildningsreformerna inte medfört att skillnaderna i utbildning mellan barn från olika samhällsklasser avskaffats. De har lett till att den absoluta utbildningsnivån i samhället stigit men inte till att den relativa fördelningen av utbildning i befolkningen nämnvärt ändrats. Som vi såg ovan fortsätter idag mellan vart tredje och vart annat akademiker-

barn att studera på den nya utvidgade högskolan medan färre än vart tionde arbetarbarn gör det.

Vad ligger bakom de skilda livsperspektiven och vilka mekanismer upprätthåller utbildningsarvet? I det här kapitlet diskuteras detta med utgångspunkt främst i aktuell svensk utbildningsforskning.

Förkunskaper vid skolstarten

Skillnaderna i kunskaper mellan människor i olika samhällsklasser föreligger redan när de börjar skolan. De första årens uppfostran har förberett barnen olika för de krav som skolan ställer. Det finns inte mycket forskning om skillnader i förkunskaper mellan barn i första klass²² men det som finns stödjer klart en tes om stora förkunskapsskillnader redan vid skolstarten.

I Conny och Marianne Svennings avhandling om daghem undersöks 446 malmöbarns inskolningsvärden på skolmog-nadsprov. Förkunskaperna gäller stora och små bokstäver, vokabulär, taluppfattning och kopiering. De största skillnaderna återfinns för vokabulären. I intervjuer kompletteras detta i deras undersökning med bedömningar av barnens ordförråd, språk (dels flöde och dels logik), koncentrationsförmåga samt kunskaper om år, månad och dag. I allt finns skillnader mellan barn i olika samhällsklasser vad gäller förkunskaper för skolan. I ordförråd ligger 41% av barnen från socialgrupp I över genomsnittet mot 17% av barnen från socialgrupp III. (Svenning / Svenning, 1980, sid 214–218.)

Skillnaderna i förkunskaper kan innebära att i vissa skolklasser kan nästan alla läsa redan när de börjar skolan medan i andra skolklasser nästan ingen kan det. Två skolklasser med så stora skillnader från första skoldagen hinner med olika mycket under de första skolmånaderna. I Eva-Lis Bjurmans intervjuundersökning med 80 elever på lågstadiet, hälften från två arbetarpräglade söderkommuner och hälften från två norrkommuner med främst högre tjänstemän i Stockholm, kunde i söderort 2 av 20 barn läsa när de började skolan, i norrort 18 av 22 (Bjurman, 1981, s 173).

Dessa skillnader i förkunskaper är inte genetiskt givna utan något som uppkommit i hemmen. Föräldrarna överför till sina barn de resurser de själva har på utbildningens område. Det finns mycket som tyder på att det är den samhälleliga arbetsdelningen som ligger bakom föräldrarnas förmåga att förbereda sina barn för skolan. De föräldrar som har sådana arbeten där de får tala, läsa och skriva mycket, lösa matematiska och tekniska problem eller på annat sätt tvingas öva sig i sådant som skolans kunskapsurval bygger på, de kan också i samvaron med sina barn i tusentals vardagliga situationer överföra dessa kunskaper och sätt att tänka till sina barn (se Ekerwald, 1983).

Fördelningen i arbetslivet på olika arbeten av sådana för skolarbetet betydelsefulla kunskapskrav är ojämlik. Ungefärliga mått på sådana kunskapskrav kan man få genom att se på den utbildning som normalt krävs för ett arbete, den inlärnings tid som är förknippad med arbetet, preciserade mått på yrkeskrav som ställs i arbetet och möjligheten att lära sig nya saker på arbetet (jfr kap 6).

Inte bara skolkunskaper utan även intresse och motivation för skolarbetet och studier över huvud taget överförs till barnen från föräldrarna. Av betydelse i inlärnings situationer är det intellektuella självförtroendet. För barnens intellektuella självförtroende spelar föräldrarnas förtroende för sin egen förmåga på utbildningens område en stor roll. De engelska sociologerna Brian Jackson och Dennis Marsden har visat att föräldrar med gott intellektuellt självförtroende inte ser sina barns misslyckanden i skolan som tecken på bristande begåvning utan som något tillfälligt som kommer att gå över. Sådana föräldrar tror att deras barn kommer att klara en högre utbildning oavsett om barnen verkar obegåvade eller om läraren avråder från vidare studier. Det visar sig också i Jacksons och Marsdens undersökning att barnen verkligen i stor utsträckning klarar av det som föräldrarna tror dem om (Jackson & Marsden, 1973, sid 43–50, 101).

Studieresultat i skolan

Vi ska nu se hur dessa skillnader i förkunskaper påverkar skolarbetet och studieresultaten.

Skillnaderna i förkunskaper omvandlas till skillnader i studie-resultat mellan barn från olika samhällsklasser i lågstadiet. Lundasociologerna Göran Arnmans, Berit Anderssons och Ingrid Jönssons undersökning av skolegregation ger fakta. Den bygger på en årskull elever i ett urval olika rektorsområden i svenska städer. En årskull, sammanlagt 4 500 elever, har följts från klass 1 till klass 9 i grundskolan. (I fortsättningen kallad Lundaundersökningen). Vid tiden för deras undersökning fick eleverna betyg i slutet av lågstadiet och mellanstadiet samt i årskull 7, 8 och 9. De undersökta eleverna slutade grundskolan 1981.

I årskurs 3 låg medelvärdet på standardprov i svenska och matematik för barn från socialgrupp I på 3,7. respektive 3,5 medan det för barn från socialgrupp III låg på 2,6 i båda ämnena (Andersson, Arnman och Jönsson, 1980, s 175). Går man sedan upp i högstadiet och ser på slutbetygen i årskurs 9 finner man att av barn från socialgrupp I hade 57% av pojkarna och 70% av flickorna fyror eller femmor i svenska, medan bara 18% av pojkarna och 37% av flickorna i socialgrupp III hade det (Arnman & Jönsson, 1983, s 67). Betygen är relaterade till standardprovsresultaten som är jämförbara för hela riket. Betygen fördelas därför inte så att det blir en normalfördelning för varje skola utan för riket i sin helhet. Detta är delvis ändrat i och med den nya läroplanen, Lgr 80.

När betygsutvecklingen i grundskolan analyseras i Lundaundersökningen finner man att hälften av eleverna har samma betyg i slutet av högstadiet som i årskurs 3, en tredjedel har ett högre betyg och en femtedel ett lägre betyg. Mycket sällan har eleverna höjt eller sänkt betygen med mer än en betygsenhet. (A a sid 76). Skolan ändrar alltså inte på den fördelning av kunskaper som finns hos eleverna när de börjar skolan. Skillnaderna kvarstår under skoltiden.

Studieresultaten och betygen har mycket stor betydelse för möjligheterna till högre utbildning. När det gäller val av linjer i gymnasieskolan är betygen direkt utslagsgivande eftersom man söker och antages på sina betyg. Detta gäller även utbildningslinjer inom högskolan. Betygens betydelse gör att det inte så mycket rör sig om val av utbildning som tillstånd till viss utbildning; saknar man de rätta betygen får man inte läsa det man annars skulle ha valt.

Alla resonemang om den enskildes fria studieval kan skymma detta.

Även om förkunskaperna vid skolstarten är avgörande för de kommande betygen och betygen är avgörande för den utbildning man kan komma att få, finns ett spelrum vid sidan om betygen. Detta används socialt på ett sätt som illustrerar den franske sociologen Raymond Boudons dominansbegrepp. Dominansen, eller det sociala arvet, har den effekten att människor i de högsta sociala skikten har en stor förmåga att få höga samhälleliga positioner även om de har låg utbildning, medan människor i de lägsta sociala skikten har en ovanlig brist på förmåga att nå höga samhälleliga positioner även när deras utbildning är hög. Dominanseffekten tycks enligt Boudon vara svagare för mellangrupperna (Boudon, 1974, sid 132–133, 155).

Denna dominansaspekt yttrar sig inom skolan i det att arbetarbarn väljer under sina betyg medan barn till högre tjänstemän väljer över sina betyg där så är möjligt. I grundskolan där tillvalen i princip är fria och inte beroende av betyg kunde det se ut så här. Bland akademikerbarn, som har betydligt högre betygsgenomsnitt än arbetarbarn, valde hälften av dem som hade under 3 i medelbetyg i årskurs sex gymnasieförberedande 9g. Men av arbetarbarnen var det bara 5% som valde 9g vid så låga medelbetyg som under 3. (Härnqvist, 1978, sid 21). Betygen var alltså mer utslagsgivande för arbetarbarnens tillval.

Dominansaspekten framkommer även klart när man ser på den gamla högskolan. Inom individualstatistikprojektet har Allan Svensson indelat de undersökta i tio betygsgrupper. Han finner att från den mest begåvade tiondelen har 69% av barn till högre tjänstemän och bara 46% av barn till socialgrupp III fortsatt till den gamla högskolan (gäller män födda 1958, Svensson, bilaga II sid 3). Av den tiondel som har de absolut bästa betygen i socialgrupp III går således färre än hälften vidare till högskolan. Det visar att även för eleverna med toppbetyg betyder den sociala bakgrunden mycket för den sorts utbildning de kommer att genomgå. (Betygen är grundskolebetyg.)

Av dem som aldrig gått i gymnasieskolan börjar 40% av akademikerbarnen studera på högskolan mot bara 2% av barnen till icke yrkesutbildade arbetare. (Kim, 1983, sid 107). Det finns alltså omvägar till högskolan, så kallade krokiga vägar

som inte går direkt genom avslutad linjeutbildning i gymnasieskolan. Dessa omvägar utnyttjas socialt snett som synes ovan. De har fördelen att ge en förnyad chans till studier till en elev som ledsnat på skolan eller ge möjlighet till högre betyg på vilka man kan söka in till eftertraktade högskoleutbildningar.

Krokiga vägar utgörs av utbildningar där man skaffar sig gymnasiekompetens genom kommunal vuxenutbildning, folkhögskola, utlandsstudier eller annat. Det kan också vara att söka sig in på högskolan på grundskolebetygen, en möjlighet som nu minskar.

Genom att avbryta studier på en treårig naturvetenskaplig linje och komplettera studierna med kommunal naturvetenskaplig linje ämnesvis eller välja tvåårig teoretisk linje och komplettera den med kommunal vuxenutbildning kan man lättare få högre betyg än om man går den raka vägen genom gymnasieskolan. Sådana taktiska val företar enligt en beräkning mellan 1 och 2% av samtliga elever inom kommunala vuxenutbildningen (hösten 1979). Det rör sig i antal om få personer men sätter man dem i förhållande till platsantalet på åtrådda högskoleutbildningar kan de dock vara av större vikt. (se Kim, 1983, sid 107-111).

Kunskaperna om utbildningsvägar och tillträdesregler måste vara goda för att taktikval ska kunna göras. Sådana kunskaper är störst hos de barn, vilkas föräldrar själva har en lång utbildning.

Även inom en utbildning kan taktiska beslut tas. I intervjuer med gymnasieungdom fick en flicka på treårig naturvetenskaplig linje frågan om man tänkte taktiskt när man läste, så att man struntade i vissa ämnen och satsade på andra:

"- Inte i 1:an och 2:an, men nu gör jag det. Till och med så att jag tycker att jag är läskig själv. Men jag gör allting taktiskt. Jag skolkar från lektioner för vissa lektioner har jag ingen användning för längre. Så pluggar jag till provet som jag har om några dar i stället så att det går bra. Har vi ett prov där jag varken kan höja eller sänka betyget hur jag än gör, så skiter jag i det. Man får göra så där hela tiden för att hinna med." (Kim, 1983, s 214)

Sammantaget utnyttjas spelrummet kring betygen socialt snett så att skillnaderna mellan samhällsklasserna i utbildning förstärks. Vilka tillträdesreglerna och utbildningsalternativen

än är, kommer det alltid att finnas ett spelrum kring dem som utnyttjas av de högre sociala skikten. Men spelrummets storlek kan växla.

Sämre undervisning för arbetarbarn

Sveriges utbildningssystem är ganska likvärdigt i jämförelse med andra länders (Noonan, 1976). Om vi tar skolans kunskapsinnehåll och metoder för givna,²³ torde det i huvudsak vara elevernas ingångsegenskaper som bestämmer deras studieresultat. Men dessutom får arbetarbarn en sämre undervisning i skolan än andra barn, vilket förstärker skillnaderna i utbildning mellan samhällsklasserna.

Denna sämre undervisning är inte resultat av någon avsiktlig diskriminering. Den är i stället en effekt av det man kan kalla lagen om det styrande genomsnittet. Den innebär att medelvärdet av förhållanden på ett ställe styr handlingsutrymmet för de där verkande. På skolans område visas detta i att om två barn med samma förutsättningar sätts i två skolklasser med olika höga medelvärden i betyg, kommer de att med stor sannolikhet nå skilda studieresultat. Genomsnittsnivån på kunskaper i en skolklass verkar som en ram för den enskilda elevens möjligheter att lära sig. Genom en mängd mekanismer blir undervisningen i en skolklass med lågt betygsmedelvärde sämre än i en klass med högt betygsmedelvärde.

Detta stöds av James S Colemans stora undersökning i USA på mitten av sextioalet. Han visade att en elevs klasskamrater och deras bakgrund var det som betydde mest av alla olika skolvariabler för barnets studieresultat (Coleman, 1966, sid 311).

Likaså stöds det av Ulf P Lundgrens forskning. Han har visat att ju högre betygsmedelvärde det är i en klass, (eg. ju högre prestationsförmåga hos "styrgruppen" i en skolklass), desto mer inriktad på undervisning och desto mindre på disciplin och annan sysselsättning är klassens aktiviteter. Läraren behöver i mindre utsträckning ge individuell hjälp och kan mer undervisa hela klassen samlad. Man hinner med fler fördjupningsmoment och innehållet i undervisningen blir mer inriktat på det som kallas djupinläring (Lundgren, 1979, sid 196). Det blir alltså en

bättre undervisning i en skolklass där betygsmedelvärdet ligger högt. (Men om skillnaden mellan den enskilde elevens förkunskaper och klassens genomsnittliga förmåga är alltför stor, minskar klassens draghjälp på den enskilda eleven och han kan ge upp sina ansträngningar att hänga med.)

Lagen om det styrande genomsnittet stöds också av resultat från en panelundersökning av nivågruppering (elever grupperades av läraren efter sin prestationsförmåga i olika grupper). Den har värden på kunskapstest för närmare femhundra barn både innan de som sjuåringar placerats i olika klasser för duktiga och mindre duktiga elever och efter det att de gått i dessa klasser med skilda medelvärden i tre år. Indelningen var inte helt prestationsinriktad. Det visade sig att på alla prestationsnivåer förbättrades eleverna i de bättre klasserna och försämrades de i de sämre klasserna, även om de haft samma utgångsvärden innan de sattes i skilda klasser. Social bakgrund verkade ytterligare förstärkande på detta. Medelklassbarnen förbättrades mer än arbetarbarnen i de bättre klasserna och försämrades mindre än arbetarbarnen i de sämre klasserna. Hembakgrunden kunde tydligen kompensera medelklassbarnen för skolklassindelningens negativa effekt (Douglas, 1964, sid 112–118).

En annan undersökning som ger både före- och eftervärden i förhållande till placering i grupper med olika medelvärden är den ovan nämnda Lundaundersökningen. Av de elever som var medelpresterande i svenskbetyget i årskurs sex hade de som valt de mest teoretiska tillvalen i högstadiet höjt sina medelbetyg till 3,44 medan de som valt de minst teoretiska tillvalen sänkt sina till 2,56 (Arnman och Jönsson, 1983, sid 100). Skillnaderna i medelbetyg mellan tillvalsgrupperna hade haft effekt på elevernas studieresultat. Den högre ambitionsnivån hos de barn till högre tjänstemän som väljer teoretiska tillval i högstadiet, trots att de inte har så höga betyg, belönas alltså med högre betyg i dessa tillvalsgrupper.

I Lundaundersökningen undersökte man hur mycket nivågruppering tillämpas i svenska skolor. I senaste läroplanen för grundskolan varnas för nivågruppering. Den innebär risker genom att den påverkar elevers självuppfattning och anspråksnivå, ”vilket medför att eleverna, trots att syftet varit det motsatta, får sämre kunskaper än i blandade grupper” (Lgr 80, sid 46).

Nivågruppering tillgrips inom skolklasser för att det är lättare att undervisa elever med ungefär likadana förkunskaper än elever som är mycket olika i kunskapshänseende.

Enligt Lundaundersökningen tillämpas nivågruppering i årskurs tre i 43% av de undersökta skolklasserna (Arnman & Jönsson, 1983, sid 88). De skilda medelvärden som blir resultatet av nivågruppering är alltså vanligt förekommande. Eftersom prestationsnivån är socialgruppsrelaterad innebär nivågrupperingen att barn från olika samhällsklasser tenderar att placeras i olika grupper och få olika god undervisning.

Tillvalen i högstadiet delar på barnen från olika samhällsklasser så att mer än två tredjedelar av barn från socialgrupp I väljer den teoretiska valkombinationen mot en tredjedel av barnen i socialgrupp III. Den icke-teoretiska valkombinationen väljs av 4% av barnen i socialgrupp I mot vart fjärde barn i socialgrupp III. Övriga barn har blandade valkombinationer (Arnman & Jönsson, 1983, sid 107-108). Även genom tillvalen tenderar alltså barn från olika samhällsklasser att gå i olika grupper och få olika god undervisning. Samma tendenser finns inom linjevalen på gymnasieskolan. (Dessutom innebär tillval och gymnasielinjer skilda kursplaner enligt vilka olika kunskapsnivåer medvetet eftersträvas.)

Skolsegregationen innebär att barn från olika samhällsklasser går åtskilda i olika skolor. I Lundaundersökningen definieras segregerad skolklass så att de klasser där mer än 75% av eleverna tillhör socialgrupp I och II eller där mer än 75% av eleverna tillhör socialgrupp III räknas som segregerade, kallade högstatus- respektive lågstatusklasser. I de undersökta kommunerna går ungefär en tredjedel av eleverna i segregerade skolklasser (Arnman & Jönsson, 1983, sid 43).

Följderna av skolsegregationen för undervisningen, och därmed för elevernas studieresultat och chanser till högre utbildning, är desamma som av nivågruppering, tillval och linjeval, kanske bara än starkare. Om vi jämför de skilda betygsmedelvärdena i allmän och särskild kurs i högstadiet så är de högre i särskild kurs. Men skolsegregationen förvärrar detta så att medelbetyget i matematik i högstatusklassers allmänna kurs låg betygligt över lågstatusklassernas särskilda kurs (a a, sid 69).

Nivån på studieresultaten i en skolklass har starkt samband

med klassens sociala sammansättning. Ju mer skolklassen domineras av elever från högre sociala skikt, desto bättre är resultaten för alla elever i skolklassen oavsett social bakgrund (a a sid 65).

I högstatusklasserna ligger genomsnittliga avgångsbetyget på över 3,4 i mer än hälften av klasserna medan det är lika högt bara i var tredje lågstatusklass (a a sid 74).

Andelen som lämnat grundskolan med ofullständig kompetens (ofullständigt betyg, anpassad studiegång, språksvårigheter, ej uppgift) är 2% i högstatusklasser och mer än tre gånger så stor, 7%, i lågstatusklasser (a a, sid 75).

Om två skolklasser är lika i alla avseenden (andel problemelever, lärares år av erfarenhet etc) utom i betygsmedelvärde, tenderar alltså eleverna att nå olika studieresultat. Men nu tillkommer med skolsegregationen en mängd faktorer som i sin tur förvärrar skillnaderna i betygsmedelvärde och som försämrar undervisningen i klasser med lägre betygsmedelvärde. Bakom skillnaderna i studieresultat i undervisningsgrupper med olika betygsmedelvärden ligger därför inte bara effekter av lagen om det styrande genomsnittet utan även den problem-anhopning som följer av skolsegregationen. Vi ska jämföra högstatusklasserna, med medelbetygen 3,5 i svenska och 3,4 i matematik, med lågstatusklasserna, med medelbetygen 2,8 både i svenska och matematik, i Lundaundersökningen. Uppgifterna gäller läsåret 1974/75 i årskurs tre.

Högstatusklasser

1% är invandrarbarn

16% nya elever under lågstadietiden

Av de nya har ca 15% problem med hem, skola eller kamrater, enligt lärarna

1 av de 31 skolklasserna har hög elevomflyttning (7 eller fler elever flyttat ut från klassen under lågstadiet)

Lågstatusklasser

25% är invandrarbarn

30% nya elever under lågstadietiden

Av de nya har ca 27% problem med hem, skola eller kamrater, enligt lärarna

20 av de 32 klasserna har hög elevomsättning

48% av de lågpresterande i svenska får specialundervisning

24% av de lågpresterande i matematik får specialundervisning

Klasslärarna har i genomsnitt arbetat 17 år som lärare

I genomsnitt en lärare under lågstadietiden

25% av de lågpresterande i svenska får specialundervisning

16% av de lågpresterande i matematik får specialundervisning

Klasslärarna har i genomsnitt arbetat 8 år som lärare

I genomsnitt två lärare under lågstadietiden

(A a, sid 142– 143 samt ur samma undersökning i "Skola för alla?" 1980, sid 13)

Allt detta sammantaget, fler invandrarbarn, fler nya elever till klassen under lågstadiet, en specialundervisning som räcker till färre av de lågpresterande, fler lärarbyten under lågstadietiden samt mindre erfarna lärare, torde sammantaget, oavsett lärarens skicklighet, bidra till en sämre undervisning. I de segregerade skolorna är det arbetarbarnen som utsätts för denna sämre undervisning.

Varje sådan sak för sig har sina följder för undervisningen och elevernas studieresultat. Så har till exempel lärarbyten under lågstadietiden ett direkt samband med elevernas läs- och skrivsvårigheter i grundskolan. Drygt 400 elever på tvååriga yrkesinriktade gymnasielinjer undersöktes och det visade sig att de som enligt psykologuttalande haft läs- och skrivsvårigheter under grundskoletiden också haft fler lågstadielärare. (*Utbildningsstatistisk årsbok 1983/84*, sid 140).

Till skolsegregationens effekter ska tilläggas att samma fenomen kan betyda olika saker i olika samhällsklasser. Invandrarbarn har ofta en annan social bakgrund i högstatus- än i lågstatusklasserna. På lågstadiet ligger invandrarbarnen i högstatusklasserna på ungefär samma prestationsnivå som de svenska medan de i lågstatusklasserna ligger under de svenska. På mellanstadiet är invandrarbarnen lågpresterande i ungefär samma andelar i högstatus- som i lågstatusklasserna men högpresterande i större utsträckning i högstatusklasserna (Anders-

son, Arnman & Jönsson, 1977, sid 13 och Arnman & Jönsson, 1980, sid 51). I båda fallen gynnas högstatusklassernas undervisning. Samhällsklasstillhörigheten betyder mycket för hur de särskilda problem som är förknippade med att vara invandrare tar sig uttryck.

Tillvalen, linjevalen, nivågrupperingen och skolsegregationen medför att de olika samhällsklassernas barn kommer att gå ganska åtskilda genom grundskolan och gymnasieskolan. "Resultatet blir, som vi visat – att dagens svenska skola i många avseenden inte är så olik den som fanns före grundskolans införande" (Arnman & Jönsson, 1983, sid 119).

Det är alltså inte bara så att klassamhället åstadkommer att arbetarbarnen kommer sämre förberedda för skolarbetet och därför får sämre studieresultat utan också så att de får sämre undervisning i skolan än barn från andra samhällsklasser.

Skola, arbetsliv och samhällsklass

Utbildning har inte bara ett värde i sig. Den bestämmer också i stor utsträckning de möjligheter man har till ett omväxlande arbete med hög lön. Malmöundersökningen, för att ta en stor och i tiden utsträckt undersökning, visar att utbildning, både längd och nivå, har ett stort inflytande på lön och yrkesstatus (Fägerlind, 1975, sid 68 och 70). Därför har orättvisor på utbildningens område inte betydelse bara för utbildningen och dess fördelning utan även för arbetslivet.

Vi ska nu se sammantaget på vilka chanser barn ur olika samhällsklasser har att nå olika skolstadier. De faller ur skolsystemet vid olika nivåer, redan i högstadiet, efter grundskolan, i gymnasiet eller vid övergången till högskolan. De får arbeten med olika lön och innehåll beroende på när de slutar skolan. Med ofullständig grundskolekompetens lämnar 1,3% av barnen till högre tjänstemän och 8% av barnen till arbetare grundskolan (Arnman & Jönsson, 1983, sid 75). Till tre- eller fyraårigt gymnasium gick 65% av söner till högre tjänstemän och 18% av söner till arbetare, till övrig utbildning gick 25% av söner till högre tjänstemän och 53% av söner till arbetare medan 10% av söner till högre tjänstemän och 29% av söner till arbetare inte

gick i någon utbildning år 1979/80 av dem födda 1963 (Svensson, 1984, sid 26). I prestigeutbildning gick 22% av akademikerbarn och 1% av barn till icke yrkesutbildade arbetare sju år sedan de slutat grundskolan 1971. Bland dem som sju år efter grundskolan inte hade någon högskoleutbildning återfanns 31% av akademikerbarnen och 91% av barnen till icke yrkesutbildade arbetare (*Utbildningsstatistisk årsbok 1983/84*, sid 143).

Riskerna för arbetslöshet skiljer sig mellan de utbildade från olika stadier. Ju bättre utbildning, desto mindre är risken för arbetslöshet. Man har trott att risken för arbetslöshet för ungdom som slutat gymnasieskolan skulle vara mindre för dem som genomgått en direkt yrkesförberedande linje än för dem som genomgått en teoretisk, till arbetsmarknaden ej anpassad utbildning. Men klassamhället slår igenom även där. Arbetslösheten är betydligt lägre för utbildade vid de tre- och fyraåriga teoretiska linjerna än vid de tvååriga linjerna, även när hänsyn tagits till att många från de förstnämnda linjerna fortsatt till högskolan och därför inte kunnat bli arbetslösa (Forneng, 1983, sid 28–29).

Vuxenutbildningen har setts som det som ska kompensera ungdomsutbildningens orättvisor och skillnaderna i utbildning mellan generationerna. Dess kraftiga utbyggnad under de senaste årtiondena har motiverats av en jämlikhetspolitik. Men det visar sig att även vuxenutbildningen används socialt snedfördelat. Genomsnittligt deltar de kortutbildade i mindre utsträckning än de långutbildade i studiecirkel och i vuxenutbildning över huvud taget. Om man i stället jämför arbetare och tjänstemän får man samma resultat; tjänstemännen använder vuxenutbildningen i större utsträckning än arbetarna (Höghelm, 1984, sid 52).

Både utbildningsväsen och arbetsliv förändras kraftigt över tid. I dag överför föräldrar sin sociala ställning till sina barn inte främst genom arv av ekonomiska tillgångar utan främst genom arv av det som kan kallas kulturellt kapital, förmågan att klara sig väl genom skolan. Även byten av klasstillhörighet går via utbildningen. Som vi såg ovan (sid 60) sker mobiliteten i Sverige framför allt mellan generationer och via utbildningen.

Vi har i det här kapitlet sett hur ojämnt utbildningen som resurs

fördelas i befolkningen. Den främsta faktorn bakom den ojämna fördelningen är att barnen är olika redan när de börjar skolan. De sociala mekanismer som styr fördelningen av utbildning har framför allt sin grund utanför skolan, i arbetslivet. Föräldrarnas arbetslivserfarenhet och livsperspektiv präglar barnen, liksom föräldrarnas kunskaper om och inställning till studier. De ursprungliga skillnaderna mellan barnen i första klass fortplantas genom skolan i stor utsträckning. Men dessutom ger svensk skola en sämre undervisning till arbetarbarn genom de följder som skolsegregationen och annan social uppdelning av eleverna har. Genom skolan bestäms barnens framtida yrkesposition. Vuxenutbildningen kan inte kompensera för dessa orättvisor i skolsystemet utan används mest av de redan resursstarka.

Kring de mekanismer som beskrivits finns ett handlingsutrymme för att minska orättvisorna inom utbildningen, kanske framför allt genom att bekämpa skolsegregationen och satsa på kompensatoriska åtgärder inom skolan. Men vill man komma åt skolans grundläggande funktion i klassamhället måste arbetslivet reformeras och makten fördelas så att arbetsfördelningen ställer mer jämlika krav på folks kunskaper och är mer jämlikt utvecklande.

8. Föreställningar om samhället och politiken

I det här sista kapitlet av vår redogörelse om förhållandet mellan klasspositioner och olika människors levnadsförhållanden, kommer vi att ta upp frågan om hur klasspositionen och de erfarenheter den ger, påverkar och formar föreställningar om samhället och politiken. Därmed kommer vi även in på hur klasser blir till politiska aktörer och hur människor blir medvetna om sin egen situation i relation till andra människors situation och om möjligheterna att förändra klassamhället.

”Kapitalets värde har för denna massa skapat en gemensam situation, gemensamma intressen. Så är denna massa gentemot kapitalet redan en klass, ehuru ännu inte för sig själv. I kampen, . . . , samlas denna massa, konstituerar sig som klass för sig själv. De intressen den försvarar blir klassintressen.” (Marx, 1849, sid 189.)

Genom ett medvetande om gemensamma intressen skapar de olika människorna i en klass en klass för sig själv. När Marx formulerade ovanstående rader hade bildandet av gemensamma organisationer bland de lönearbetande just börjat i England. Marx såg mycket positivt på detta; den term han använder för de begynnande fackliga organisationerna är koalitioner.

I Sverige har arbetarklassens konstituering pågått i omkring ett århundrade. Den fackliga organiseringen är ett led i en klass' förändring från en massa individer i en mängd liknande situationer till en klass som utgör en politisk realitet. Hur denna process går till är inte något som är givet eller förutsagt i klassteorin. Skillnader i graden av facklig organisering mellan olika länder kan förklaras av tex särdrag i industrialiseringsprocessen, etniska och religiösa faktorer inom landet, kapitalets sammansättning och styrka m m (se Kjellberg, 1983, sid 210). Sverige är

det land i västvärlden som har den högsta andelen lönearbetare som är medlemmar i någon facklig organisation, ca 85 procent år 1980 (a a sid 36–37).

Frågan om klassernas konstituering eller formering till handlande maktgrupper i samhället låter sig emellertid inte enbart förklaras i termer av organisering. Här kommer föreställningar, kunskaper och olika ideologiska och kulturella aspekter också in. Det är dessa senare frågeställningar som är centrala i detta kapitel. Inledningsvis behandlar vi några viktiga arbeten som belyser föreställningar om samhället och politiken för att senare presentera en del empiriska resultat. Vårt syfte är här att belysa hur förändringar i arbetarklassens sammansättning påverkar samhällsbilden och klassmedvetande och hur klasstillhörighet och samhällsbild förhåller sig till politisk uppfattning.

Med detta vill vi dock inte reducera frågan om klassmedvetandet enbart till ställning i produktionen. Även större förändringar i samhället och samhällets utveckling som ligger utanför de givna relationerna som uppstår i produktionen kan ha ett avgörande inflytande på hur bilden av samhället uppstår.²⁴ Det kan t ex gälla familjebakgrunden i olika klasser, åldersspecifika erfarenheter av världshändelser eller flyttningar från land till stad eller mellan länder (jfr Blom, 1981, sid 9–10). Olika erfarenheter och biografiska karriärer i denna samhällsutveckling i stort påverkar också hur man ser på sin egen situation i arbetslivet.

Samhällsbilden formas dels av de egna erfarenheterna i det dagliga arbetet, enformighet eller omväxling, underordning eller utövande av makt, olika former för kontakter med andra människor. Men också av bakgrundsmiljön, av familjens liv, läsning av tidningar och TV-tittande. Det är i brytningen mellan dessa olika element som en samhällsbild formas. Det är därför inte heller så underligt om denna samhällsbild kan innehålla motsättningar och oklara föreställningar. För den enskilda människan kan bilden ändå vara rationell och begriplig ur ett verksamhetsperspektiv (jfr Schutz, 1945, sid 213 ff).

Skiktning inom arbetarklassen

Teoretiskt innehåller definitionen av arbetarklassen en beskrivning av de förhållanden som utgör grunden för uppkomsten av gemensamma politiska och ekonomiska intressen inom klassen; det är erfarenheter av exploatering och underordning, brist på kontroll över den egna arbetssituationen. Ändå kan det också inom arbetarklassen finnas så pass viktiga skiljelinjer att de kan tjäna som en förklaring till skillnader i föreställningar om samhället.

Ett exempel på detta är diskussionen om arbetararistokratin; dvs frågan om relationerna mellan de mer kvalificerade och yrkesutbildade arbetarnas ställning jämfört med de okvalificerade arbetarnas och hur dessa skillnader avspeglar sig i facklig och politisk organisering (se Olofsson, 1979, kap 5). Detta var frågor som diskuterades av Engels och Lenin för att förklara den reformistiska arbetarrörelsens framgångar i länder som England och Tyskland.

En annan diskussion, som härstammar från den brittiska forskningen om samhällsbilden i arbetarklassen, är Lockwoods tredelning av arbetarklassen. Han skiljer mellan den traditionelle proletäre arbetaren, den underkuvade arbetaren (*deferential worker*), tex lantarbetare och tjänstefolk på landsbygden, och den privatiserade moderne arbetaren i tjänstesektorn (Lockwood, 1975, sid 17). Bakom denna tredelning finns ett antagande om att förhållanden som relationer till ägare och arbetsledare, arbetets innehåll och arbetsplatsens utformning är av stor betydelse för förståelsen av olika föreställningar om samhället inom arbetarklassen.

Ändå talar man om arbetarklassen och klassmedvetande. Det är frågan om en gemensam ram med variationer beroende på olika former för underordning och brist på kontroll.

Några aspekter av samhällsbilden

I forskningen om samhällsföreställningar är det vanligt att urskilja några olika aspekter av dessa. Det kan gälla föreställningar om den rådande samhällsordningens legitimitet eller

föreställningar om möjligheter till förändringar. Tre typiska aspekter är uppfattningen om hur det är, uppfattningen om vad som är bra och uppfattningen om vad som är möjligt²⁵ (se Therborn, 1980, sid 18, Wright, 1984, sid 4–5, samt Mann, 1978). Dessa tre aspekter kan var på sitt sätt relateras till begrepp som legitimitet, hegemoni, utopi och klassmedvetande. Föreställningar om hur samhället ser ut, om vad som är bra och om vad som är möjligt är av betydelse både för den klassiska marxistiska diskussionen om falskt klassmedvetande och för efterkrigsdiskussionen om arbetarklassens förborgerligande och integrering i kapitalismen.

Det kan också finnas ett samband mellan organiseringsformer och samhällsbild. Lenin var av den uppfattningen att den snävt fackliga kampen inte kunde leda till något ökat politiskt medvetande, snarare tvärtom. Det s k trade-unionistiska medvetandet ser bara till vilka möjligheter som finns inom det kapitalistiska systemet och leder därför inte till medvetandet om villkoren för ett nytt samhällssystem (se Lenin, 1902, sid 123–125). Organiseringen påverkar uppfattningen om vad som är och denna får i sin tur konsekvenser för uppfattningen om vad som är bra och om vad som är möjligt.

Det kan finnas en typ av klassmedvetenhet inom arbetarklassen som inte innebär någon direkt politisk medvetenhet. Det är i första hand en känsla av att man tillhör en viss grupp av människor som har samma vanor och samma arbetsförhållanden som en själv: tillhörighet till en arbetarklasskultur. Den engelske sociologen Anthony Giddens kallar detta "class awareness" till skillnad från "class consciousness", som då skulle utgöra ett klassmedvetande som innebär en föreställning om motsättningar mellan olika klasser (se Giddens, 1973, sid 111). Vi menar att det är viktigt att ha denna distinktion i minnet, när man studerar undersökningar om klassmedvetande och klassidentifikation.

Det är främst i engelsk samhällsvetenskaplig forskning som man har studerat arbetarklasskulturen som sådan. Stor möda har ägnats åt att undersöka arbetarklassens arbetsmiljö, familjekultur och bostadsförhållanden. Bakgrunden till denna forskning har varit akuta sociala problem (jfr Gibson och Langstaff 1982). Man har dock i första hand riktat in sig på olika del-

problem och inte studerat klass eller ännu mindre klassamhället som sådant (se t ex Bott, 1957, Young och Willmott, 1957). Empiriskt har denna forskning vanligtvis utgjorts av intensivstudier av vissa kvarter eller stadsdelar. Resultaten från dessa undersökningar har sedan ofta framställts som typiska för hela arbetarklassen.

Under 1970-talet riktades kritik mot att dessa studier gav en statisk framställning av arbetarklassens situation. Arbetarklassen är inte och har aldrig varit så homogen. I dessa problemorienterade studier har man inte heller tagit särskilt stor hänsyn till orsakerna till problemen, man har förbisett de strukturella orsakerna och också de förhållanden som förändrat arbetarkulturen avsevärt (se Clarke, 1979 sid 240 ff).

Det är dock dessa förändringar och deras effekter, som varit utgångspunkten i mycket av forskningen omkring arbetarklassens föreställningar om samhället från och med 1950-talet. Om den övergripande frågeställningen i den tidiga diskussionen om klassmedvetandet var det sanna eller falska klassmedvetandet, så har den dominerande frågeställningen under efterkrigstiden varit frågan om arbetarklassens förborgerligande.

Arbetarklassen i senkapitalismen

Tanken om arbetarklassens förborgerligande eller slutliga integrering i det kapitalistiska systemet har dels formulerats i dahrendorfska termer om arbetarklassens upplösning och dels i marxistiska termer om arbetarklassens alienation (se t ex Gorz, 1964, sid 77). Marcuse (1964) går till och med så långt att han talar om den endimensionella människan, som totalt integrerats i systemet genom den industriella teknologin. För att pröva tesen om arbetarklassens förborgerligande gjordes en välkänd undersökning i England vid mitten av 60-talet av Goldthorpe och Lockwood. Deras resultat, som rapporterats i boken *Arbetaren i överflödssamhället*, visar varken på något förborgerligande eller något traditionellt klassmedvetande. I stället fann man en utbredd instrumentell inställning till arbetet, som var typisk för arbetarklassen (Goldthorpe et al, 1968 sid 53 ff). Arbetet är acceptabelt så länge det leder till en ökad levnadsstandard. Det

kan vara intressant att se dessa resultat som en fortsättning på Lenins argumentation om den trade-unionistiska medvetenheten. Undersökningen av arbetaren i överflödssamhället är emellertid också den bara en fallstudie och resultaten kan inte utan vidare generaliseras. Senare studier av arbetarklassens föreställningar om samhället har mer betonat motsättningsfyllda drag i denna samhällsbild (för en diskussion av detta, se Blom, 1981). Det går knappast att finna vare sig någon total integrering eller något utpräglat traditionellt klassmedvetande. Det har dessutom riktats stark kritik mot denna forskning. Man har visat att här finns stora svagheter och oklarheter, t ex när det gäller bakgrunden till olika föreställningar, sambandet mellan föreställningar och politisk handling och inte minst vad det gäller forskningsmetodik. Det är notoriskt svårt att försöka mäta eller uppskatta den totala samhällsbilden i arbetarklassen eller i någon annan klass (se Marshall, 1984, sid 271-273).

Klasstrukturens förändringar, klassmedvetenhet och samhällsbild

De data som vi kommer att presentera i de följande avsnitten härrör från den intervjuundersökning, som vi gjorde hösten 1980 (se not 9). Vi kommer att redovisa svaren på några frågor om upplevelsen av klasstillhörighet, om politiska sympatier samt om några allmänna attityder till samhället, som har med legitimitet och möjliga alternativ att göra. Vi kommer också att göra jämförelser med tidigare svenska undersökningar.

Inom arbetarklassen är det ungefär två tredjedelar som själva upplever sig tillhöra arbetarklassen (se tabell 10). Men denna känsla att tillhöra arbetarklassen är långt ifrån lika vanlig i alla skikt. Bland de yrkesgrupper som finns i arbetarklassen (beskriven enligt Wrights modell) och tillhör TCO-området, är det bara ca en tredjedel som också upplever sig tillhöra arbetarklassen. Bland industriarbetare är det hela tre fjärdedelar, som säger sig tillhöra arbetarklassen. Det är främst bland yrkesgrupper inom LO-området som denna identifikation med arbetarklassen finns och då allra främst bland dem som Lockwood identifierat som

de traditionellt proletära skikten inom arbetarklassen.

Det är även ganska stora grupper utanför arbetarklassen som upplever sig tillhöra arbetarklassen, tex mer än hälften av arbetsledarna och då i störst utsträckning de arbetsledare som tillhör LO-området. Det här tyder på att det närmast är fråga om en typ av "class awareness", dvs i första hand är en upplevelse av tillhörighet, som inte innefattar någon uppfattning om relationer till andra klasser eller makt och ägandeförhållanden. I Sverige är denna känsla mycket nära knuten till fackförbunden inom LO. Orden arbetare och tjänstemän har en fast förankring i medvetandet även om de inte återspeglar den reella arbetsituationen utan bara den fackliga organisationstillhörigheten.

Bland dem som befinner sig utanför arbetarklassen och också utanför LO-området i fråga om yrkestillhörighet, förklaras upplevelsen av att tillhöra arbetarklassen i mycket stor utsträckning av en arbetarklassbakgrund.

Av de företagsledare och beslutsfattare som har en familjebakgrund i arbetarklassen upplever sig alltså 41 procent tillhöra arbetarklassen; jämfört med 19 procent av dem som kommer ur högre tjänstemannaklass (jfr Lindgren, 1984, sid 63 och Pettersson, 1982 sid 22). Nästan samma siffror gäller för de delvis självständiga lönearbetarna. Även de egna företagarnas upplevelse av att tillhöra arbetarklassen kan i stor utsträckning förklaras med föräldrarnas klasstillhörighet.

Vi kan alltså konstatera att identifikationen med arbetarklassen hänger samman med en tillhörighet till yrken inom LO-området och till en bakgrund i arbetarklassen. Den återspeglar det traditionella arbetarklassbegreppet, som var mer enhetligt under åren 1930–1960. I viss mån är alltså upplevelsen av att tillhöra arbetarklassen en fördröjd klasseffekt (se Persson, 1978, sid 56).

Enligt vissa undersökningar har känslan av att tillhöra arbetarklassen minskat sedan år 1968 (se Pettersson, 1982, sid 24). Det är dock troligt att detta i första hand är en effekt av den förändrade sammansättningen av arbetarklassen. Bland enbart industriarbetare är nedgången knappast mer än fem procent sedan början av 1950-talet. I både undersökningar av Dahlström och Segerstedt & Lundqvist från den tiden ligger andelen på omkring 80 procent (se Segerstedt & Lundqvist, 1955, sid 283 och

Tabell 10. Upplevd klasstillhörighet, politiska sympatier samt inställning i några samhällsfrågor i olika klasser, samt i delar därav. Procentandelar.

	Upplever sig tillhöra arbetarkl	Starka symp för SAP	Instämmer i: Ej nödv med vinstintr för effektiv prod	Föret tjänar ägarnas intr på bekostnad av arb och konsumenter
ARBETARKLASSEN TOTALT	65	42	51	73
Industriarbetare	77	49	58	77
Arbetarklassen (W + T)	67	44	59	74
Mellanskikt (T)	37	35	45	66
DELVIS SJÄLVST LÖNE- ARBETARE TOTALT	34	26	41	61
Arbetarklass (T)	50	31	49	68
Mellanskikt (T)	17	22	37	56
ARBETSLEDARE TOTALT	53	33	36	55
Arbetarklass (T)	78	37	37	67
Mellanskikt (T)	38	32	36	50
FÖRETAGSLEDARE OCH BESLUTFATTARE	31	25	38	52
EGNA FÖRETAGARE	47	13	31	38
ÖVRIGA FÖRETAGARE	36	9	19	29

Tabellen anger procentandelar för hela klasser samt för vissa skikt inom några klasser. Beteckningarna W och T står för Wrights respektive Therborns klassmodeller.

(W + T) enligt både Wrights och Therborns modeller.

(T) enligt Therborns modell

Dahlström, 1954, sid 56) jämfört med 77 procent år 1980. Ett hinder för utbredningen av det traditionella arbetarklassmedvetandet inom nya företrädesvis kvinnliga tjänstemannagrupper inom arbetarklassen är familjesituationen. Av alla gifta eller sammanboende kvinnor i arbetarklassen har hälften en make som inte tillhör arbetarklassen (se Leiulfsrud, 1983, sid 15). Och bland dessa är det bara 42 procent som anser sig tillhöra arbetarklassen jämfört med 72 procent av dem vilkas make också tillhör arbetarklassen (a a sid 34).

Det är dessa familjer, som varken är typiska arbetarfamiljer eller typiska tjänstemannafamiljer. Dessa familjer har erfarenheter både som arbetare och tjänstemän och deras situation påverkas från olika håll.

En känsla av att tillhöra arbetarklassen finns således framför allt bland de LO-organiserade yrkena inom arbetarklassen. Men en sådan upplevelse är också ganska vanlig bland arbetsledare, beslutsfattare och egna företagare med en arbetarklassbakgrund. Däremot är det få bland lägre tjänstemän inom arbetarklassen, som upplever sig tillhöra arbetarklassen. Själva identifikationen med eller känslan av att tillhöra arbetarklassen tycks därmed återspegla den traditionella bilden av arbetarklassen, kanske en traditionell arbetarklasskultur. De "nya" yrkesgrupperna inom arbetarklassen, som kan sammanfattas med begreppet tjänstearbetare, dvs kontorsarbetare och vårdarbetare, tycks inte direkt omfatta denna traditionella arbetarkultur.

Samhällsbild och olika klassmodeller

Om man däremot ser till politiska sympatier och till mer allmänna föreställningar om samhället och politiken, finner man att text CO-grupperna inom arbetarklassen ligger i stort sett närmare arbetarklassen än övriga CO-grupper (särskilt arbetsledare och beslutsfattare). De förra ger uttryck för starka sympatier för socialdemokraterna och instämmer i nästan samma utsträckning som LO-arbetarna i vissa attitydpåståenden om vinstmotivet i produktionen och om att företagen främst tjänar ägarnas intressen. I många fall befinner sig de lägre

tjänstemännen i arbetarklassen närmare den traditionella arbetarklassen än de i LO-yrken som enligt Wrights modell inte tillhör arbetarklassen; t ex i jämförelse med arbetsledarna i fråga om inställning till vinstmotivets nödvändighet och i jämförelse med de delvis självständiga lönearbetarna i fråga om starka sympatier för SAP (se tabell 10).

Detta är ju inte något som kan bevisa att Wrights klassmodell skulle vara överlägsen t ex Therborns klassmodell, som bygger på den fackliga tillhörigheten. Men det visar att man med Wrights modell kan beskriva förändringar som sker inom det traditionella tjänstemannakollektivet. Dessa förändringar tycks också ha effekter i fråga om samhällsbild och politiska sympatier, även om de inte återspeglas i en traditionell arbetarklass-medvetenhet.

Klass, fack och nation

I den process, som utav en massa individer i likartade situationer skapar en klass för sig, är den fackliga organiseringen ett viktigt led. Vi kan anta att en avsevärd del av föreställningar om samhället förmedlas genom den fackliga organiseringen. Eftersom facklig tillhörighet är så vanlig i Sverige kan det vara av intresse att jämföra betydelsen av den fackliga organiseringen för samhällsbilden i Sverige och i USA, där bara 34 procent av arbetarklassen (enligt Wrights modell) är fackligt organiserad.

Genom en jämförelse med samhällsbilden bland de förvärvsarbetande i USA kan vi också få en förståelse för specifika drag i Sverige, sådana föreställningar som slår igenom bland alla förvärvsarbetande oberoende av klasstillhörighet.

En sådan aspekt av samhällsbilden är utbredningen av en instrumentell inställning till arbetet. I både den svenska och den amerikanska intervjuundersökningen²⁶ ställdes en fråga om man helst skulle vilja ha ett inte speciellt intressant eller trevligt arbete med mycket hög lön eller ett högst intressant och trevligt arbete med bara en medelmåttig lön. I Sverige svarade genomgående omkring nio av tio att de skulle föredra ett högst intressant arbete. I USA var motsvarande andelar ungefär sex av tio. I arbetarklassen i USA var det 45 procent, som uttryckte en

instrumentell inställning till arbetet, dvs sätter lönen framför arbetsinnehållet. Men genomgående, oberoende av klass, tycks en instrumentell inställning till arbetet vara mycket vanligare i USA, även om det faktiskt inte dominerar där heller (se tabellbilaga tabell I).

I övrigt varierar samhällsbilden betydligt med klasstillhörighet både i Sverige och i USA. Avståndet mellan kapitalets företrädare och arbetarklassen i fråga om samhällsbild är dock mycket större i Sverige (jfr Wright, 1984, sid 34 och Wright, 1985, kap 7). Detta beror främst på skillnader i samhällsbild mellan arbetarklassen i Sverige och i USA. Företagsägarna i de båda länderna uppvisar en relativt likartad samhällsbild.

Men det finns också intressanta variationer i dessa olika samhällsbilder och en klar skillnad mellan de fackligt organiserade och dem som inte är det. Genomgående ligger de fackligt organiserade arbetarna i USA närmare den svenska arbetarklassen än de som är oorganiserade. Även i Sverige finns dock betydande skillnader mellan organiserade och oorganiserade löntagare, allra mest påtagligt bland företagsledare och beslutsfattare. (Av dessa är 22 procent oorganiserade i Sverige).

Särskilt påtaglig är denna skillnad mellan organiserade och oorganiserade lönearbetare i USA, när det gäller en fråga som har med det fackliga arbetets legitimitet att göra; dvs om man håller med om att det i lag borde förbjudas att anställa strejkbrytare. I Sverige instämmer 85 procent i arbetarklassen i ett sådant påstående jämfört med 77 procent av den fackligt organiserade arbetarklassen i USA och bara 49 procent av de oorganiserade arbetarna i USA (se tabellbilaga tabell I).

I fråga om några mer allmänna påståenden om inkomstskillnader, storföretagens makt m m är skillnaderna inte så stora. Men i ett påstående, som har med alternativ till nuvarande samhällsordning att göra, skiljer sig arbetarklassen i Sverige och USA ganska väsentligt. I påståendet att det skulle kunna vara fullt möjligt att sköta ett modernt samhälle effektivt utan ett inbyggt vinstintresse instämmer 55 procent av de fackligt organiserade arbetarna i Sverige jämfört med knappt 30 procent i den amerikanska arbetarklassen. Här finns knappast några skillnader mellan organiserade och oorganiserade i USA. Det är tydligt att den fackliga praktiken i USA i högre utsträckning än i

Sverige är begränsad till en trade-unionistisk praktik, för att använda Lenins terminologi. I Sverige tycks i alla fall den fackliga praktiken också förmedla en viss föreställning om att det är möjligt med en alternativ samhällsordning.

Minskat klassröstande?

Hur påverkar förändringar i klasstrukturen politiska uppfattningar? Valforskare har funnit att klassröstandet i Sverige minskat under de senaste 20 åren. Det skulle innebära att de socialistiska partiernas andelar minskat inom arbetarklassen, men ökat bland tjänstemännen. Man har velat tolka detta som att klasstillhörigheten fått en minskad betydelse. Men om klassröstningen minskat beror det antagligen främst på att den yrkesmässiga sammansättningen av klasserna förändrats. Förändringar i klassröstandet hänger samman med både förändringar inom och mellan klasser. Om andelen socialistiska väljare inom arbetarklassen minskat kan det bero på att de yrkesgrupper inom arbetarklassen som haft det högsta klassröstandet, dvs industriarbetarna, minskat.

Andelen socialistiska röster inom den traditionellt definierade arbetarklassen (dvs LO-grupperna) har sjunkit från 80 procent år 1960 till något över 70 procent de två senaste valen 1979 och 1982. Andelen var som lägst 1976, 68 procent. (se Holmberg, 1981, sid 310, och Holmberg, 1984 sid 92). Den största minskningen skedde under 60-talet. Andelen socialistiska röster inom LO-yrkena har alltid varit något lägre bland kvinnorna (a a sid 320). Men detta beror på den skilda yrkesfördelningen bland män och kvinnor. Enligt våra data från 1980 har kvinnorna i arbetarklassen en något mindre andel med starkt stöd för SAP än männen. Men bland industriarbetare är det 57 procent av kvinnorna som uttryckt ett starkt stöd för SAP jämfört med 52 procent av männen.

En tendens som hänger samman med den förändrade yrkesmässiga sammansättningen av arbetarklassen är den ökande andelen kvinnor i arbetarklassen. Och kvinnor med arbetaryrken som är gifta med män i en annan klass röstar i mindre utsträckning socialistiskt (a a sid 319). Förändringar i klass-

strukturen påverkar röstandet genom familjens förmedling. Det finns dock också en tendens till att de män utanför arbetarklassen som är gifta med arbetarkvinnor i något större utsträckning röstar med något av de socialistiska partierna (a a sid 318).

Andra sidan av det minskade klassröstandet är de ökande andelarna socialistiska röster bland tjänstemännen. Andelen har stigit från 25 procent år 1960 till omkring 32 procent under hela 1970-talet (a a sid 310–312). Här är det rimligt att söka förklaringen i två tendenser, dels den något ökade andelen "proletariserade tjänstemän", alltså ett arbetarklassinslag bland tjänstemännen, och dels i den ökade andelen offentligt anställda. De offentligt anställda tjänstemännen röstar i större utsträckning med de socialistiska partierna (a a sid 304, jfr Ahrne och Leulfsrud, 1984, sid 58).

Vi kan alltså se att den s k minskade klassröstningen, åtminstone till stor del, är en effekt av förändringar i klassernas sammansättning. Särskilt gäller detta bland tjänstemännen. De är inte i första hand klassröstandet som har förändrats utan klasstrukturen (jfr Andersen, 1984).

En ytterligare förklaring till en minskad klassröstning är dock den sociala rörligheten. Människor som bytt klass påverkas i olika utsträckning av både sin egen klasstillhörighet och sina föräldrars.

"Bland de socialt stabila väljarna var klasspolariseringen mycket mer markerad. Åttio procent av de socialt stabila arbetarna röstade socialistiskt 1979. Bland socialt stabila väljare från medelklassen röstade endast 24 procent socialistiskt" (Holmberg, 1981 sid 325).

Det framstår således som helt klart att klasstillhörighet tillsammans med klassbakgrund spelar en stor roll för att förklara politisk inställning i Sverige omkring 1980. De förändringar som skett beror till stor del på de förändringar i själva klasstrukturen, som vi har beskrivit.

Ibland har det talats om en ny dimension i politiken, som skulle gå på tvärs mot den traditionella höger-vänster-skalan. Det skulle röra sig om nya intressen; miljöintressen, fredsfrågor, livskvalitet. I den mån som dessa frågor har en ökande betydelse, kan de också beskrivas utifrån de förändringar i klasstrukturen som vi beskrivit; en minskande andel industriarbe-

tare, en ökande andel tjänstearbetare i både privat och offentlig tjänst och kvinnornas ökande förvärvsarbete (se Ahrne, 1978, sid 14 ff).

Förändringar i klasstrukturen såväl i förhållandet mellan klasser, som i sammansättningen inom klasser, påverkar det politiska skeendet. Det som har setts som ett minskande klassröstande är till största delen en effekt av sådana grundläggande förändringar i klasstrukturen. Men med dessa förändringar i klasstrukturen sammanhänger också andra sociala fenomen som en mer differentierad klassbakgrund inom arbetarklassen. Av dem som tillhörde arbetarklassen under 1930- och 40-talen var det fler som själva kom från arbetarklassen än som var fallet under tiden från mitten och slutet av 1960-talet (se Persson, 1978, sid 60–66). Denna ökade heterogenitet inom arbetarklassen kan sammanfattas i tre delvis sammanfallande processer; förändrad yrkesmässig sammansättning av arbetarklassen, en mer differentierad social bakgrund i arbetarklassen samt en ökande andel kvinnor i arbetarklassen. Denna heterogenitet påverkar den vardagliga politiska och sociala miljön eller den politiska infrastrukturen (a a sid 71).

Enligt data från vår intervjuundersökning har sammansättningen av denna politiska infrastruktur stor betydelse för t ex politisk inställning. Inom arbetarklassen varierar andelen som i stor utsträckning sympatiserar med SAP betydligt. Bland dem som kommer från arbetarklassen och antingen är gifta/sammanboende inom arbetarklassen eller har en vänkrets inom arbetarklassen stöder mellan 60 och 65 procent SAP i stor utsträckning. Bland dem som inte har något gemensamt med arbetarklassen utom att själv tillhöra den; dvs varken nätverk, make/maka eller arbetarklassursprung är motsvarande siffra bara 30 procent. Bland dem som har en arbetarklassbakgrund och själva tillhör arbetarklassen men vilkas make eller vilkas närmaste släktingar och vänner för det mesta inte tillhör arbetarklassen är det 51 procent som stöder SAP i stor utsträckning (se tabellbilagan, tabell II).

Förändringar i klasstrukturen framkallar förändrade sociala nätverk, som utgör en sorts politisk infrastruktur som påverkar samhällsbild och politisk inställning. Men i grunden ligger ändå att samhällsbild och politiska åsikter till största delen bottnar i

den egna klasspositionen. Inga familjeband kan i det långa loppet stå emot intryck och erfarenheter, som man gör i det dagliga arbetet. Åtminstone sätter dessa erfarenheter och de intressen de ger upphov till klara gränser för vilken bild av samhället man kan acceptera och vilka politiska lösningar man förespråkar. Men formandet av samhällsbilden sker i ett komplicerat samspel mellan egna erfarenheter, uppfostran, massmediakonsumtion och umgänge med släkt och vänner. Och föreställningar om samhället är ju också något som hela tiden förändras. Ändå är helhetsintrycket, när man iakttar förändringar i föreställningar om samhället och politiken i Sverige, att bilden har varit anmärkningsvärt stabil under en ganska lång tid. Trots förändringar i klasstrukturen präglas samhällsbilden av en kvardröjande klasseffekt. Det mönster som uppstod under demokratins första årtionden kvarstår. Och de förändringar som skett har på ett märkligt sätt tagit ut varandra. Industriarbetarna och hela arbetarklassen (oberoende av hur den definieras) har minskat liksom småföretagarna. Istället har de lägre tjänstemännen och de offentligt anställda tjänstemännen, de delvis självständiga lönearbetarna, ökat sina andelar. I stort sett har dessa förändringar ännu inte påverkat politiken särskilt mycket, men på lite längre sikt kan de få en ganska märkbar effekt. Det kommer kanske att inte synas så mycket i skillnaderna mellan de sk socialistiska och borgerlig blocken, men snarare i politikens innehåll i alla partier och i förhållningssättet till politiken. Det kan leda till en krävande, kritisk och skeptisk inställning till politiken. Och det är också något som har sitt ursprung i förändrade relationer i arbetslivet.

Tabell I. Procentandelar som absolut eller i viss mån instämmer i olika attitydpåståenden beträffande samhällsbild i Sverige och i USA efter klasstillhörighet och facklig organisering.

	Intr. arb. viktigare än hög lön	Föret. tjä- nar främst ägar-intr.	Borde vara förbj anst. str. brytare	Mili- tärutg. bör ökas	Utg. f sjukv. o utb. bör ökas	Många tjänar för lite	A-klass identi- tet	Vinst- motiv ej nödv för eff prod.	N =
US, a-klass, fack	55	65	77	70	76	70	40	31	175
US, a-klass, ej fack	56	54	49	63	72	67	35	27	508
Sv. a-klass, fack	91	76	85	17	81	80	71	55	471
Sv. a-klass, ej fack	90	58	74	20	85	76	40	33	95
US, sem-aut. fack	67	70	79	63	86	80	24	26	28
US, sem-aut. ej fack	64	55	39	72	70	66	14	23	113
Sv. sem-aut. fack	97	67	79	15	76	70	38	44	155
Sv. sem-aut. ej fack	92	42	63	8	69	56	22	29	41
US, arb-led. fack	61	77	83	81	79	67	44	35	26
US, arb-led. ej fack	59	58	36	73	70	66	32	24	161
Sv. arb-led. fack	92	57	84	21	69	72	51	37	66
Sv. arb-led. ej fack	..	..	..	..	..	..	..	..	8
US, beslf. fack	65	56	72	72	81	75	16	18	27
US, beslf. ej fack	67	42	33	73	68	57	17	21	223
Sv, beslf. fack	94	60	82	19	71	69	36	44	129
Sv. beslf. ej fack	86	23	49	29	43	55	7	14	36
US, små-borg.	68	48	41	64	54	59	33	33	97
Sv. små-borg.	89	36	66	23	66	47	48	30	46
US, företagare	62	44	24	71	54	61	29	19	113
Sv. företagare	88	28	46	30	58	59	39	17	60

Tabell II. Sympatier för SAP inom arbetarklassen efter arbetarklassbakgrund, makes klasstillhörighet och socialt nätverk. Procentandelar.

	Sympatiserar med SAP				
	I stor utsträckning	I viss mån	Inte alls	SUMMA	N
<i>Arbetarklassbakgrund</i>					
Make a-kl + hom. nätverk	49	45	6	100	68
Make a-kl + het. nätverk	60	33	7	100	55
Make ej a-kl. + hom. nätverk	65	22	13	100	25
Make ej a-kl + het. nätverk	51	29	20	100	27
<i>Ej arbetarklassbakgrund</i>					
Make a-kl + hom. nätverk	53	27	20	100	65
Make a-kl + het. nätverk	46	31	23	100	79
Make ej a-kl + hom. nätverk	38	44	18	100	24
Make ej a-kl + het. nätverk	31	48	21	100	31

Med homogent nätverk menas att två av de tre närmaste vännerna eller släktingarna tillhör arbetarklassen. Heterogent nätverk är när två av de närmaste vännerna eller släktingarna inte tillhör arbetarklassen (se Leiulfstrud, 1984)

Tabell III. Korrelationsmatris. Arbetarklassidentifikation och i stor utsträckning sympatisörer med SAP och Moderaterna efter umgänge, familjesituation, klassbakgrund och yrke

	Arbetarklass- identifikation		Sympatiserar i stor utsträckning med SAP		Sympatiserar i stor utsträck- ning med Mod.	
	män	kvinnor	män	kvinnor	män	kvinnor
<i>Arbetarklass</i>						
Umgänge	-.12	.02	-.07	-.04	.05	.02
Familjesit.	.00	.31	-.00	.08	.00	.06
Klassbakgrund	.02	.04	.10	.10	.04	-.14
Yrke	-.26	-.18	-.05	-.11	.17	.05
<i>Delvis själv- ständiga löne- arbetare</i>						
Umgänge	-.25	-.03	-.20	-.07	.11	-.14
Familjesit.	.00	.11	.23	.14	-.15	.05
Klassbakgrund	.04	.18	.12	.30	-.14	-.12
Yrke	-.36	-.03	-.24	.10	.20	.07
<i>Arbetsledare</i>						
Umgänge	-.21	.15	-.04	.25	.03	.25
Familjesit.	-.40	.52	-.00	.39	-.05	-.33
Klassbakgrund	.07	.35	.14	-.05	-.17	-.27
Yrke	-.38	-.05	-.11	.17	.14	.17
<i>Företagsledare/ beslutsfattare</i>						
Umgänge	-.52	.20	-.21	-.08	.19	.23
Familjesit.	.02	-.08	.13	.47	.05	-.09
Klassbakgrund	.15	.24	.27	.34	-.03	-.01
Yrke	-.40	-	-.06	-	.16	-
<i>Egna företagare (högst 1 anställd)</i>						
Umgänge	-.15	-.62	-.37	-.63	.02	.00
Familjesit.	.14	.42	.60	.67	-.07	-.17
Klassbakgrund	.13	.11	.25	.52	.00	-.48
Yrke	-.07	-.47	-.00	-.07	.10	.09
<i>Övriga företagare</i>						
Umgänge	-.24	-.50	-.39	.12	-.01	.31
Familjesit.	.03	.50	-.07	1.00	-.14	-.31
Klassbakgrund	.01	.00	.13	-.25	-.07	-.15
Yrke	-.33	-.31	-.14	-.39	.13	0.35

(forts nästa sida)

Variablerna i tabellen ovan är alla dikotomiserade med värdena 1 och 0. Med *umgänge* menas arbetarklassumgänge. Om minst två av de tre närmaste vänner/släktingarna (frånräknat make/a och föräldrar) är i arbetarklassen är detta kodat med en etta, i övriga fall med en nolla. *Familjesituationen* syftar tillbaka på make/as klassposition. Make/a i arbetarklassen är kodat med en etta, i övriga fall med en nolla. Personer i arbetarklassen med en make/a utanför arbetskraften räknas till arbetarklassen (make/a klassposition). Variabeln *klassbakgrund* är dikotomiserat med en etta för arbetarklassen och noll för övriga. Med *yrke* (NYK) menas "lantbruks-skogs-och fiskeriarbete, gruv- och stenbrytningsarbete och tillverkningsarbete" (0), gentemot övriga (1). Politiska sympatier är kodat enligt principen en etta för sympatiserar i "*stor utsträckning*" och noll för "i viss mån" och "inte alls". Personer som *anser sig tillhöra arbetarklassen* kodas med en nolla, övriga (medelklass och övre medelklassen) med en etta.

Noter

(Notnumreringen är löpande genom hela boken oberoende av kapitel)

1. Den tidens diskussion och även empiriska analys gällde främst frågan om böndernas ställning i klasstrukturen och var aktuell t ex i Ryssland före revolutionen 1917 (se Lenin, 1899) och i Kina (se MaoZedong, 1926). Jfr. Therborn, 1983, sid 31.

2. För en kort översikt, se Therborn, 1983, sid 31–34. För en mer ingående diskussion och kritik, se Therborns uppsats "Klasserna i det försvunna samhället. Davis-Moores stratifieringsprinciper och den moderna sociologin" i Therborn, 1971. En svensk presentation av stratifieringsteorier finns i Jansson, 1968.

3. Som Poulantzas använder begreppet produktivt arbete betecknar det arbete med tillverkning av materiella produkter, varor. Produktivt arbete kan också omfatta visst nödvändigt transportarbete av råvaror m m. Men t ex allt kontorsarbete, försäljning, planering m m betraktas som improduktivt arbete liksom utförande av tjänster. Denna innebörd av begreppen har blivit vanlig inom en del marxistisk teori. I en kritisk artikel har denna tolkning kallats "nyfysiokratisk" (se Olsson, 1978).

I Marx' manuskript *Teorier om mervärdet* tycks det som om han med produktivt arbete menar allt arbete, som ger upphov till kapital; dvs allt merarbete. "En sångerska som säljer sin sång på egen hand är en *improduktiv arbetare*. Men samma sångerska, engagerad av en entreprenör som låter henne sjunga för att göra pengar, är en *produktiv arbetare*; för hon producerar kapital" (Marx, Skrifter i urval, sid 206).

4. Produktionssätt betecknar specifika system för organiseringen av produktionen. Ett produktionssätt är en kombination av ett antal element: typ av arbetskraft, typ av produktionsmedel (dvs verktyg, maskiner, råvaror) samt typ av ägande (se Balibar, 1968, sid 100–105). Det kan alltså finnas flera produktionssätt sida vid sida i olika kombinationer i ett och samma land.

5. I en rapport från 1983 har Wright i själva verket kraftigt reviderat sin ursprungliga klassmodell. Det är dock de grundläggande makroteoretiska förutsättningarna för teorin, som har ändrats. I praktiken är skillnaderna små. Begreppet "contradictory class locations" finns kvar. Den grundläggande förändringen består i att klasserna enligt den nya modellen bestäms utifrån "relations of exploitation" istället för genom "relations of domination". Exploateringen sker dock genom olika typer av tillgångar (assets) som ägande av produktionsmedel, ställning i produktionsorganisationen och kunskaper. Den största skillnaden i praktiken är att "semi-

autonomous employees" i den nya modellen ersätts av en klasskategori som definieras utifrån utbildningsresurser (se Wright, 1983, 1984, samt 1985 särskilt kap 3 och 4).

6. Det skulle kunna tänkas att andelen delvis självständiga lönearbetare var betydligt större i Sverige omkring sekelskiftet bland yrkesutbildade arbetare, t ex smeder, snickare, byggnadsarbetare; att de utförde en betydligt större del av planeringen av arbetet än idag. I så fall skulle sammansättningen av de delvis självständiga lönearbetarna förändrats kraftigt till att omkring 1980 omfatta helt andra yrkeskategorier. Men, som sagt, detta är ytterst osäkert.

7. För en utförlig diskussion av denna process och en gedigen redovisning av statistik inom området, se Seyler, 1983.

8. Med utgångspunkt i data från den svenska levnadsnivåundersökningen har Rune Åberg (1984) i en artikel ifrågasatt beskrivningen av utvecklingen i fråga om arbetsinnehåll som en tilltagande degradering. Men egentligen säger hans data knappast något om arbetets innehåll. Vad som kommer fram är att det skett en ökning av kvalificerade tjänstemannajobb under de senaste 15-20 åren. I övrigt säger inte levnadsnivåundersökningen någonting om kvalificering eller degradering i arbetet. Och när det gäller LO-arbetarna finns inga förändringar alls mellan 1968 och 1981 i fråga om utbildningskrav i yrket. För att kunna säga något mer generellt, vilket är väldigt svårt, om arbetets degradering måste man se till makten över arbetsinnehållet och hur planeringen av jobben går till och hur de har utvecklats under en längre tid (jfr Sandberg, 1980). För en beskrivning av hur det tekniska arbetet, ingenjörsarbetet har utvecklats under 1900-talet, se Berner, 1981. För en ingående teoretisk diskussion om utvecklingen av kvalificeringen i samband med reparatörsyrket se Björkman, 1984. I fråga om gränserna mellan "arbetare" och "tjänstemän" blir problemet ofta påtagligt i samband med införandet av ny teknik. Ett exempel är tvister mellan grafiker och journalister.

9. Undersökningen genomfördes med en kombination av postenkät och telefonintervjuer hösten 1980. Urvalet drogs ur befolkningsregistret och är representativt för de förvärvsarbetande i Sverige i åldrarna 18-65 år. Antalet besvarade formulär är 1 145, vilket ger en svarsandel på 76 procent. För en närmare presentation av undersökningen se Ahrne, 1982a.

10. För en utförlig redovisning av frågeformuleringar samt hur klassmodellen operationaliserats, se Ahrne 1982a. Denna rapport kan beställas utan kostnad från Sociologiska institutionen, Box 513, 751 20 Uppsala.

11. I undersökningen mättes graden av självständighet i arbetet först genom en filterfråga: "För det första, är ditt arbete sådant att det *krävs av dig* att du själv planerar viktiga arbetsuppgifter och att du utför dina egna idéer? Eller är ditt arbete sådant att det *inte krävs av dig* att själv planera viktiga arbetsuppgifter eller utföra dina egna idéer, utom kanske i mindre detaljer?" Till dem som svarat att planering krävs på denna fråga ställdes ytterligare en fråga: "Kan du ge ett exempel på hur du planerar dina arbetsuppgifter och

utför dina egna idéer?" Utifrån svaren på denna andra fråga har vi kodat de olika arbetena i grader av självständighet. Av dem som svarade att planering krävs på den första frågan sällades ca 25 procent bort vid kodning av den andra frågan.

12. För en redogörelse för den könsliga arbetsdelningen och kvinnorna i klassstrukturen i Sverige se Göransson, 1978 och Sjöholm, 1983.

13. Andelen är 3-4 procent högre än den andel som anges i officiell statistik, beroende på att man i denna inte får med dem som uppger sig vara anställda, men som till en väsentlig del är delägare i det företag där de är anställda. Det kan t ex gälla ingenjörer eller arkitekter i en konsultfirma.

14. För en tabellredovisning, se Ahrne 1982 b, sid 56. Vid en jämförelse mellan Wrights klassmodell och SCBs socio-ekonomiska indelning faller 81 procent av tjänstemännen med upp till två års yrkesutbildning i yrket i arbetarklassen och 51 procent av tjänstemännen med 2 till 3 års yrkesutbildningskrav i yrket (se Ahrne, 1982 a sid 79).

15. I stort sett är alltså Abercrombie & Urry positiva: "tesen om the Professional-Managerial Class' är i högsta grad belysande" (Abercrombie & Urry, 1983, sid 81). I en bok med titeln *Between Labour and Capital* (Walker ed. 1979) finns Ehrenreichs ursprungliga artikel tillsammans med ett antal kritiska artiklar och en slutkommentar av Ehrenreichs.

16. Men i senare rapporter har han dock tagit upp problemet och konstaterat möjligheten av att arbeta med något begrepp som "post-capitalist production" (se Wright m fl 1982, sid 710).

17. I en tidigare artikel har vi konstaterat att drygt hälften av de anställda inom den offentliga sektorn arbetar inom yrken eller yrkesgrupper, där majoriteten (75 procent eller fler) är offentligt anställda (se Ahrne och Leiulfslrud, 1984) Vi menar också att arbetsinnehållet i dessa yrken skiljer sig på väsentliga punkter från arbetsinnehållet i andra yrken. Arbetsinnehållet är inte bestämt utifrån en marknadsanpassning utan genom politiska beslut (jfr Offe, 1973, sid 142).

18. Av samtliga gifta eller sammanboende män i arbetarklassen är det 29 procent vilkas fru inte har något förvärvsarbete. Motsvarande andel är som lägst bland beslutsfattare och företagsledare, 16 procent (se Leiulfslrud, 1983, si 15).

19. Grundläggande i klassteorin är ju ändå att klasspositionen bestäms utifrån den egna arbetssituationen. Och det finns alltså mycket som talar för att kvinnans och hela familjens situation inte på ett helt avgörande sätt bestäms av den "högsta" möjliga klasspositionen. Således finner vi det för enkelt att utgå från den "högre" klasspositionen rätt och slätt (jfr Eriksson, 1984, sid 44 och Eriksson, 1984 c). Håkon Leiulfslrud håller för närvarande på med en intervjuundersökning i familjer med delade klasspositioner.

20. För en orientering om främst den tyska psykologiska forskningen inom detta område, se antologin *Arbetets krav och mänsklig utveckling* (Aronsson, red 1983).

21. För en intressant undersökning om barns uppväxtvillkor och barnkultur i olika samhällsklasser, hänvisas till boken *Barn och barn* av etnologen Eva-Lis Bjurman (1981). Se också Huch, Kurt (1972) och Ve Henriksen, 1975.

22. Det kan bero på att frågan om skillnader i barns förkunskaper när de börjar skolan inte varit teoretiskt intressant. Man har haft ett biologiskt synsätt på barns mognad, inte ett socialt synsätt på barns skilda förkunskaper (se resonemanget i SIA-utredningen, *Skolans arbetsmiljö*, 1974, sid 447-454).

Annan forskning som behandlar skillnader i förkunskaper är Inga Anderssons doktorsavhandling *Tankestilar och hemmiljö* (1979) men den redovisar inte resultaten av den undersökningsdelen. SIA-utredningen presenterar undersökningar och en uppges nå resultat som innebär att socioekonomiska förhållanden är ett urvalskriterium till skolmognadsprov, vilket stämmer med en tes om sociala förkunskapsskillnader (a a, sid 451).

23. Kapitlet är skrivet med utgångspunkt från skolans nuvarande kunskapsurval i undervisningen. Om skolan ändrar de kunskaper den väljer att lära ut, blir det andra förkunskaper som blir relevanta för skolarbetet än de i dag aktuella och är skillnaden stor kan det vara andra sociala grupper som har dessa förkunskaper.

Skulle man komma åt ojämlikheten på utbildningens område om man gjorde så att skolan var mest anpassad efter arbetarklassen och inte som i dag mest anpassad efter medel- och överklassen i sin metodik och sitt kunskapsurval? Svaret är ja. Men samtidigt skulle skolans roll i samhället ändras. En sålunda förändrad grundskola skulle inte förbereda för dagens högre utbildning. Den skulle heller inte vara det sorteringsinstrument för arbetslivet som den idag utgör.

Innehållet i skolan är inte bara bundet till vissa samhällsklasser utan även till en viss produktionsteknisk nivå. Mycket i skolans kunskapsurval bygger på industrins utvecklingsnivå. Åtskilligt skulle dock kunna ändras så att skolan var lika väl anpassad efter den produktionstekniska utvecklingsnivån men samtidigt mycket bättre anpassad till arbetarbarns förkunskaper.

24. Ett teoretiskt begrepp för detta är "civilt samhälle". Det har främst använts av Gramsci och har aktualiserats i den senare forskningen om samhällsbild och klassmedvetande för att betona en anti-reduktionism. Lite vagt kan kanske "civilt samhälle" sägas motsvara "det privata". (För en diskussion om begreppet se Bobbio, 1968).

25. I och för sig är inte denna indelning av samhällsbilden särskilt originell för marxistiska analyser. Indelningen liknar i allt väsentligt den "traditionella" uppdelningen av attitydbegreppet i en affektiv, en kognitiv och en beteenderelänt aspekt (se Franzén, 1984, sid 92).

26. Undersökningen i USA genomfördes med telefonintervjuer sommaren 1980 på ett representativt urval av befolkningen (se Wright m fl 1982).

Litteratur

- Abercrombie, Nicholas och Urry, John, 1983, *Capital, Labour and the Middle Classes*. Allen & Unwin, London.
- Ahrne, Göran, 1977, *Vad betyder klassindelningen?* Sociologiska institutionen, Uppsala.
- , 1978, "Om klass, arbete och medvetande i Sverige mot slutet av 70-talet" i *Sociologisk Forskning* nr 4 1978.
- , 1982 a, *Report on the Swedish Class Structure*. Comparative Project on Class Structure and Class Consciousness Working Paper Series nr 4. University of Wisconsin, Madison/Sociologiska institutionen Uppsala.
- , 1982 b, "Att tillämpa olika klassmodeller" i *Zenit* nr 5 1982.
- , 1983, "Social ojämlikhet och sociala klasser" i Goldberg, Ted, (red.), *Samhällsproblem*. LiberFörlag, Lund.
- Ahrne, Göran och Wright, Erik Olin, 1983, "Classes in the United States and Sweden: a Comparison" i *Acta Sociologica* 3/4 1983.
- Ahrne, Göran och Leiulfstrud, Håkon, 1984, "De offentligt anställda och den svenska klasstrukturen" i *Häften för kritiska studier* nr 1 1984.
- Andersen, Jørgen Goul, 1979, *Mellemlagene i Danmark*. Forlaget Politica, Institut for Statskundskab, Aarhus.
- , 1984, "Decline of Class Voting or Change in Class Voting?" att publiceras i *European Journal of Political Research*.
- Andersson, Berit, Arnman, Göran & Jönsson, Ingrid, 1977, *Segregation och särbehandling i grundskolan. Sammanfattning*. Lunds universitet, sociologiska institutionen.
- Andersson, Berit, Arnman, Göran & Jönsson, Ingrid, 1980, *Den nödvändiga särbehandlingen. En studie av segregerade skolmiljöer*. Lunds universitet, sociologiska institutionen.
- Andersson, Inga, 1979, *Tankestilar och hemmiljö. En uppföljning av barns utveckling från 1 till 12 år*. Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg.
- Anderson, Perry, 1980, *Arguments within English Marxism*. Verso Editions, New Left Books, London.
- Andersson, L-G, Eriksson, Robert och Wärneryd, Bo, 1981, "Att beskriva den sociala strukturen. Utvärdering av 1974 års förslag till socio-ekonomisk indelning" i *Statistisk Tidskrift* nr 1 1981.
- Arbete och barn. Kvinnors sysselsättning i de barnafödande åldrarna*. Information i prognosfrågor 1983:4. Statistiska centralbyrån/Liber förlag Stockholm 1984.

- Arbetsmarknadsstatistisk årsbok 1981*. Statistiska Centralbyrån/Liber förlag, Lund.
- Armanski, Gerhard, 1974, "Staatliche Lohnarbeiter im Kapitalismus" i *Probleme des Klassenkampfes* nr 4 1974.
- Arnman, Göran & Jönsson, Ingrid, 1983, *Segregation och svensk skola. En studie av utbildning, klass och boende*. Arkiv avhandlingsserie 18, Lund.
- Aronsson, Gunnar (red), 1983, *Arbetets krav och mänsklig utveckling*. Prisma, Stockholm.
- Balibar, Etienne, 1968, "Den historiska materialismens grundläggande begrepp" i Althusser, Louis och Balibar, Etienne, *Att läsa kapitlet 2*. Bo Cavefors förlag, Lund.
- Berner, Boel, 1981, *Teknikens värld*. Arkivs avhandlingsserie, Lund.
- Birkelund, Gunn, 1983, *Typologi för familiers klasstillknytning*. Arbeidsnotat, Sosiologisk institutt, Bergen.
- Bischoff, Joachim (red), 1980, *Die Klassenstruktur der BRD. Ein Handbuch*. VSA-verlag, Hamburg.
- Bislev, Sven, 1981, "De statsanställda mellanskiktens handlingsmöjligheter" i *Häftan för kritiska studier* nr 4 1981.
- Björman, Eva-Lis, 1981, *Barn och barn*. Liber läromedel, Lund.
- Björkman, Torsten, 1984, "Reparatörsyrkets utveckling" i Nyberg, Dan (red.) *Yrkesarbete i förändring*. Carlssons, Stockholm.
- Blom, Raimo, 1981, *The Development of Worker Consciousness and Anti-Capitalist Activity*. Comparative Project on Class Structure and Class Consciousness nr 9. Department of Sociology, University of Wisconsin, Madison.
- Blom, Raimo, 1983, *Class Theories and the Class Structure of Finnish Society*. Comparative Project on Class Structure and Class Consciousness nr 11. Department of Sociology, University of Wisconsin, Madison.
- Bobbio, Norberto, 1968, "Gramsci and the Conception of Civil Society" i Mouffe, Chantal, 1979, *Gramsci & Marxist Theory*. Routledge and Kegan Paul, London.
- Bott, Elisabeth, 1975, *Family and Social Network*. Tavistock Publications, London 1971.
- Boudon, Raymond, 1974, *Education, Opportunity and Social Inequality*. John Wiley & Sons, New York.
- Braverman, Harry, 1974, *Arbete och monopolkapital*. Rabén & Sjögren, Stockholm 1977.
- Broady, Donald, 1981, "Läraren och lönearbetet" i *Den dolda läroplanen* Symposium Bokförlag Stockholm.
- Carlsson, Sten, 1966, "Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866" i *Samhälle och riksdag*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Clarke, John, 1979, "Capital and Culture: the post-war working-class revisited" i Clarke, John m fl (eds) *Working Class Culture*. Hutchinson & co, London.

- Coleman, James S. m fl, 1966, *Equality of Educational Opportunity*. U.S. Government Printing Office, Washington.
- Dahlgren, Göran och Spetz, Curt-Lennart, 1983, *Fakta om ohälsans sociala och yrkesmässiga fördelning i Sverige*. Socialstyrelsen, Stockholm.
- Dahlkvist, Mats, 1982, *Staten som problem*. Arkiv studiehäften, Lund.
- Dahlström, Edmund, 1954, *Tjänstemännen, näringslivet och samhället*. SNS och Norstedts, Stockholm.
- Dahrendorf, Ralf, 1957, *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Routledge & Kegan Paul, London 1969.
- Davis, Mike, 1980, "Labour in American Politics" i *New Left Review* nr 123 September/Oktober 1980.
- Dombos, Paul, 1979, "Some Recent Changes in the Swedish Occupational Structure" i *Acta Sociologica* nr 4 1979.
- Douglas, J W B, 1964, *The Home and the school. A study of ability and attainment in the primary school*. MacGibbon & Kee, London.
- Ehrenreich, John och Barbara, 1977, "The Professional-Managerial Class" i Walker, Pat (ed), 1979, *Between Labour and Capital*. The Harvester Press.
- Ekerwald, Hedvig, 1983, *Den intelligenta medelklassen. En litteraturstudie över social bakgrund och studieresultat*. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala.
- Eliasson, RosMari och Nygren, Pär, 1983, *Närstudier i psykoterapi*. Prisma, Stockholm.
- Eriksson, Inga-Lill, 1970, *Ålder och inkomst*. Låginkomstutredningen, Allmänna förlaget, Stockholm.
- Eriksson, Robert, 1984 a, "Den sociala strukturen och dess förändring" i Eriksson, Robert och Åberg, Rune (red.) *Välfärd i förändring*. Prisma, Stockholm.
- , 1984 b, "Dödlighetsskillnader" i Eriksson, Robert och Åberg, Rune (red) *Välfärd i förändring*. Prisma, Stockholm.
- , 1984 c, "Social Class of Men, Women and Families" i *Sociology* no 4 1984 (finns även i Socialforskningsinstitutets särtrycks-serie)
- Esping-Andersen, Gösta, 1980, *Social Class, Social Democracy and State Policy: Party Policy and Party Decomposition in Denmark and Sweden*. New Social Science Monographs, København.
- Forneng, Stig, 1983, *Vilka blir arbetslösa efter gymnasieskolan? Arbetssökande ungdomar efter utbildningsbakgrund 1983*. Skolöverstyrelsen, Gymnasie-skolavdelningen, Stockholm.
- Forsman, Anders, 1984, *Det nya tjänstesamhället*. Gidlunds.
- Franzén, Mats, 1984, "Therborn - en marxistisk Parsons?" i *Häften för kritiska studier* nr 3 1984.
- Fridholm, Merike, Isacson, Maths, Magnusson, Lars, 1976, *Industrialismens rötter*. Verdandi/Prisma, Stockholm.
- Frykman, Tofte, 1984, "Boendeförhållanden 1968-81" i Eriksson, Robert och Åberg, Rune (red) *Välfärd i förändring*. Prisma, Stockholm.

- Fägerlind, Ingemar, 1975, *Formal education and adult learning*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Gibson, M S, and Langstaff, M J, 1982, *An Introduction to Urban Renewal*. Hutchinson, London.
- Giddens, Anthony, 1973, *The Class Structure of the Advanced Societies*. Hutchinson, London.
- Goldthorpe, John m fl, 1968, *Arbetaren i överflödssamhället* del 1. Aldus/Bonniers, Stockholm 1971.
- Gorz, André, 1964, *Arbetarrörelsen i överflödets samhälle*. Tema, Stockholm 1965.
- , 1980, *Farväl till proletariatet*. Bokomotiv, Stockholm 1982.
- Gouldner, Alvin, 1979, *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*. MacMillan, London.
- Göransson, Anita, 1978, "Den könsliga arbetsdelningen" i *Sociologisk forskning* nr 3 1978.
- Hedström, Peter, 1981, *Förtidspension – välfärd eller ofärd?* Institutet för social forskning, Stockholm.
- Holmberg, Sören, 1981, *Svenska väljare*. Publica/Liberförlag, Stockholm.
- Holmberg, Sören, 1984, *Väljare i förändring*. Publica/Liberförlag, Stockholm.
- Huch, Kurt, 1972, *Vägen in i klassamhället*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1977.
- Husén, Torsten, 1975, *Social influences on educational attainment*. OECD-CERI, Paris.
- Härnqvist, Kjell, 1978, "Det fria valet på grundskolans högstadium – motiv, tendenser och effekter", i *Pedagogiska nämnden. Redogörelse för verksamhetsåret 1977/78*, s 8–30. Liber Utbildningsförlaget, Stockholm.
- Höghjelm, Robert, 1984, "Lika möjligheter vid utbildning?", i *Utbildningsstatistisk årsbok 1983/84*, s 47–56. Statistiska Centralbyrån, Stockholm.
- Jackson, Brian, 1964, *Streaming*. Routledge & Kegan Paul, London.
- Jackson, Brian & Dennis Marsden, 1962, *Education and the working class*. Penguin Books, Harmondsworth 1973.
- Jansson, Carl-Gunnar (red), 1968, *Det differentierade samhället*, Prisma, Stockholm.
- Johansson, Sten, 1970, *Om levnadsnivåundersökningen*. Låginkomstutredningen/Allmänna förlaget, Stockholm.
- Jonung, Christina, 1983, "Kvinnors och mäns yrken" i Lundahl, Mats och Persson-Tanimura, Inga (red), *Kvinnan i ekonomin*. LiberFörlag, Malmö.
- Karasek, Robert, 1981, "Arbetsocialisation och stress" i Aronsson, Gunnar (red), 1983, *Arbetets krav och mänsklig utveckling*. Prisma, Stockholm.
- Kerkelä, Heikki, 1982, *Development Features of the Finnish Class and Stratum Structure in the Twentieth Century*. Comparative Project on Class Structure and Class Consciousness nr 10. Department of Sociology, University of Wisconsin, Madison.

- Kim, Lillemor, 1983, *Att välja eller väljas. En studie av tillträdesreglerna och övergången från gymnasieskola till högskola*. Universitets- och högskoleämbetet, Stockholm.
- Kjellberg, Anders, 1983, *Facklig organisering i tolv länder*. Arkiv, Lund.
- Kjellström, Svenåke och Lundberg, Olle, 1984, "Hälsa och vårdkonsumtion" i Eriksson, Robert, och Åberg, Rune (red), 1984, *Välfärd i förändring*. Prisma, Stockholm.
- Klevmarken, Anders, 1983, *Lönebildning och lönestruktur. En jämförelse mellan Sverige och USA*. IUI/Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Korpi, Walter, 1978, *Arbetarklassen i välfärdskapitalismen*. Prisma, Stockholm.
- Leijlfrud, Håkon, 1983, *Familie og sosial klasse*. Sociologiska institutionen, Uppsala.
- , 1984, *Klassegrenser. En studie av det sosiale nettverkets indre sirkler og klasse-homogami*. Sociologiska institutionen, Uppsala.
- Lenin, V I, 1899, *The Development of Capitalism in Russia*. Collected Works volume 3. Progress Publishers, Moskva 1964.
- , 1902, *Vad bör göras?* Proletärkultur, Göteborg 1971.
- Liljeström, Rita och Özgald, Elisabeth, 1980, *Kommunals kvinnor på livets trappa*. Svenska kommunalarbetsförbundet, Stockholm.
- Liljeström, Rita och Dahlström, Edmund, 1981, *Arbetarkvinnor i hem, arbets- och samhällsliv*. Tiden, Stockholm.
- Lindgren, Antony, 1984, *Klassmedvetandet i Sverige. Resultat från en surveyundersökning 1980*. Sociologiska institutionen, Uppsala.
- Littler, Craig, 1982, *The Development of the Labour Process in Capitalist Societies*. Heinemann Educational Books, London.
- Lockwood, David, 1958, *The Black-Coated Worker*. Allen & Unwin, London.
- , 1975, "Sources of variation in working-class images of society" i Bulmer, Martin (red), 1975, *Working-Class Images of Society*. Routledge & Kegan Paul, London.
- Lundgren, Ulf P., 1979, *Att organisera omvärlden. En introduktion till läroplansteori*. LiberFörlag, Stockholm.
- Läroplan förgrundskolan, Lgr 80. Allmän del*. 1980. Liber Utbildningsförlaget, Stockholm.
- Mann, Michael, 1978, *Consciousness and Action among the Western Working Class*. MacMillan, London.
- Mao-Zedong, 1926, "Analys av klasserna i det kinesiska samhället" i *Skrifter i urval*. Danelius bokförlag, Göteborg, 1969.
- Marcuse, Herbert, 1964, *One-Dimensional Man*. Beacon Press, Boston 1966.
- Marshall, Gordon, 1983, "Some remarks on the Study of Working-Class Consciousness" i *Politics & Society* nr 3 1983.
- Marx, Karl, 1849, *Filosofins elände*. Arbetarkultur, Stockholm 1949.
- , 1852, *Louis Bonapartes 18:e Brumaire*. Arbetarkultur, Stockholm 1971.

- Marx, Karl, 1894, *Kapitalet tredje boken*. Bo Cavefors bokförlag, Lund 1973.
- Marx, Karl och Engels, Friedrich, 1848, "Det kommunistiska partiets manifest" i Gustafsson, Bo (red), *Karl Marx och Friedrich Engels i urval*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1965.
- Marx, Karl och Engels, Friedrich, *Skrifter i urval*. Bo Cavefors bokförlag, Lund 1975.
- Mills, C W, 1951, *White Collar*. Oxford university press, New York 1956.
- Noonan, Richard D., 1976, *School resources, social class and student achievement. A comparative study of school resource allocation and the social distribution of mathematics achievement in ten countries*. IEA monograph studies 5, Stockholm.
- O'Connor, James, 1973, *The Fiscal Crisis of the State*. S:t Martins Press, New York.
- , 1981, "The Fiscal Crisis of the State Revisited" i *Kapitalstaten* 9.
- Offe, Claus, 1973, "Legitimacy versus Efficiency" i Offe, Claus, *Contradictions of the Welfare State*. (ed by John Keane). MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1984.
- Olsson, Håkan, 1978, "Produktivt och improduktivt arbete" i *Häften för kritiska studier* nr 2 1978.
- Olofsson, Gunnar, 1976, "Arbetarklass och underklass i Sverige 1870–1930" i *Zenit* nr 2 1976.
- , 1979, *Mellan klass och stat*, Arkiv, Lund.
- Palm, Göran, 1972, *Ett år på LM 1*. Författarförlaget, Göteborg.
- Perspektiv på välfärden 1982*. Levnadsförhållanden. Rapport nr 33. Statistiska Centralbyrån/Liber distribution, Stockholm 1982.
- Persson, Gunnar, 1978, "Den svenska arbetarklassens förändrade sammansättning och de borgerliga arbetarväljarna" i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* nr 13–14.
- Pettersson, Olof, 1982, "Klassidentifikation" i Asp, Kent (m fl), 1982, *Väljare, partier, massmedia*. Publica/Liber förlag, Stockholm.
- Poulantzas, Nicos, 1974, *Den moderna kapitalismens klassstruktur*. Temateori 14. Zenit/Rabén & Sjögren, Stockholm.
- , 1978, *State, Power, Socialism*. New Left Books and Verso editions, London.
- Ronnby, Alf, 1981, *Socialstaten*. Studentlitteratur, Lund.
- Sandberg, Åke, 1980, *Varken offer eller herre. Om arbete, planering och självstyre*. LiberFörlag, Stockholm.
- Schutz, Alfred, 1945, "On multiple realities" i *Collected papers 1. The Problem of Social Reality*. Natanson, Maurice, ed., Martinus Nijhoff, The Hague 1962.
- Segerstedt, Torgny och Lundqvist, Agne, 1955, *Människan i industrisamhället. Del II. Fritidsliv – samhällsliv*. SNS. Norstedts, Stockholm.
- Seyler, Hans, 1983, *Hur bonden blev lönarbetare*. Arkiv, Lund.
- Sjöholm, Tommy, 1983, "Women in the Swedish Class Structure 1910–1975" i *Acta Sociologica* vol 26 nos 3/4 1983.

- Skola för alla? En rapport om den sociala bakgrundens betydelse för ungdomens val av utbildning i grundskola, gymnasium och högskola.* Utarbetad av Stig Forneng. 1980. Statistiska centralbyrån, Stockholm.
- Skolans arbetsmiljö. Betänkande avgivet av Utredningen om skolans inre arbete – SIA.* 1974. SOU 1974:53, Stockholm.
- Social rapport om ojämlikheten i Sverige. Levnadsförhållanden 77/78.* 1981, Rapport nr 22. Statistiska centralbyrån/Liber förlag, Stockholm.
- Svenning, Conny & Marianne Svenning, 1980, *Daghemmen, jämlikheten och klassamhället.* LiberLäromedel, Lund.
- Svensson, Allan, 1981, *Jämlikhet i högskolan – fiktion eller realitet? Den sociala rekryteringen till högre utbildning före och efter högskolereformen.* UHÄ-rapport 1981:25, Stockholm.
- Svensson, Allan, 1984, Lika möjligheter till utbildning?, i *Utbildningsstatistisk årsbok 1983/84*, s 21–32. Statistiska centralbyrån, Stockholm.
- Sysselsättning och arbetstider 1975.* 1977, Levnadsförhållanden rapport nr 7. Statistiska centralbyrån/Liber Förlag, Stockholm.
- Theorell, T., och Orth-Gomer, K., 1984, "Hjärt-kärlsjukdomar och sociala skillnader" i *Motpol* nr 2–3 1984.
- Therborn, Göran, 1971, "Klasserna i det försvunna samhället" i *Klasser och ekonomiska system.* Zenit/Bo Cavefors bokförlag, Lund.
- , 1980, *The Ideology of Power and the Power of Ideology.* Verso editions and New Left Books, London.
- , 1981, *Klasstrukturen i Sverige 1930–1980.* Zenit förlag, Lund.
- , 1983 a, "Den nymarxistiska klassanalysens uppkomst och problem" i *Häften för kritiska studier* nr 2 1983.
- , 1983 b, "Which Class Wins?" i *New Left Review* nr 138 March/April 1983.
- Thompson, E P, 1963, *The Making of the English Working Class.* Penguin Books, Harmondsworth.
- Utbildningsstatistisk årsbok 1983/84.* 1984. Statistiska centralbyrån, Stockholm.
- Wallerstein, Immanuel, 1979, *The Capitalist World-Economy.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Ve Henriksen, H, 1975, "Socialisation, familjekultur och klass" i Holter, H, m fl *Familjen i klassamhället.* Aldus-Bonniers, Stockholm.
- Wright, Erik, Olin, 1976, "The Class Structure of Advanced Capitalist Societies" i *Class, Crisis and the State.* New Left Books, 1978. (Denna uppsats finns också på svenska i *Zenit* nr 5 1977 och nr 1 1978).
- , 1979, *Class Structure and Income Determination.* Academic Press, New York.
- , 1983, *A General Framework for the Analysis of Class.* Comparative Project on Class Structure and Class Consciousness Working Paper Series 16. Department of Sociology, University of Wisconsin, Madison.
- , 1984, *Class Structure and Class Consciousness in Contemporary Capitalism: A Comparative Analysis of Sweden and the United States.* Comparative Project

- on Class Structure and Class Consciousness Working Paper Series 19.
Department of Sociology, University of Wisconsin, Madison.
- , 1985, *Classes*. New Left Books, London (under utgivning)
- Wright, Erik, Olin et. al. 1982, "The American Class Structure" i *American Sociological Review*, vol 47:6 1982.
- Wright, Erik, Olin and Singelmann, John, 1982, "Proletarianization in the Changing American Class Structure" in *American Journal of Sociology*, Supplement to Vol. 88 1982.
- Young, M. and Willmott, P., (1957), *Family and Kinship in East London*. Penguin Books, Harmondsworth, 1980.
- Zetterberg, Hans, 1977, *Arbete, livsstil och motivation*. Svenska Arbetsgivarföreningen, Stockholm.
- Åberg, Rune, 1984 a, "Sysselsättning och arbetstid" i Eriksson, Robert och Åberg, Rune (red.) *Välfärd i förändring*. Prisma, Stockholm.
- , 1984 b, "Arbetsförhållanden" i Eriksson, Robert och Åberg, Rune, (red.) *Välfärd i förändring*. Prisma, Stockholm.
- , 1984 c, "Teorierna om arbetets degradering och arbetsmarknadens dualisering – ett försök till empirisk prövning" i *Sociologisk forskning* nr 2 1984.
- Öjesjö, Leif, 1984, "Missbruk och klass" i *Motpol* nr 2–3 1984.

Rapporter från Sociologiska institutionen i Uppsala kan beställas under adress: Sociologiska institutionen, Box 513, 751 20 Uppsala.

Några fler böcker om klass från Arkiv förlag

Karl Marx, *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin: Första boken. Kapitalets produktionsprocess* (2018); *Andra boken. Kapitalets cirkulationsprocess* (2018); *Tredje boken. Den kapitalistiska produktionens totalprocess* (1978)

Göran Therborn, *Kapitalet, överheten och alla vi andra. Klassamhället i Sverige – det rådande och det kommande* (2018)

Göran Therborn, *Klasstrukturen i Sverige 1930–1980. Arbete, kapital, stat och patriarkat* (2018 [1981] faksimilutgåva med *open access* på www.arkiv.nu)

Göran Therborn, *Ojämlighet dödar* (2016)

Robert H Frank, *Frånsprungen. Hur ökad ojämlikhet drabbar medelklassen* (2009)

Charles Tilly, *Beständig ojämlikhet* (2000)

Gunnar Olofsson, *Klass, rörelse, socialdemokrati. Essäer om arbetarrörelsens sociologi* (1995)

Håkon Leiulfsrud, *Det familjära klassamhället. En teoretisk och empirisk studie av blandklassfamiljer* (1991)

Göran Therborn, *Borgarklass och byråkrati i Sverige. Anteckningar om en solskenshistoria* (1989)

Hittills utkomna rapporter och skrifter i Katalys serie ”Klass i Sverige”

1. *Klass, identitet och politisk mobilisering* (Niels Stöber, Daniel Suhonen och Göran Therborn)
 2. *Arbetarlitteraturen och klassamhället* (Magnus Nilsson)
 3. *Arbetarklassens symboliska utplåning i medelklassens medier* (Peter Jakobsson och Fredrik Stiernstedt)
 4. *Mediekapitalet* (Sigurd Allern)
 5. *Nomaderna på den svenska arbetsmarknaden* (Johan Alfonsson)
 6. *Det nya arbetslivet: management-by-stress* (Mikael Nyberg)
 7. *Svängdörrarnas förlovade land* (Sigurd Allern och Ester Pollack)
 8. *Vilka är ”vi” i jämställdhetspolitiken?* (Birgitta Jordansson och Linda Lane)
 9. *Klassamhällets tystade röster och perifera platser* (Lotta Svensson och Mikael Vallström)
 10. *En fråga om klass i framtidsstaden Malmö* (Mikael Stigendal)
 11. *I väntan på klasspolitik* (Hampus Andersson)
 12. *Medelklassens förändrade maktposition* (Lovisa Broström)
 13. *Professionerna, mellanskikten och klassanalysen* (Gunnar Olofsson)
 14. *Klassamhällets rasifiering i arbetslivet* (Anders Neergaard)
 15. *Arbetarrörelsens blinda fläck* (Elinor Odeberg)
 16. *Ägande- och förmögenhetsstrukturen och dess förändring sedan 1980* (Majsa Allelin, Markus Kallifatides, Stefan Sjöberg och Viktor Skyrman)
 17. *Välfärdsmodellens omvandling* (Majsa Allelin, Markus Kallifatides, Stefan Sjöberg och Viktor Skyrman)
 18. *Klass och hälsa* (Karl Gauffin, Christer Hogstedt och Per-Olof Östergren)
 19. *Klassamhället och döden* (Mats Wingborg)
 20. *Klassstrukturen i Sverige* (Göran Ahrne, Niels Stöber och Max Thaning)
- Bok: *Kapitalet, överheten och alla vi andra. Klassamhället i Sverige – det rådande och det kommande* (Göran Therborn, Arkiv förlag 2018)
- Bok: *Klasstrukturen i Sverige 1930–1980. Arbete, kapital, stat och patriarkat* (Göran Therborn, Arkiv förlag 2018 [1981])
- Bok: *Klassamhällets förändring* (Göran Ahrne, Hedvig Ekerwald och Håkon Leiulfssrud, Arkiv förlag 2018 [1985])

Rapporterna kan laddas ner från www.katalys.org

Böckerna kan beställas från www.arkiv.nu

Som en del av Arkiv förlags samarbete med det fackliga idé-institutet Katalys projekt "Klass i Sverige" återutger vi Göran Ahrne, Hedvig Ekerwald och Håkon Leiulfsruds lättillgängliga och inflytelserika klassanalys *Klassamhällets förändring*. Boken var en självständig del av Erik Olin Wrights ambitiösa och internationellt anlagda klassprojekt.

Boken gavs ursprungligen ut 1985. Den kom sedermera att ges ut i flera omarbetade upplagor och nådde en stor publik. Denna faksimilutgåva återger den fjärde, utvidgade upplagans text från 1995.

En klassanalys av dagens Sverige utifrån den här boken har gjorts av en av dess författare, se Göran Ahrnes Katalysrapport *Klasstrukturen i Sverige. Struktur, klass och inkomster: Kontinuitet och förändring 1985–2015* som han skrivit tillsammans med Niels Stöber och Max Thaning (2018).

I den här boken beskrivs och analyseras klassamhällets förändring och stabilitet under drygt hundra år fram till slutet av 1900-talet. Boken inleds med en översikt över den moderna klassteorins utveckling. Särskilt uppmärksammas problemet med den nya medelklassen. Olika antaganden om tjänstemannaskikten diskuteras och prövas empiriskt. De offentliganställdas position i klasstrukturen analyseras också, liksom hur förhållandet mellan klass och familj har utvecklats i och med kvinnornas ökande förvärvsarbete.

I bokens andra del beskrivs de klasskillnader som kommer till uttryck i arbetsförhållanden, inkomst, boende, hälsa och utbildning. Författarna urskiljer två grundläggande livsmönster: högre tjänstemäns och företagsledares *karriärbanor* respektive arbetarklassens *utslitningsöde*. Boken avslutas med en analys av klass, samhällsbild och politisk inställning.